

**TÜRKİYE’DE YAŞAYAN ÇERKESLERİN
DİASPORA TURİZMİNE KATILIMLARININ
YER BAĞLILIKLARINA OLAN
ETKİLERİNİN İNCELENMESİ**

Doktora Tezi

Ufuk ÇEVİK

Eskişehir 2022

**TÜRKİYE’DE YAŞAYAN ÇERKESLERİN
DİASPORA TURİZMİNE KATILIMLARININ
YER BAĞLILIKLARINA OLAN
ETKİLERİNİN İNCELENMESİ**

UFUK ÇEVİK

DOKTORA TEZİ

Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Semra GÜNAY AKTAŞ

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ocak 2022

JÜRI VE ENSTİTÜ ONAYI

ÖZET

TÜRKİYE’DE YAŞAYAN ÇERKESLERİN DİASPORA TURİZMİNE KATILIMLARININ YER BAĞLILIKLARINA OLAN ETKİLERİNİN İNCELENMESİ

Ufuk ÇEVİK

Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ocak, 2022

Danışman: Prof. Dr. Semra GÜNAY AKTAŞ

Bu araştırmanın amacı diaspora turizminin Türkiyeli Çerkeslerin yer bağlılığına etkisinin belirlenmesidir. Araştırmanın kapsamı Türkiye’de yaşayan Çerkesler olmuştur. Araştırmada karma araştırma yönteminden yararlanılmıştır. 10 farklı ilden 30 kişi ile görüşme yapılmıştır. Nitel araştırmadan elde edilen bulgulardan hareket ile hazırlanan ankette, diaspora turizmine katılan Çerkeslerin diaspora turizmine katılım amaçları, yaşadıkları deneyimler ve yer bağlılığı üzerine etkileri belirlenmeye çalışılmıştır. Anket, Türkiye genelinde 739 kişi katılmıştır. Ayrıca, Rusya Federasyonu, Kabardey-Balkar Cumhuriyeti, Nalçık kentine seyahat eden bir gruba katılarak, derinlemesine gözlem gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular ışığında, diaspora turistlerinin diğer turist türlerine göre farklılık gösterdiği söylenebilir. Diaspora turizmine katılan Çerkesler ise, katılım amaçları, yaşadıkları deneyimler ve yer bağlılıklarındaki değişimler açısından kendine özgü özellikler taşımaktadır. Bu anlamda, literatürde yeterince yer bulmayan diaspora turizmine ve Çerkeslerin diaspora turizmine katılımları konusuna önemli bir katkı yapıldığı ümit edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çerkesler, diaspora turizmi, yer bağlılığı

ABSTRACT

DETERMINING THE EFFECTS

ON PLACE ATTACHMENT OF CIRCASSIANS LIVING IN TURKEY BY

INVOLVEMENT TO DIASPORA TOURİSM

Ufuk ÇEVİK

Department of Tourism Management

Anadolu University Graduate School of Social Sciences, February, 2022

Advisor: Prof. Dr. Semra GÜNAY AKTAŞ

The aim of this research is to determine the effect of diaspora tourism on the place attachment of Circassians live in Turkey. So, The scope of the research was the Circassians living in Turkey. Mixed research method was used in the research. 30 people from 10 different cities were interviewed. In the survey, which was prepared based on the findings obtained from the qualitative research, it was tried to determine the effects of the Circassians participating in diaspora tourism on the purpose of participation in diaspora tourism, their experiences and place attachment. The survey was attended by 739 people across Turkey. In addition, in-depth observation was carried out by joining a group traveling to Nalchik, Russian Federation, Kabardino-Balkaria Republic. In the light of the findings, it can be said that diaspora tourists differ from other types of tourists. Circassians who participate in diaspora tourism, on the other hand, have unique characteristics in terms of their purpose of participation, their experiences and changes in place attachments. In this sense, it is hoped that an important contribution has been made to diaspora tourism, which is not sufficiently covered in the literature, and to the participation of Circassians in diaspora tourism.

Key Words: Circassians, diaspora tourism, place attachment

ÖNSÖZ

Doktora eğitimim boyunca üzerinde çalışmak istediğim bu konuda danışmanlığımı kabul ederek, büyük bir sabır, özveri ve yönlendirme becerisi gösteren değerli danışman hocam sayın **Prof. Dr. Semra GÜNAY AKTAŞ'a**,

Bilimsel deneyimi, yapıcı yorumları, araştırmanın her aşamasında olumlu katkıları ile sayın **Prof. Dr. Nadir SUĞUR hocama**,

Araştırmamıza eleştirel bakış açısı ile açılım sağlamamıza katkı veren, pozitif enerjisini her zaman his ettiren değerli hocam **Doç. Dr. Hakan SEZEREL'e**,

Araştırmaya katkı veren tüm **nitel ve nicel katılımcılara; İstanbul Kafkas Kültür Derneği, İstanbul Çerkes Kültür Evi, Ankara Çerkes Derneği, Reyhanlı Çerkes Derneği yöneticilerine**,

Katkı ve önerilerini esirgemeyen değerli büyüğüm **Hatam Necdet'e** ve büyük destekleri için dostum **Şewcen Gökhan'a**,

Çalışmanın her aşamasında gösterdikleri sabır ve hoşgörünün yanı sıra, varlıklarıyla bana güç veren **annem, oğlum ve eşime** sonsuz teşekkür ederim.

27/02/2022

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Gerçekleştirilen bu tez çalışmasının bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumunda bilimsel etik ilke ve kurallarına uygun davrandığımı; çalışma ile elde edilmeyen ancak çalışmada kullanılan tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve kaynakçada yer verdiğimi; çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafınca taranılan “bilimsel intihal ve tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu kabul eder ve bildiririm.

Ufuk ÇEVİK

İÇİNDEKİLER

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	v
27/02/2022	vi
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLOLAR DİZİNİ.....	x
HARİTALAR DİZİNİ	xi
ŞEMALAR DİZİNİ	xii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xiii
GRAFİKLER DİZİNİ	xiv
1. GİRİŞ	1
1.1. Problem	2
1.2. Amaç ve Önem.....	3
1.3. Varsayımlar	4
1.4. Sınırlılıklar	5
2. ALANYAZIN TARAMASI	6
2.1. Çerkesler	6
2.1.1. Çerkesler kimdir?	6
2.1.2. Kuzey Kafkasya’da Çerkesler	7
2.1.3. Çerkeslerin Kuzey Kafkasya’dan ayrılımları ve günümüzde Çerkesler	9
2.2. Diaspora Turizmi	12
2.2.1. Diaspora turizmine katılım amaçları ve motivasyonlar	18

2.2.2. Diaspora turizminin aktörleri	20
2.3. Yer Bağlılığı	22
3. YÖNTEM	29
3.1. Nitel ve Nicel Araştırma Yöntemleri	29
3.2. Metodoloji	29
3.3. Araştırma Tasarımı	31
3.4. Evren ve Örneklem	37
3.4.1. Nitel araştırmaya yönelik örneklem ve veri toplama araçları	37
3.4.2. Nicel araştırmaya yönelik örneklem ve veri toplama araçları	41
3.5. Ölçme Araçlarının Geliştirilmesi	44
3.5.1. Ziyaret amaçları ölçeği ve geçerlilik ve güvenirlik analizi	47
3.5.2. Yaşanılan olumsuz deneyimler ölçeği ve geçerlik güvenirlik analizleri	48
3.5.3. Yer bağlılığı ölçeği ve geçerlik güvenirlik analizleri	48
4. BULGULAR	50
4.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri	50
4.1.1. Görüşme yapılan kişilere ilişkin demografik özellikler	50
4.1.2. Anket katılımcılarına ilişkin demografik özellikler	53
4.2. Kafkasya Ziyaretleri	56
4.2.1. Kafkasya'yı ziyaret etmeme/edememe nedenleri	56
4.2.2. Ziyaret sıklığı	60
4.2.3. Ziyaret amaçları	62
4.2.3.1. Gezme-Keşfetme	65
4.2.3.2. Kültür ve tarih	66
4.2.3.3. Kimlik	67
4.2.3.4. Akraba, arkadaş ziyareti-ekonomi	69
4.3. Yaşanılan Olumsuz Deneyimler	70
4.3.1. Seyahat boyutu	72
4.3.2. Sosyal algı boyutu	73
4.3.3. Ekonomi ve bürokrasi boyutu	74

4.4. Yer Bağlılığına İlişkin Bulgular.....	75
4.4.1. Yer kimliği.....	78
4.4.2. Mekan ve doğa	82
4.4.3. Sosyal bağlar	83
4.4.4. Yer hafızası.....	84
4.4.5. Yer beklentisi	89
TARTIŞMA VE SONUÇ	94
KAYNAKÇA.....	106
EKLER	
ÖZ GEÇMİŞ	

TABLÖLER DİZİNİ

Tablo 3.1. <i>Nitel Araştırma Katılımcıları Bilgileri</i>	39
Tablo 4.1. <i>Ziyarette Bulunmama/Bulunamam</i>	57
Tablo 4.2. <i>Ziyaret Amaçları</i>	63
Tablo 4.3. <i>Ziyaret Amaçları Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi Sonuçları</i>	64
Tablo 4.4. <i>Yaşanan Olumsuz Deneyimler</i>	70
Tablo 4.5. <i>Yaşanılan Olumsuz Deneyimlere İlişkin Faktör Analizi Sonuçları</i>	71
Tablo 4.6. <i>Yer Bağlılığına İlişkin Faktör Analizi Sonuçları</i>	77
Tablo 4.7. <i>Yer Beklentisi</i>	89
Tablo 4.8. <i>Yer Bağlılığının Yer Beklentisi Üzerindeki Etkisine Dair Regresyon Modeli</i> .	90

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 2.1. <i>Kafkasya'nın İşgal Süreci</i>	8
Harita 2.2. <i>Çerkeslerin Kafkasya'dan Ayrılışları ve Yerleşim Süreci</i>	10
Harita 2.3. <i>Günümüz Kafkasya'sında Çerkeslerin Dağılımı</i>	11
Harita 2.4. <i>Çerkeslerin Türkiye'de Yerleşim Yerleri</i>	12
Harita 3.1. <i>Yarı Yapılandırılmış Görüşme Katılımcılarının İllere Göre Dağılımı</i>	38
Harita 3.2. <i>Nicel Araştırma Katılımcılarının İllere Göre Dağılımı</i>	43
Harita 3.3. <i>Nicel Araştırma Katılımcılarının İkametlerine Göre Dağılımı</i>	44
Harita 3.4. <i>Doğum Yerlerine Nitel Göre Katılımcılar</i>	50

ŞEMALAR DİZİNİ

<i>Şema 4.1. Ziyarete Bulunan/Bulunmayanların Özellikleri</i>	59
<i>Şema 4.2. Ziyaretlerin Kafkasya'ya Bağlılıkları Artırması</i>	87
<i>Şema 4.3. Ziyaretlerin Türkiye'ye Bağlılıkları Artırması</i>	88

ŞEKİLLER DİZİNİ

<i>Şekil 2.1. Yerin Anlamı</i>	23
<i>Şekil 3.1. Keşfedici Desen Uygulaması Süreç Akışı</i>	35
<i>Şekil 3.2. Araştırma Deseni</i>	36

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 4.1. Yaş Dağılımına Göre Katılımcılar.....	51
Grafik 4.2. Kuşak Farklılıklarına Göre Katılımcılar.....	51
Grafik 4.3. Eğitim Düzeyleri	52
Grafik 4.4. Gelir Seviyesindeki Farklılıklar.....	53
Grafik 4.5. Katılımcıların Yaşlarına Göre Dağılımı.....	54
Grafik 4.6. Katılımcıların Kuşaklara Göre Dağılımı.....	54
Grafik 4.7. Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre Dağılımı	55
Grafik 4.8. Katılımcıların Gelir Seviyesine Göre Dağılımı	56
Grafik 4.9. Kafkasya 'ya Ziyaret Sıklığı (Nicel).....	60
Grafik 4.10. Ziyaret Sayısı (Nitel)	61
Grafik 4.11. Ziyaretim Sonrası Kafkasya'ya Bağlılığım Türkiye'ye Oranla Arttı.....	86
Grafik 4.12. Ziyaretim sonrası Türkiye'ye bağlılığım Kafkasya 'ya Oranla Arttı.....	86
Grafik 4.13. Ziyaretim Sonrası Kafkasya 'da Yaşamaya Yönelik Somut Adımlar Attım	92
Grafik 4.14. Kafkasya 'yı Tekrar Ziyaret Edeceğim	93

1. GİRİŞ

Bu araştırmanın amacı diaspora turizminin Türkiyeli Çerkeslerin yer bağlılığına etkisinin belirlenmesidir. Diaspora, çeşitli nedenlerden dolayı, “anavatan” olarak tanımladıkları coğrafyanın dışına dağılmış, halkları, etnik grupları ve dinsel toplulukları tanımlamak için kullanılmakta olan bir kavramdır (Besleney, 2016). Bu anlamda diaspora turizmi, anavatanlarından ayrı bölge ya da ülkelerde yaşayan halklar, etnik gruplar ya da dinsel toplulukların atalarının geldikleri ülkelere, bazılarınca anavatan olarak kabul edilen bölgelere, yapmış oldukları ziyaretleri kapsamaktadır. Yer bağlılığı ise, insanların bir yere yönelik geliştirdikleri duygusal, etkisel, kavramsal ve davranışsal bağlarını ifade eden bir olgudur (Williams, 1992; Gustafson, 2001).

Diaspora kavramının üç ana boyutunu oluşturan ve diaspora turizmi açısından birer girdi olarak da kabul edebileceğimiz diasporada geçirilen zaman süresi, yaşanan yer ve kimlik boyutlarının farklı bireylerde farklı motivasyonların gelişmesine öncülük eder nitelikte olması beklenir.

Diasporada yaşayan bireylerin, atalarının geldikleri topraklara olan ziyaretlerine neden olan ve yön veren motivasyonlar ile, ziyaret biçimleri ve ziyaretlerde yaşanan deneyimler ise diaspora turizminin çıktılarını ifade etmektedir (Ting, 2015).

Yukarıda ifade edilen açılardan ele alındığında, araştırma turizm sosyolojisinin ilgi alanında olmakta yer almakta iken, diaspora turizmine katılan Çerkeslerin yer bağlılıklarında ortaya çıkan değişimlerin incelenmesi, araştırmanın turizm coğrafyası konuları arasında da yer almasını sonuçlandırmaktadır. Bu anlamda, araştırma disiplinler arası bir özelliğe sahiptir.

Araştırmada öncelikle diaspora, diaspora turizmi ve yer bağlılığına yönelik bilgilere yer verilmiştir. Diaspora, diasporaların özellikleri ve diaspora turizmi ele alındıktan sonra, yer bağlılığı kavramı açıklanmaya çalışılmıştır. Daha sonra, Çerkesler ve Türkiye’deki Çerkes diasporası hakkında açıklamalara değinilmiştir.

Üçüncü bölümde ise, araştırmanın yöntemine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Karma araştırma yönteminden yararlanılarak gerçekleştirilen araştırmanın nitel bölümü Kafkasya’ya ziyarette bulunan Çerkesler ile yapılan görüşmeler ve Kafkasya’ya ziyarette

bulunan bir gruba dahil olunarak gerçekleştirilen derinlemesine gözlem aşamalarından oluşmaktadır. Bunun yanı sıra, Kafkasya ziyaretlerine ilişkin sosyal medyada paylaşılan anılar, günlükler incelenmiş, içerik analizleri yapılarak ziyaretçilerin motivasyon ve deneyimlerine ilişkin ölçek geliştirilmiştir. Araştırmanın nicel aşamasında ise, turizmde yer bağlılığına ilişkin kullanılan ölçekler ve araştırmanın nitel bulgularından hareket ile geliştirilen yer bağlılığı ölçeği kullanılarak, diaspora turizminin Türkiyeli Çerkeslerin yer bağlılıkları üzerindeki etkileri belirlenmeye çalışılmıştır. Son olarak, elde edilen bulgulardan hareket ile, sonuçların tartışılmasına ve önerilere yer verilmiştir.

1.1. Problem

Alanyazın incelendiğinde diaspora turizmi ile ilgili az sayıda araştırma olduğu görülmüştür. Diaspora turizmi ve yer bağlılığı ilişkisi üzerine az sayıda araştırma olduğu bunların da Çin diasporası üzerine yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Çin diasporası ile ilgili Ting, L. nin (2015), Li ve McKercher (2016), Huang, W., Hung, K., Chen, C., (2018) ve Gana diasporasına ilişkin Otoo, F.,E., Kim, S.,ve King, B., (2021) den başka diaspora turizmi ve yer bağlılığı konusu ele alınmamıştır. Öte yandan, Çerkeslere yönelik ne yer bağlılığı ne de diaspora turizmine ilişkin yapılan bir araştırma bulunmamaktadır.

İnsanoğlu var olduğu tarihten itibaren açlık, savaş ve dini sebepler gibi değişik nedenler ile sürekli bir yer değiştirme, göç hareketi içerisinde olmuştur. Günümüzde de genç öğrencilerin farklı coğrafyalarda öğrenim görmek istemesi, ekonomik şartlar, bölgesel ya da ulusal düzeyde görülen çatışma ve savaşlar, orta yaş üzeri ve yaşlı bireylerin emekliliklerini daha sağlıklı ve huzurlu olduklarına inandıkları bölge ve ülkelerde yaşamak istemeleri, sosyal, siyasal ya da dinsel sebepler ile yaşadıkları toplum, bölge ya da ülkeye olan bağlılıklarındaki değişimler ile etnik olarak köklerine geri dönme arzusu ve benzeri diğer nedenler söz konusu nüfus hareketlerinin doğmasına ve artmasına katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla, her geçen gün özellikle gelişmiş, daha varlıklı ve güvenli olan ülkelere yönelik bir göç hareketi olmakta, bu ülkelerde farklı diasporalar ortaya çıkmakta ya da var olan diasporalar giderek güçlenmektedir.

Öte yandan, artan ulaşım ve iletişim olanakları sayesinde, diasporada yaşayan bireyler anavatanları ile bağlarını devam ettirmek istemekte, yaşadıkları ülkelerde elde ettikleri ekonomik refah sayesinde ayrıldıkları ülkelere, anavatanlarına ziyaretlerde bulunmaktadır. Söz konusu ziyaretler turizmin bilinen türlerine göre farklı amaç ve

motivasyonlar içermektedir. Ayrıca, yurt dışında yaşayan vatandaşlara sahip ülke yönetimlerinin de diaspora turizmini desteklediği, vatandaşlarının ayrıldıkları ülkelere ziyaretlerini teşvik ettiği görülmektedir (Newland, K., Taylor, C., 2010).

Bu değerlendirmeler ışığında, diaspora turizminin, diğer turizm türlerinden özellikle turizme katılım amaçları, seyahatlerde yaşanan deneyimler ve gerçekleştirilen ziyaretlerin yer bağlılığına etkileri açısından bir farklılığa sahip olup olmadığının araştırılması gerektiği düşünülmektedir. Bu doğrultuda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- Çerkeslerin diaspora turizmine katılım amaçları, motivasyonları nelerdir?
- Katılımcı turistlerin ziyaret amaç ve motivasyonlarının yer bağlılığı algıları üzerinde anlamlı bir etkisi var mıdır?
- Çerkeslerin diaspora turizmine katılarak yaşadıkları deneyimler nelerdir?
- Katılımcı turistlerin ziyaretlerinde yaşadıkları deneyimlerin yer bağlılığı algıları üzerinde anlamlı bir etkisi var mıdır?

1.2. Amaç ve Önem

Bu araştırmanın amacı diaspora turizminin Türkiyeli Çerkeslerin yer bağlılığına etkisinin belirlenmesidir. Araştırma, diaspora turistlerinin diğer turist türlerinden farklı amaçlar ve motivasyonlar ile ziyaretlerde bulunmaları, farklı deneyimler yaşamaları ve seyahat ettikleri destinasyonlarda farklı davranış biçimleri geliştirmeleri açılarından önemlidir.

Öte yandan, yaklaşık yüz yıl Rus Çarlığı ile savaştıktan sonra savaşı kaybeden Çerkesler ülkelerini terk etmeye ve Osmanlı topraklarına iskana zorlandılar. İleride ayrıntılı olarak açıklanacak göç/sürgün süreci ve sonrası gerek bireysel gerek ise toplu olarak ülkelerini ziyaret etme olanağı dahi verilmeyen Çerkesler için anavatanlarını görmeleri, kalan çok az sayıdaki akrabaları ile iletişimlerini sürdürebilmeleri Ekim 1917’de Rusya’da gerçekleşen devrim ile kurulan SSCB döneminde daha da zorlaştı ve bu durum, 1990’lara kadar SSCB’de kapıların dünyaya kapanması ile süre geldi.

1980’li yılların ortalarında SSCB’de “yeniden yapılanma” ve “açıklık” politikalarının kabul edilerek uygulanmaya başlanması Aralık 1991’de SSCB’nin dağılmasını ve on beş yeni bağımsız ülkenin kurulmasını sonuçlandırdı. Ayrıca yeni oluşturulan Rusya Federasyonu’nun yapısı içerisinde yirmi bir özerk cumhuriyet kuruldu.

1990’lardan itibaren oluşan bu politik atmosfer içerisinde nüfusunun yaklaşık %90’nı diasporada yaşayan Çerkesler, anavatanlarını ve oradaki akrabaları ile adeta ilk kez karşılıklı ziyaret etme olanağı bulmaya başladılar.

Yaşanan bu tarihsel sürecin yanı sıra, diasporada en yoğun olarak yaşadıkları ülke olan Osmanlı İmparatorluğu ve devamında Türkiye Cumhuriyeti’nin iç dinamikleri Çerkeslerin akademik açıdan da dünya diaspora halkları arasında bilinirliğinin gelişmesine yeterince olanak vermemiş, Çerkesler ile ilgili yeterince ulusal ve uluslararası çalışma yapılmamıştır. Son yıllarda Çerkesler ile ilgili artmaya başlayan çalışmaların ise daha çok siyasi tarih, sosyoloji, kültürler arası iletişim, folklor, sanat ve edebiyat gibi alanlarda gerçekleştiği görülmekte olup, gerek Çerkes diasporası gerek ise anavatanları Kafkasya’da yaşayan Çerkeslerin turizm eğilimleri üzerine yapılmış bir akademik çalışma dünya literatüründe henüz yoktur. Bu anlamda, araştırmanın literatüre önemli bir katkı yapacağı düşünülmektedir.

Literatüre yapılacak katkının yanı sıra, turizm sektörü açısından da araştırmanın önemli katkı sağlayacağı ümit edilmektedir. Türkiye Çerkeslerin yaşadığı en büyük diaspora olma özelliğini taşıdığı halde, bölgeye yönelik seyahat acentalarının düzenlenen diaspora turizmine yönelik bir tur henüz bulunmamaktadır. Ayrıca, Kafkasya bölgesi diaspora turizminin yanı sıra sahip olduğu fauna ve florası ile doğal yapısı, kültür, gastronomi ve sanat turizmi açısından da gelişen “niş pazar” niteliğine sahip bir destinasyon olup Rusya Federasyonu vatandaşlarının dışında pek bilinmeyen, bu nedenle de dış turizmin yeterince gelişmediği bir coğrafyadır¹.

1.3. Varsayımlar

Diaspora turizminin Türkiyeli Çerkeslerin yer bağlılığına etkisinin belirlenmesini amaçlayan bu araştırma aşağıdaki varsayım doğrultusunda gerçekleştirilmiştir:

¹Örneğin, her türlü doğa ve kış sporlarına olanak sağlayan Elbruz 5642 metre yüksekliği ile Avrupa’nın en yüksek dağıdır.

- Araştırmaya katılan Türkiyeli Çerkeslerden Kafkasya’ya ziyarette bulunanların gerek nitel gerek ise nicel veri toplama aşamasında kendilerine yöneltilen soruları doğru algıladıkları ve soruları gerçekleri yansıtacak şekilde yanıtladıkları varsayılmıştır.

1.4. Sınırlılıklar

Araştırma zaman, maliyet, uygulama alanı gibi sınırlıların yanı sıra araştırmacının Çerkes olma özelliğinden kaynaklı sınırlılıklar göz önünde bulundurularak aşağıdaki koşullar içerisinde gerçekleştirilmiştir:

- Araştırma Çerkes diasporasından Türkiyeli Çerkesleri kapsamaktadır.
- Uygulama süreci 2019-2021 yılları arasında gerçekleştirilmiştir.
- Türkiye’de geçmişte gerçekleştirilen nüfus sayımları ve günümüzde doğum esnasında bireyin kökenine ait bir verinin olmaması nedeni ile nicel araştırma veri toplama aşamasında bilinmeyen evren söz konusudur.
- Araştırmacının Çerkes olması özelliğinden kaynaklanan “objektiflikten uzaklaşma” hatasına düşmesi sürekli göz önünde bulundurularak, engellenmeye çalışılmıştır.

2. ALANYAZIN TARAMASI

2.1. Çerkesler

2.1.1. Çerkesler kimdir?

Kuzey Kafkasya'nın otokton halklarından birisi olan Çerkeslerin kim olduğu günümüzde özellikle Türkiye'de hala tartışma konusu olan bir adlandırmadır. Literatür incelendiğinde, konu ile ilgili üç farklı görüşün olduğu görülmektedir (Ersoy, H., Kamacı, A., 1992, s.17):

- a) Çerkes, Karadeniz'den Hazar Denizi'ne kadar olan Kuzey Kafkasya topraklarında yaşayan halkların ortak adıdır. Bu anlamda farklı dil ve dinlere mensup Abhazlar, Adıgeler, Ubıhlar, Karaçay-Balkarlar, Kumuklar, Nogaylar, Osetler, Çeçen-İnguşlar ve Dağıstanı oluşturan Laklar, Lezgiler, Avarlar gibi onlarca halk tanımlaması altında toplanır. Daha çok Türkiye'de kullanılan bu tanımlama, 19.ncu yüzyılda Kafkasya'dan Osmanlı İmparatorluğuna gelen ve Türkçe konuşmayan tüm halklar için kullanılmış ve günümüze kadar süregelmiştir.
- b) İkinci Çerkes tanımı Kuzey-Batı Kafkasya'da yaşayan Adıge-Abhaz-Ubıh halklarının ortak adı olarak kullanılan tanımdır. Bir diğerine komşu olan bu halkların geçmişte aynı dilden geldiği görüşünden hareket eden bu tanımlamaya göre, diğer Kuzey Kafkas halkları Çerkes tanımlaması içerisinde yer almamakta, ancak Çerkesler ile kültür bütünlüğü olduğu görüşü dile getirilmektedir.
- c) Üçüncü Çerkes tanımlaması Kuzey Kafkasya'da yaşayan Adıge halkını temsil eder. Bu tanımlamanın savunucuları, tarihsel ve coğrafi olarak Adıgeler ile Abhazlar arasında yer almış olan (günümüzde bu bölgede yaşayanı kalmamış) ve yaşadıkları diasporada dillerini tamamen yitirmiş olup Çerkesce konuşan Ubıhları da Çerkes olarak isimlendirildiği görülmektedir.

Çerkes tarihi, kültürü ile diasporada yazıya alınan tüm çalışmalarda, yazarların kendi kişisel görüşlerinin yanı sıra, yapılan çalışmanın niteliğine de bağlı olarak kabul gören farklı Çerkes tanımlamalarının kullanıldığı görülmektedir. Ancak, özellikle 1990'ların başlarından itibaren anavatan Kafkasya'da ortaya çıkan siyasi, sosyal

gelişmelerin getirdiği değişimler (1991’de SSCB’nin dağılması, Abhaz-Gürcü Savaşları, Çeçen-Rus Savaşları gibi) Kuzey Kafkasyalıların yaşadıkları diasporalara da yansımış ve var olan üçüncü görüşün giderek güçlenmesine neden olmuştur.

Bu çalışmada da, Çerkesler ile ilgili üçüncü tanım kabul edilerek Adıgeler ve Ubıhları kapsayan şekilde “Çerkes” kavramı kullanılmıştır.

2.1.2. Kuzey Kafkasya’da Çerkesler

Yukarıda ifade edildiği gibi, Çerkesler Kuzey Kafkasya’nın otokton halklarındadır. Çerkeslerin ataları Sind-Meot kavimlerine, bir başka ifade ile, M.Ö. 3000’lere kadar uzanmaktadır (Kaya, Y., 2015). Meotlar, M.Ö. 8.nci yüzyılda Kimerler, M.Ö. 6.ncı yüzyılda da kuzeyde İskitler ve Karadeniz kıyılarında ticaret kolonileri bulunan Helenler ile komşuydular.

M.Ö. 5.nci yüzyılda, Merkezi Sindika Limanı ya da Helence Gorgippia (bu günkü Anapa) olmak üzere Bosporos Krallığının hemen yanında Meotların öncülüğünde Sind Krallığını kuran Çerkesler, M.Ö. 349 yılında Bosporos Krallığına katıldı. Bosporos Krallığının Sarmatlarca ele geçirilmesi sonrası, Zykh ve Kasog gibi adlar ile anılan Çerkesler Kuzey Kafkasya’ya yayılmaya başladılar.

Sarmat yönetiminden M.S. 1.nci yüzyılda ayrılan Çerkesler, M.S. 4 v 5.nci yüzyılda da Hunların ve Alanların baskıları altında kaldılar. Bu dönemde, kıyı kentleri ve deniz ticareti yok oldu. Çerkesler verimli topraklarının hemen hepsini yitirdiler. Hunlar çekildikten sonra Çerkesler eski topraklarını aldılar ve Kuzeyde Ukrayna ve Kırım’a kadar yayıldılar.

1223’de Kafkasya’nın Moğollar tarafından işgal edilmesi, Çerkeslerin ve bölgede yaşayan Alanların çoğunun yok edilmesini sonuçlandırdı. Moğol istilasını izleyen Altın Ordu Devletinin saldırıları sırasında da topraklarının büyük bir bölümünü yitiren Çerkesler, buna karşılık Alanların bazı topraklarını ele geçirdiler.

Kuban Irmağı boyunca uzanan bu yeni topraklar üzerinde 14.ncü yüzyılda Kabardey Bölgesi oluştu. Altın Ordu Devletinin yıkılması sonucu eski topraklarının bir

kısmını da alan Kabardey Çerkesleri, bu dönemde de Kırım Hanlığı baskısı ile karşılaştı. Bu baskılar Kabardey Çerkeslerinin Rusya'ya yaklaşmasına yol açtı.

Bu dönemde gelişmeye başlayan Kabardey Çerkesleri-Rus Çarlığı ilişkileri barışçıl bir niteliğe sahip idi. Rusya'nın 1556'da Astrahan Hanlığını sınırları içerisine almasıyla da Kabardey Çerkesleri ile Ruslar komşu haline geldiler. Komşuluk ilişkilerinden yararlanan Kabardeyler, 1557'de Kırım Hanlığının egemenliğini tanımayarak Rus koruması altına girdiler. Bu oluşum, Terek Irmağı kuzeyinde bulunan toprakların Ruslar tarafından savaş olmaksızın kolonileştirilmesine ve Oset, İnguş, Çeçen ve Dağıstanlılar arasında da Rus etkinliğinin artmasını sonuçlandırdı.

1739 yılında Osmanlı ve Rusya arasında yapılan Belgrad Anlaşması ile, Kabardey'e “bağımsız” ya da “tarafsız bölge” statüsü verildi. Rus yayılmacılığından kaygı duyan Çerkesler, 1768-74 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı'dan yana taraf oldular. Savaş, Rusların Osmanlıları yenmeleri, Gürcistan'a girmeleri, Kabardey bölgesi ile şimdiki Osetya'yı ilhak etmeleri ile sonuçlandı.

Çerkeslerin ve diğer Kuzey Kafkas halklarının Rus işgali öncesi yerleşim alanları ve hangi yıllarda hangi bölgelerin Ruslar tarafından işgal edildiği aşağıdaki harita ile gösterilmeye çalışılmıştır.

Harita 2.1. Kafkasya'nın İşgal Süreci

Kaynak: <http://www.21mayis.org/index.php/anlamak.html>

Görüldüğü gibi Çerkesler (Adıgeler) Kuzey Kafkasya’da Azak Denizinden Kuzey Kafkasya’nın doğusunda kadar yayılmış bulunmakta idi. 1773’de Çerkes topraklarına ve tüm Kuzey Kafkasya’ya yönelik başlayan söz konusu Rus Çarlığı’nın saldırıları 1864 yılına kadar aralıksız denilebilecek bir biçimde süre geldi. 1864 yılında günümüzde Soçi olarak bilinen ve Rusların dört mevsim tatil merkezi olarak kullandıkları, 2014 yılı kış olimpiyatlarını gerçekleştirdikleri Kbaada’da Çerkesler Ruslar ile son kez yaptıkları savaşı kayıp ederek ülkelerinden ayrılmak zorunda kaldılar.

2.1.3. Çerkeslerin Kuzey Kafkasya’dan ayrılmaları ve günümüzde Çerkesler

Kafkas-Rus Savaşı ve Rus kolonizasyonu, Kafkasya’nın etnik kimliğini tümünden değiştirdi. Halklar yerinden oynatıldı ve zorla Osmanlı topraklarına gönderildi. Sürgünün özellikleri bölgelere ve dönemlere göre farklıydı. Coğrafi olarak dış etkilere kapalı, kontrol edilebilir iç bölgelerde yerli halk dış göçe zorlanmadı. 1822’de Kabardey, 1859’da Çeçenistan ve Dağıstan tamamen Rusya’nın hâkimiyetine girdiğinde dağlık bölgelerdeki nüfus düzlüklere yerleştirildi, Kazakların ve düzenli Rus birliklerinin bulunduğu askeri hatlarla kontrol altında tutuldu. Bu bölgelerden savaş sonuna kadar büyük göçler olmadı.

Coğrafi olarak dış etkilere açık, stratejik önemi daha büyük Batı Çerkesya’da ise yerli halk sürgün edilip, mülklerine el konularak yerlerine Rus nüfus yerleştirildi. En yoğun 1863-64 yıllarında olmak üzere, 1858’den itibaren yüz binlerce Çerkes Osmanlı yönetimiyle anlaşmalı olarak Karadeniz kıyılarından gemilerle Anadolu ve Balkanlar’a taşındı. Azak Denizi’ne dökülen Kuban Nehri’nin ağzından Abhazya’da Bzıp Nehri’ne kadar Karadeniz şeridi, dağların kuzey yamacı da dahil olmak üzere tamamen boşaltıldı. Kayıtsız şartsız teslim olmayı kabul edenler Kuban bölgesindeki düzlüklere yerleştirildi.

Kolonizasyonun savaştan sonraki aşaması, Osmanlı topraklarına nüfus akışının 20. yüzyıl başlarına kadar sürmesine yol açtı. Savaş bittikten sonra, yerli halkın elinde kalan topraklar savaş ganimeti olarak askerlere ve Rusya içlerinden akın akın gelen köylülere dağıtıldı. Toplumun geleneklerini çiğneyen ve dönüştürmeye zorlayan düzenlemeler, zorunlu yer değiştirme ve isyanlarla belirlenen savaş sonrası dönemde Kabardey’den, Osetya, Çeçenistan ve Dağıstan’dan kabileler Osmanlı topraklarına akmaya devam etti.

Osmanlı İmparatorluğu dağıldığında Çerkesler yeni kurulan devletlerin sınırları içinde kaldılar. Çoğunluk Türkiye’de olmak üzere Irak, Suriye, Ürdün ve İsrail’de yerleşik Çerkesler bulunuyor. Daha sonra bu ülkelerden giderek yerleştikleri ABD’de ve Avrupa ülkelerinde de önemli bir Çerkes nüfusu var. Kuzey Kafkasya’da ise Çerkesler esas olarak üç federal cumhuriyette (Adıgey, Karaçay-Çerkes ve Kabardey-Balkar) yaşıyor. Ayrıca yaklaşık 10 bin kişilik bir Çerkes nüfus da bu cumhuriyetlerin sınırları dışında bulunuyor. Adıgey’in batısında yer alan bölgede Kıyı Boyu Şapsığlar ve Kuzey Osetya sınırları içerisinde yer alan Mezdok Kabardeyleri söz konusu 10 bin kişilik nüfusu oluşturmaktadır. Rusya Federasyonu’nda toplam nüfusları 718 bin 727 kişi (2010 sayımı). Aşağıdaki haritada Çerkeslerin siyasi olarak Rusya Federasyonu içerisinde yaşadıkları Cumhuriyetler ve bölgeler yer almaktadır:

Harita 2.3. *Günümüz Kafkasya’sında Çerkeslerin Dağılımı*

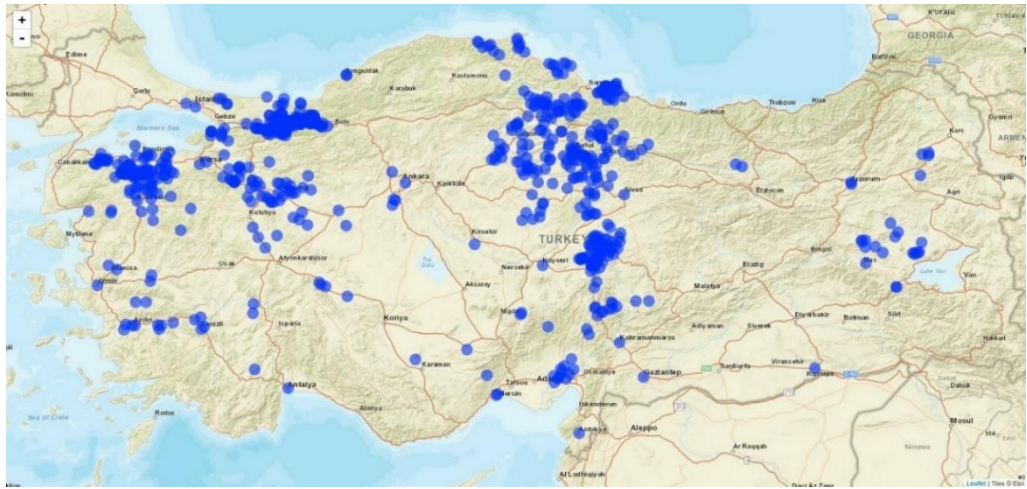
Kaynak: <https://tr.timesofturkey.com/dunya/kuzey-kafkasya-neresidir.html>

Bugün Türkiye’de Trakya, Doğu ve Güneydoğu bölgeleri dışında, dağınık olarak bin civarında Kafkasyalı yerleşimi bulunuyor. Bunlardan 600 kadarı Çerkesler, 200 kadarı Abazalar tarafından kurulmuş. Çeçen, Oset, Dağıstanlı, Karaçay-Balkar ve diğer halkların ise 25-50 arasında köyleri var. Toplam nüfusları hakkında kesin bir bilgi

olmamakla birlikte, Çerkes nüfusunun üç milyon civarında olduğu yönünde bir görüş birliği bulunmaktadır (Papçu, M., 2013).

Çerkesler, genelde Türkiye’de iki önemli hat üzerinde iskân edilmişlerdir. Birincisi, Çanakkale’den başlayarak Karadeniz’e uzanan Balıkesir, Bursa, Bilecik, Eskişehir, Adapazarı ve Düzce’yi içeren yay hattı ve ikincisi ise, Sinop’tan başlayarak Samsun, Çorum, Amasya, Tokat, Sivas, Kayseri, Maraş, Adana ve Hatay’ı içeren doğrusal hattır. Marmara bölgesinde yer alan birinci hattaki Çerkeslerin Osmanlı sarayını korumaya yönelik bir strateji neticesinde yerleştirildikleri düşünülürken, ikinci hatta yer alan Çerkesler de Anadolu’da olabilecek bir olumsuz gelişmenin önünü kesecek nitelikte olduğu görülmektedir. Nitekim, Kurtuluş savaşı dikkate alınırsa, Çerkesler yaşadıkları coğrafya nedeni ile her bölgede yoğun olarak savaşa katkı sağlamışlardır. Doğu Anadolu bölgesinde yer alan Çerkesler ise, Kurtuluş Savaşı sonrası yaşanan siyasi gelişmeler neticesinde Marmara bölgesinden Doğu Anadolu bölgesine yerleştirilen Çerkeslerden oluşmaktadır. Aşağıdaki haritada Çerkeslerin Türkiye’de yoğun olarak yaşadıkları bölgelere yer verilmiştir:

Harita 2.4. *Çerkeslerin Türkiye’de Yerleşim Yerleri*

Kaynak: <http://www.21mayis.org/index.php/anlamak.html>

2.2. Diaspora Turizmi

Son dönemde yapılan pek çok araştırmada “uluslararası göç ve turizm” kavramlarının yakın bir ilişkiye sahip olduğuna vurgu yapılmaktadır (Ting, 2015;

William ve Hall, 2002). Ortaya çıkan nüfus hareketleri, göçler, bir yandan anavatan topraklarına yönelik yeni bir turizm türü olarak diaspora turizmini sonuçlandırırken, farklı ülkelere gerçekleştirilen seyahatler de yeni göç dalgalarına etken olabilmektedir. Göç hareketleri ve göçmenler ölçülmesi zor ama çok büyük potansiyele sahip turizm akışı yaratabilecek bir güce sahiptir (Coles ve Timothy, 2002).

“Diaspora” sözcüğü Yunanca *speiro* (saçmak, dağıtmak) fiilinden *dia* (boyunca, uzağa) ön ekinde türemiştir. Diaspora, çeşitli nedenlerden dolayı, “anavatan” olarak tanımladıkları coğrafyanın dışına dağılmış, halkları, etnik grupları ve dinsel toplulukları tanımlamak için kullanılmakla (Besleney, 2016) birlikte, üzerinde kesin olarak fikir birliğine varılmış bir tanım bulunmamaktadır. Öyle ki, 1998 yılında Paris’teki bir konferansta, diaspora ifadesinin 38 farklı grubu tanımlamak üzere kullanıldığı ifade edilmiştir (Safran, 2004).

Küreselleşme, diasporaları seyahat ve turizm ile daha çok ilişkilendirmiştir (William ve Hall, 2002). Diasporik toplulukların dünya genelinde giderek yaygınlaşması, söz konusu göçmen toplulukların geldikleri ülkelere yönelik seyahat etmeleri sonucu diaspora turizmi olarak adlandırdığımız yeni bir fenomen ortaya çıkarmıştır. Göçmenler açısından diaspora turizmi, kendilerini, dost ve akrabalarını, anavatanlarındaki yaşamı ve kültürü tekrar keşfetmelerine, öğrenmelerine ve yaşamalarına olanak tanıyan bir araç haline gelmiştir. Yeni bir fenomen olarak diaspora turizmi sahip olduğu öneme rağmen, diaspora turizminin özelliklerini ve uygulamalarını içeren az sayıda çalışma yapıldığı söylenebilir. Franklin ve Crang (2001), bu alanda yapılacak turizm çalışmalarının alışlagelmiş turizm çalışmalarından farklı olarak göç, etnisite ve diaspora kavramları gibi benzeri unsurları da kapsamı gerektiğini ifade etmektedir.

Coles ve Timothy (2002)’e göre, anavatan ziyareti, ata topraklarına manevi bir bağ hisseden bireylerin oluşturduğu hareketliliklerdir. Ayrıca diaspora ve turizm pek çok noktada örtüşmektedir. Bu noktalar;

- a) Anavatana seyahat,
- b) Soy ağacını araştırma,
- c) Anavatan vatandaşlarının diaspora topluluklarını ziyareti.

Duval (2004a), anavatana dönüş ziyaretleri ile ulus ötesi ve diaspora gruplarının arasındaki güçlü ilişkiyi ele alarak, diasporanın tanım ve özelliklerinde yoğun olarak işlenen “siyasetin sonucu olma”, “anavatandaki ve mevcut yaşanan ülkedeki siyasi hareketleri etkileyebilme, amaçlara yönlendirme” gibi olgudan daha ziyade “aidiyet, hasret” gibi güdüleri incelemiştir.

Farklı bir ülkede yaşamak uyum sağlamanın olumlu yanlarına rağmen anavatana, kişilere ve yerlere olan nostalji, hasret ya da kültürel ve sosyal kimlikleri aramak ya da güçlendirmek gibi birçok motivasyon anavatana ziyareti gündeme getirmektedir. Yıllar önce gönüllü veya gönülsüz olarak çeşitli nedenler ile göç edilerek ayrıldıkları topraklara ziyaretleri “bireysel miras turizmi”, “etnik turizm”, “arkadaş ve akrabaları ziyaret turizmi”, “köken turizmi”, “diaspora turizmi” gibi farklı şekillerde araştırmalara konu olmuştur (Kaygalak, Dilek ve Günlü, 2015).

Anavatan ile misafir ülke arasında kurulan ilişki ağı her zaman aktif olmasa da bireylerin geri dönüş arzusu anavatan ile ilişkiyi sıklıkla aktif kılmaktadır. Bu durum göç eden ilk kuşağın bu bağı canlı tutma arzusu ile kendi kültürlerini ikinci ve üçüncü kuşağa aktarma çabasını geliştirmektedir. Bu, bireylerin göç hikayesi kadar aynı zamanda bir kültür göçü hikayesinin de başlamasına neden olmaktadır. Bu durum “seyahat eden kültürler” olarak adlandırılmaktadır (Kaygalak, 2015). Burada kastedilen grubun kendi kültürlerini göç ettikleri yerlere taşımaları kadar, göç ettikleri yerdeki kültürü de benimsemeleridir. Dolayısıyla, seyahat motivasyonlarının oluşmasında hem getirdikleri ve yaşatmaya çalıştıkları gruba ait kültür, hem de göç sonrası içinde yaşanan kültürden edindikleri, benimsedikleri kültür etkili olacaktır.

Kaygalak, Dilek ve Günlü, (2015), nitel yöntemle gerçekleştirdikleri araştırmalarında Balkanlara seyahat eden diaspora turizm katılımcılarının tarihsel süreç, sosyo-kültürel durumları, motivasyonları, yabancılaşma ve güvenlik ile sosyal kimlik konularında tutumlarını öğrenmeye çalışmışlardır.

Ting ve McKercher (2016), diaspora turizmine katılan Çinlileri sınıflandırmaya çalışmış ve beş kategori oluşturmuşlardır. Bunlar “doğrulayıcı”, araştırıcı”, “yeniden bağlanan”, “mesafeli” ve “bağımsız” turist türleridir.

Roberts (2012), ABD’de yaşayan Karayip göçmenlerinin Karayip adalarına yönelik diaspora turizmi çalışması ile diaspora turizmini tanımlama çabasıdan sonra, diaspora turizminin potansiyel sosyo-ekonomik katkılarını ele almış, gerçekleştirilmesi zorunlu gördüğü stratejileri önermiştir.

ABD Göç Enstitüsü’nce Newland ve Taylor’a hazırlatılan raporda ise (2010), “Kültürel Miras Turizmi ve Diaspora Turizmi” niş bir market olarak tanımlanarak diaspora turizmin türleri tanımlanmaya çalışılmış, diaspora turizmi ile diaspora kimliğinin yaratılıp yaratılamayacağı tartışılmış, devletlerin diaspora turizmine olan desteği, sivil toplum örgütlerinin diaspora turizmine katılım ve katkıları ile diaspora turizminin uygulanmasında ortaya çıkabilecek sorunlar ele alınmıştır.

Önemli bir niş pazar haline gelen diaspora turizmi, çok sayıda destinasyonun (örneğin, Afrikalı, Çinli, İrlandalı, Hollandalı Amerikalılar; Avrupa’da yaşayan Afrikalılar, Türkler; Yahudiler, Ermeniler ve diğerleri) yeni gelişen bu turizm tür içinde yer almasına ve diasporada yaşayan topluluklar ile ilişkiyi güçlendirerek anavatanlarını ziyaret etmeleri yönünde faaliyetleri desteklemesini, yaygınlaştırılması için faaliyetler yürütmesini motive etmektedir. Morgan, Pritchard ve Pride (2003), diaspora turizmini diğer niş pazarlar içerisinde “*uygulanabilir ve yüksek düzeyde erişilebilir*” bir pazar bölümü olarak değerlendirmektedir. Diaspora turizmi, söz konusu destinasyonlar ile diaspora turizmi katılımcıları arasında hali hazırda bir duygusal bağın mevcut olması, geleneksel olmayan veri tabanlı pazarlama, halkla ilişkiler ve ağızdan ağıza reklam gibi kabul edilebilir maliyetlere sahip pazarlama teknikleri ile geliştirilebilir. Buna rağmen, diaspora turizmi ve arz olanakları alanında sınırlı sayıda araştırma yapıldığı görülmektedir. Maddern, (2004); Bruner, (1996) gibi diaspora açısından kültürel miras turizmine yönelik çalışmaların yanı sıra, Morgan, Pritchard ve Pride, (2003); Maruyama ve Stronza, (2011) ve Wessendorf, (2007) anavatanda köklerin araştırılmasına yönelik çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Diaspora turistleri açısından simgesel kültürel değerlere sahip mekânların metalaştırılarak köklerine ulaşma isteğinde bulunan diaspora turistlerini kullanımına sunulması Gana, Brezilya, İrlanda, Kore gibi ülkelerde sıkça rastlanmaktadır (Bruner, 1996; Park, 2010). Bazı kültürel mekânlar otantik olmasalar da, köklerini araştıran turistler açısından sahip oldukları derin duygusal bağ nedeni ile büyük anlam ifade edebilir. Bir başka ifade ile, kültürel miras turizmi katılımcısı bir turist açısından otantik olmayan bir kültürel mekân, diaspora turistine belirtilen nedenler ile

çok şey ifade edebilmektedir. Bu yönü ile de, diaspora turizmi kültürel miras turizminden ayrılmaktadır.

Diaspora turizmi arz olanakları arasında sayılabilecek bir diğer unsur anavatanda ve yaşanan ülkelerde gerçekleştirilen festivaller, tarihsel olayların ya da günlerin anılması, kutlanması olabilir. Bu tür festival, tarihsel anma ve kutlamalar benzer biçimde yaşanan ülkelerde de gerçekleştirilse dahi, anavatanda kendi otantik, doğal yaşamı çerçevesinde gerçekleştirilenler diaspora turizmine katılımcıları açısından farklı algılanabilmekte, kendilerine sunulan bir turizm arzı özelliği taşıyabilmektedir. Avustralya’da yaşayan Hırvat diasporasına yönelik oluşturulan film festivali, ABD’de gerçekleştirilen Güney Asya Amerikan Müzik Festivali ya da Çin hükümetinin sponsorluğunda Çin diasporasını hedefleyen Jianmen Turizm Festivali bahsi geçen festivallere örnek olarak gösterilebilir. Konumuz Çerkes diasporası açısından bakıldığında da, Türkiye’de çok sayıda bölgesel festivallerin benzer biçimde gerçekleştirildiği, anavatandan gelen halk dansları ekipleri ve sanatçıların katılımı ile konserler verildiği, sergi ve toplantılar düzenlendiği bilinmektedir. Ancak, konu ile ilgili en önemli etkinlik, her sene 21 Mayıs’ta tüm Çerkes diasporalarında ve anavatanda yapılan Çerkes Sürgün ve Soykırımını Anma törenleridir.

Kültürel miras alanlarının korunması ve diaspora turizmine yönelik olarak sunulması ile anavatanda bulunan müzeler de turistlere sunulan arz olanakları arasında sayılabilir. Söz konusu tarihsel ve kültürel miras alanları ve müzeler, diaspora turizmi katılımcısı açısından köklerin ve ait olmanın, kimlik oluşumunun bir tür ifadesi olarak kabul gördüğü için arz olanakları arasında kabul görmektedir. Tel Aviv’de yer alan Yahudi Diaspora Müzesi, dünyadaki en büyük müzeleri arasında yer almasının ötesinde, Yahudi halkının tarihi üzerinde uzmanlaşmış olması açısından konu ile ilgili bir örnek teşkil edebilir (Ting, 2015). Yine Maykop ve Nalçik’te yer alan müzeler, Çerkes halkı ve diasporası açısından dünyanın başka hiçbir yerinde bulamayacakları tarihsel, kültürel ve doğaya yönelik objeleri ile Çerkes diasporası turizm katılımcılarının ilgisini çeken arz olanakları arasında yer almaktadır.

Tarihi kültürel miras alanları ve müzelerin yanı sıra, sanat evleri ve galerileri, geleneksel sanatların üreten ve icra eden sanatçılar ile bir araya gelinebilmesi, söylentiler düzenlenmesi ve bu sanatçılar ile tanışabilme imkanının sunulması da önemli diaspora turizmi arz olanakları olarak kabul edilebilir. Diaspora turisti için yaşadığı ülkede kendi

kültürüne ait sanatsal üretim çok sınırlı olmakta ya da hiç olmamakta ve söz konusu kültürel unsurları üreten sınırlı sayıda sanatçılara erişim günlük hayatta gerçekleşmemektedir. Bu neden ile, anavatan ziyaretlerinde kendisine sunulan bu tür olanaklar, diaspora turistleri açısından bulunmaz bir fırsat olarak kabul görmektedir. Çerkeslerin, özellikle grup katılımı olarak gerçekleştirdiği anavatan ziyaretlerinin hemen hepsinde bu tür arz olanaklarının kendilerine sunulduğu bilinmektedir. Madina Saralp'ın sahip olduğu sanat galerisi², Ghuche Zamudin'in çalışma atölyesi³ söz konusu arz olanakları için sayılabilecek en önemli örneklerden bazıları olarak kabul edilebilir.

Öğrencilere yönelik yaz kampları uygulamaları da, diaspora turizmi arz olanaklarına örnek olarak gösterilebilir. Yaz kampları uygulamalarının en bilinen ve gelişmiş örneği Yahudi diasporasına yönelik olarak İsrail 'in diasporada yaşayan değişik yaş gruplarındaki gençlere düzenlediği yaz kampları uygulamalarıdır. Dil, kültür, tarih gibi derslerin ötesinde askeri eğitimin dahi verildiği bu kamplarda, Yahudi diaspora gençliğinin bir araya gelerek eğitildiği bilinmektedir. Çerkes diasporasına yönelik (askeri eğitim dışında) KAFFED ve Dünya Çerkes Birliği'nin ortaklaşa düzenledikleri Nalçık Gençlik Kampları da bu anlamda diaspora turizmi arz olanakları arasında sayılabilir.

Yaşanılan ülkede, toplumda nüfus olarak azınlık olunması, daha önce bahsedilen nedenler ile “öteki” olarak his edilmesi, kültürel kimliğini oluşturan tarih, dil ve geleneğin günlük yaşamda arzu edildiğince yerini alamamasına karşın, sayılan tüm bu unsurların anavatan ziyaretlerinde doğal ortamı içerisinde arz edilmesi diaspora turizmi katılımıcısı açısından büyük önem taşımaktadır. Bu anlamda, anavatan, hiçbir şey yapmasa da, varlığı ile kendisi bir arz unsuru olarak karşımıza çıkabilmektedir. Diaspora turisti açısından, bindiği bir taksiyle ulaşım sağlarken, gittiği pazarda bal alırken, sokakta yürürken, bir çocuğu sevdiğinde çocuğun ona karşılık verirken kendi dilinin kullanılıyor olması; parlamento, adliye, belediye, okul ve benzeri resmi kurumların önlerinde bayrağının dalgalandığını görebilmesi; doğası ile bütünleşme olanağını başka bir coğrafyada olduğundan farklı bir biçimde algılaması ve tüm bunları sadece anavatanda gerçekleştirebileceğini düşünmesi, his etmesi, anavatanı “tek” ve “benzersiz” olma özelliklerini de yükleyerek, başlı başına bir arz unsuru olma özelliği haline getirmektedir.

²Madina Saralp, Nalçık, geleneksel Çerkes giysileri tasarımcısı.

³Ghuche Zamudin, Maykop, geleneksel Çerkes müziği ve müzik aletleri araştırmacısı, yazar, sanatçı.

2.2.1. Diaspora turizmine katılım amaçları ve motivasyonlar

Diaspora turizmine katılanların hangi motivasyonlarla hareket ettiklerinin saptanmasında da yarar görülmektedir. Bu bağlamda, turizm ve diaspora turizmi literatürü incelendiğinde, yapılan çalışmalar arasında Kay'ın (2009), turizm motivasyonları ile ilgili yaptığı çalışmada Maslow'dan günümüze alan yazında yapılmış çalışmaları değerlendirerek önerilerde bulunduğunu görmekteyiz. Kay çalışmasında, motivasyonları "ihtiyaç temelli motivasyonlar", "değer temelli motivasyonlar", "fayda temelli motivasyonlar", "beklenti temelli motivasyonlar" ve "turist motivasyonlarında diğer yaklaşımlar" başlıklarında toplamıştır.

Turist motivasyonları ile ilgili diğer çalışmalar incelendiğinde, motivasyonların turist davranışının anlaşılmasında temel oluşturulduğu görülmektedir. İnsanların neden seyahat ettiği sorusuna aranan yanıtlar akademisyenlerin her zaman ilgisini çekmekle beraber, kimliği şekillendiren ve bireyin davranışsal tercihlerini belirleyen unsurlar bu güne kadar üzerinde fikir birliği oluşturulamamış etkenlerdir (Li, Zhang ve Cai, 2016).

Turizm motivasyonları ile ilgili yapılan araştırmalara ve geliştirilen teorilere (push-pull, allocentric-psychocentric, escape-seeking, vb.) bakıldığında, turizm sosyolojisinin, gerçekleşen turizm davranışını harekete geçiren unsur olduğu görülmektedir (Dann, 1977; Mansfeld, 1992). Bu konuyla ilgili Li, Zhang ve Cai, (2016) turizm motivasyonlarına yer verirken, turizm motivasyonlarının belirlenmesinde ölçek geliştirilmesi (Crompton, 1979), farklı niş pazarlarda turizm motivasyonları (Hsu Cai ve Wong, 2007), farklı uluslara ve kültürel geçmişlere ait motivasyonlardaki değişiklikler (Kim ve Prideaux, 2005), ziyaretçi sayıları (Lau, 1988), destinasyonlar ve kökenleri (Kozak, 2002) turistlerin sosyal ve demografik özellikleri (Jang ve Wu, 2006) turistlerin çevreye olan duyarlılıkları olduğu görülmektedir (Luo ve Deng, 2008).

Yapılan bu çalışmaların turizm motivasyonlarını açıklamaya getirdikleri katkının önemi büyük olmakla birlikte, motivasyonların açıklanmasında ulusal kültürün öneminin ve kültürel etkileşimin ortaya çıkaracağı farklılıkların ele alınmamış olması eleştiri konusu olmuştur (Earley ve Sing, 1985). "Bir gruba, halkı oluşturan insanlara ait inançları ve paylaşılan standartları" olarak tanımlanabilen (Goodenough, 1971) kültür, pazarlama teorisyenlerince tüketici davranışının temellerini, bir tüketici olarak turistin de, geniş

ölçüde belirleyicisi olarak kabul edilir. Kültür belirli bir grup tarafınca paylaşılan ve grubu diğerlerinden farklı kılan değerler, inançlar, normlar gibi unsurları kapsar. (Li, Zhang ve Cai, 2016). Bireyin davranışı, ait olduğu kültürün değerler sisteminin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu değerler sistemi uzun zaman içerisinde oluşturulmakta, toplumun yapısı, örgütlenmesi ve işleyişinden etkilenmekte, bunun yanı sıra, dinsel ve ailesel alt kültür özellikleri ile de biçimlenerek turistin davranışını belirleyen, yön veren motivasyonlar üzerinde etkili olmaktadır.

Yukarıda özetlenmeye çalışan etmenler ve nedenlerle diaspora turizmini gerçekleştiren bireylerin davranışlarına yön veren motivasyonlara temel olan kültürel unsurların bilinmesi için önerilen yöntemlerden birisi de “Grid-Group Kültürel Teorisi” açısından diaspora turizmine katılımdır. Teori, geçmiş 40 yıl içerisinde İngiliz antropolog Mary Douglas ve Michael Tompson, Amerikalı siyaset bilimci Aaron Wildavsky öncülüğünde geliştirilmiştir (Li, Zhang ve Cai, 2016).

Grid-Group Teorisinin temel özelliği farklı disiplinlere uygulanabilmesidir (Allotey, 2010). Allotey, 2010’da Hollanda da yaşayan Ganalılar üzerinde yaptığı çalışmayı Grid-Group Teorisi ile açıklamaya çalışmıştır. Allotey, Grid-Group Teorisi ile Ganalı göçmenlerin turizm motivasyonları ölçmeye çalışırken oluşturduğu modelde güçlü grup ve güçlü grid özelliklerini taşıyan bireylerin (hiyerarşiklerin) güçlü ulus ötesi aidiyet özellikleri taşıdıklarını, aynı zamanda, uluslararası seyahatlere daha çok katıldıklarını ortaya koymuştur.

Diaspora turizmi ve yer bağlılığı arasındaki ilişkileri açıklamaya yönelik çalışmalar ise oldukça sınırlıdır. Bu konuda gerçekleştirilen iki çalışma tespit edilmiştir. Birincisi, Huang, Haller ve Ramshaw’ın ABD’de yaşayan 2. kuşak göçmenlerin anavatanlarına bağlılığı ve turizm ilişkisini incelediği çalışmadır. Yazarlar araştırmalarında kalış süresi ve ziyaret sıklığı ile anavatana bağlılık arasında bir ilişkinin olduğunu tespit etmişlerdir (Huang, Haller, Ramshaw, 2013).

Argın (2003), “Nostalji İle Ütopya Arasında” adlı çalışmasında, turizmi “uzaktaki ev” olarak tanımlamıştır. Argın’ın ifadesi ile diasporayı yaratan faktörün ekonomik, tarihi, sosyal ve siyasal gelişmelere bağlı ve zorunlu bir sürgünlük durumu olduğu düşünüldüğünde, sürgün hayatına mahkum bırakılan insanların bir zamanlar ait olduklarını düşündükleri vatanlarına karşı bir özlem duymamaları düşünülememekte ve

bu noktada, zorunlu olarak da olsa sürgünlüğe karşı duran turizmin devreye girmesi, turizmi “uzaktaki ev” tanımlamasına uygun kılmaktadır.

Kaygalak, Dilek ve Günlü (2015), Balkanlara seyahat edenler üzerinde yaptıkları çalışmalarında, turizm ile diaspora arasındaki ilişkiyi turizmin bir başka ülkeye yerleşme üzerindeki etkisi, uzaktaki akrabalar ile bağları koruması, geçmişe yönelik nostaljiyi beslemesi, ulus ötesi kimlikleri koruması, hatta tekrar anavatana yerleşmeyi olanaklı kılması gibi nedenler ile göç sürecinin bir parçası olarak anavatan ziyaretlerini turistik faaliyetin öznesi kabul ederler.

Yukarıdaki araştırmalardan ve açıklamalardan ortaya çıkan sonuç, diaspora turistlerinin duygusal, sosyal ve fiziksel açılardan farklı motivasyonlar ile bu seyahatlere katılım sağladıklarıdır. Konu ile ilgili olarak, Çerkeslerin Kafkasya ziyaretlerinde hangi amaçlar ile hareket ettikleri, alanyazında adı geçen amaç ve motivasyonlara ne ölçüde sahip oldukları ya da farklılaştıkları araştırmanın bulgular kısmında tartışılacaktır.

2.2.2. Diaspora turizminin aktörleri

Diaspora turizminin dağıtımında üç ana aktörün rol oynadığı görülmektedir. Bunlar: Resmi kuruluşlar, özel sektör ve gönüllü faaliyet gösteren kuruluşlardır (Ting, 2015). Söz konusu aktörler kültürel miras mekanların tanıtımında, festivallerin ya da özel gün ve olayların düzenlenmesinde, grup turları ve etkinliklerinin organize edilmesinde ilgi alanlarına göre farklı roller oynamaktadırlar. Bu aktörler anavatanda yer alabileceği gibi, yaşanılan ülkede, diasporada da faaliyet gösteren kurumlar olabilir. Anavatanda yer alan bazı kuruluşlar diaspora turizmi gelişen bir pazar olarak ele alarak ekonomik ve politik açılardan destekleyecek özel gün ve olayların örgütlenmesini teşvik edebilir. Benzer biçimde, diasporada yer alan bazı diaspora örgütleri de bu tür özel günlerde diasporada yaşayan üyelerini anavatana götürmek için turlar düzenleyebilir. 21 Mayıs Sürgün ve Soykırım Anma Etkinlikleri, 5 Ekim Adıgey Cumhuriyeti Kuruluş yılı etkinlikleri gibi günlerde Türkiye’de, Kaffed başta olmak üzere, faaliyet gösteren Çerkes sivil toplum örgütlerinin anavatana yönelik grup turlarını teşvik eden organizasyonlar düzenlemesi buna örnek olarak gösterilebilir. Yine bu tür organizasyonlarda, anavatanda faaliyet gösteren Dünya Çerkes Birliği’de düzenlenen organizasyonlarda ev sahibi olma sorumluluğu ile hareket ettiği (bazı eleştiriler ile birlikte) bilinmektedir.

Yerel ve uluslararası düzeyde faaliyet gösteren seyahat acentaları diaspora kuruluşları ya da anavatanda yer alan kuruluşlar ile işbirliğine giderek diasporada yaşayan bireyler için grup ya da bireysel katılımlı geziler organize edebilir. Özellikle dil bilmeyen diaspora turistleri açısından bu tür seyahatler ve bu seyahatlerde sunulan diaspora turizmine yönelik bazı hizmetler (kökleri, akrabaları aramada yardımcı olma, kayıp akrabalarla bir araya getirmek, tanıştırmak gibi) büyük önem taşır. Bu açıdan seyahat acentalarının yerelde vereceği hizmetler turizmin diğer alanlarında verilen tipik konaklama, ulaşım, rehberlik hizmetlerinden farklılık göstermektedir.

Gönüllülük esası üzerine kurulu faaliyetler ya da bu tür faaliyetleri yerine getiren kurum ve kuruluşların etkinlikleri diaspora turizminin sunumunda sıkça görülen ve etkin olarak yer alan unsurlardır. Bu tür faaliyetlerin bir bölümü diasporadan anavatana dönüş sağlamış olan, ancak diasporada yaşayanlar ile bağları devam eden kişiler tarafından yerine getirilmektedir. Özellikle diaspora turizmine bireysel olarak katılan turistler, bir biçimde anavatana dönüş yapanlar ile önceden irtibata geçerek anavatanda kalış süreci içerisinde söz konusu dönüş yapanlardan yardım almaktadır. Söz konusu yardımlar, resmi dairelerdeki işlemlerin yapılması (Örneğin Rusya Federasyonu'nda bir haftayı geçen konaklamalar için göç idaresine kayıt ettirmeleri), uygun konaklama olanaklarının bulunması, yaratılması, çevre gezilerinden akrabalarla tanışmalarının sağlanmasına kadar geniş bir yelpazede yer alabilmektedir. Bu anlamda, pek çok diaspora turizmi katılımcısının ziyaret sebebi olarak “akraba ve arkadaş ziyareti” amacı taşıdığını ifade etmesine sıkça rastlanabilmektedir.

Anavatanda bulunan bazı sivil toplum örgütleri üyeleri de gönüllü aktörler arasında sayılabilir. Bu sivil toplum örgütlerinden bazılarının kuruluş amaçları arasında diaspora ile iletişim kurmak, vatana geri dönüşü desteklemek gibi doğrudan diaspora turizmini destekleyici faaliyetler yer almaktadır. Adıgey Cumhuriyeti'ndeki Repatriants (Geri Dönüşçüler) Derneği ya da Kabardey-Balkar Cumhuriyeti'ndeki Perit Xase bu sivil toplum kuruluşlarına örnek olarak gösterilebilir.

Son olarak, yerelde faaliyet gösteren halk dansları ekipleri, öğrenciler, öğretmenler, köy yönetimlerinde görev alan sivil halk gibi toplumun değişik katmanlarında yer alan bireyler gelen diaspora turistlerine kültürün tanıtımı, yaşatılması

doğrultusunda düzenlenen toplu yemekler, dans gösterileri ve çevre tanıtım gezilerinde rehberlik yapma gibi gönüllü faaliyetlere katılmaktadır.

2.3. Yer Bağlılığı

Yer kelimesi Türkçe 'de birden fazla anlam taşımaktadır. Bu anlamların pek çoğu yerküre üzerinde bulunan konum, alan, mevki, mahal temeline dayanmaktadır. Aslında bilimsel açıdan baktığımızda yer kavramı, sadece fiziksel bir alanı tanımlamakla kalmamaktadır. Yer kavramının psikolojik yönü de bulunmaktadır (Günay, 2017).

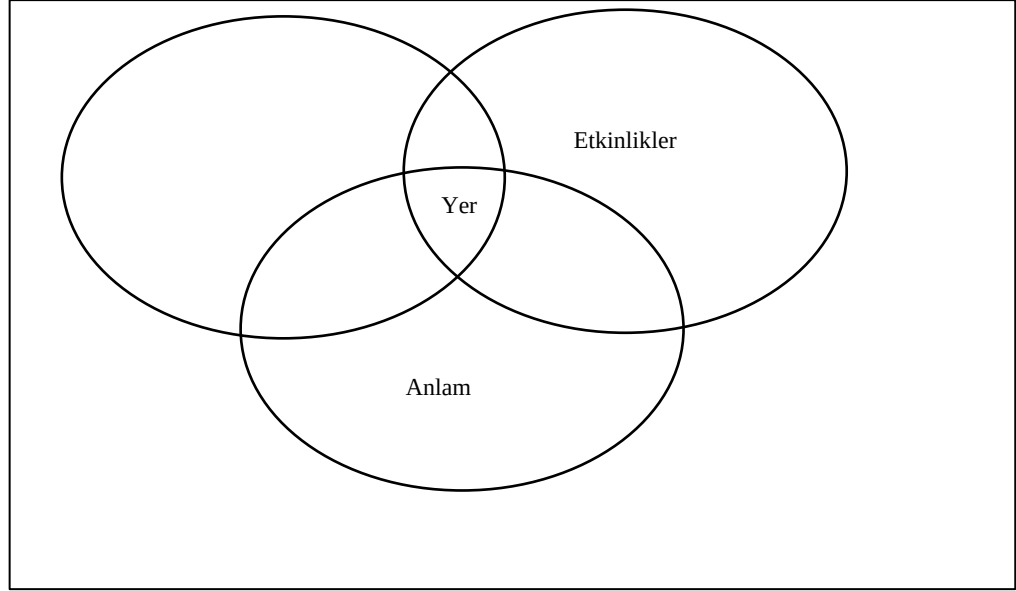
Gieryn, yerin üç bileşeni olduğunu ifade etmektedir; bunlar, coğrafik yerleşim, fiziksel yapı ve yere atfedilen değer ve anlamdır (Gieryn, 2000). Coğrafik alan, sadece fiziksel bir çevreyi değil, içinde bulunduğu çevre ile etkileşim ve iletişimi de içeren bir özellik taşımaktadır. Ayrıca yer, sadece bireyler açısından değil gruplar açısından da anlam taşıma özelliği gösterir (Gustafson, 2006). Dahası, yerle ilgili genel kabul gören yaklaşımlarda, yerin kararlılık ve süreklilik göstermesi, değişim özelliğinden daha çok vurgulanmaktadır (Gieryn 2000, Gustafson, 2006).

Çevresel psikoloji bağlamında yer, bireylerin içsel psikolojik, sosyal süreçleriyle ve yer üzerinde yapılan etkinliklere dayalı olarak inşa edilen ilişkiler olarak tanımlanmaktadır (Smaldone, 2005). Soja (1996) tarafından belirtildiği gibi yer, insanların duygularından ve onların verdikleri anlamdan ayrı düşünülemez. Yer aynı zamanda yorumlanabilir, öykülen dirilebilir, algılanabilir, hissedilebilir ve hayal edilebilir bir olgudur. İnsanların psikolojik bağlantıları olmadan yerin tanımlanamayacağı ve yapılacak değerlendirmelerin yetersiz kalacağı açıktır (Ujang ve Zakariya, 2015: 710).

Yer bağlılığı, insanların bir yere geliştirdikleri yönelik duygusal, etkisel, kavramsal ve davranışsal bağlarını ifade ederken (Williams, 1992; Gustafson, 2001), çoğu çalışmada duygusal bağlara öncelik verildiği ifade edilmiştir (Gustafson, 2006). Nitekim Günay, yer duygusu kavramını tanımlarken “İnsanları büyüdükleri ya da deneyimledikleri yerlere çeken duygusal bağlardır. Yer duygusu aynı zamanda yer ve bölge karakterinin ayırt edilmesinde kullanılmaktadır” şeklinde ifade etmektedir (Günay, 2017). Yine Günay, Ujang ve Zakariya’dan hareketle (Montgomery, 1998’e atfen Ujang

ve Zakariya, 2015: 710), yeri “insanların aile bağları, geçmişi, kültürü vb. nedenlerle bir anlamda bağlandıkları alanlardır” olarak tanımlayarak aşağıdaki şekilde ifade etmektedir.

Şekil 2.1 *Yerin Anlamı*

Kaynak: Günay, S. (2017).

Buradan hareketle Günay, yer bağlılığını, çeşitli amaç ve aktiviteler için fırsat sağlayan ortamlar olarak kavramsallaştırdığını dile getirmektedir ki bunların başında da turizmin geldiği söylenebilir (Günay, 2017).

Yer bağlılığı ile ilgili araştırmalar incelendiğinde, araştırmacıların gelişme gösteren bu konu üzerinde farklı kavramsal açıklamalar getirdiği görülmektedir. Konu ile ilgili ilk tanımlama Relph’in “yer ve yersizlik” kavramlarını açıklamasıyla yapılmıştır (Relph, 1976). Yerin fiziksel özellikleri, insanların belirli bir yerde faaliyette bulundukları etkinlikler ve insanların yere atfettikleri anlam, yer bağlılığını etkileyen faktörler arasında sayılmıştır. Bu konuda, Sixsmith araştırmasında, yer bağlılığını kişisel algılar ve anlamlandırmalar, sosyal ilişkiler ve fiziksel yapı olmak üzere üç değişkene göre oluşturmuştur (Sixsmith, 1986).

Hay ise, insanların yere atfettikleri anlamın, ikamet etme statüsüne göre beş ayrı grupta sınıflandırılabilen yüzeysel, kısmi, kişisel, soya ait ve kültürel boyutta ele alınabileceğini ifade etmektedir (Hay, 1998).

Daha yeni bir çalışmada ise Gustafson, “kendilik, diğerleri ve çevre” olmak üzere üçayaklı bir modelde yer bağlılığını farklılıklar, süreklilik ve değişim boyutları ile ele almıştır (Gustafson, 2001). “Kendilik” kavramı içerisinde kişinin yaşam yolu, duyguları, etkinlikleri ve bireysel kimliği ele alınırken; “diğerleri” ile kişinin dışında kalanların algılanan özellikleri, algılanan tehditler ve davranışları ve “çevre” kavramı içerisinde de fiziksel çevre, ayırt edici özellikler, kurumlar ve yerelleşmenin yer bağlılığına etkisi tartışılmıştır (Gustafson, 2001).

Benzer şekilde, Scanell ve Grifford (2010), üçlü organize edilmiş bir çerçevede tanımlamaya çalışmışlardır. Scanell ve Grifford, yer bağlılığını kişi, yer ve süreç boyutları ile incelemiştir. Kişi boyutunda yer bağlılığını bireysel veya toplumsal olarak belirlenen anlamlar ele alınırken; süreç boyutunda yer bağlılığı, duygusal, bilişsel ve davranışsal bileşenler olarak tanımlanmış; yer boyutunda ise, mekânsal düzeyi de içeren yerin özgünlüğü ve sosyal ve fiziksel özellikleri tartışılmıştır.

Yer bağlılığını etkileyen faktörler arasında yer alan bir konu da kültür olgusudur. Kültürü, “kültürü öğrenme” ve “kültürlenme” açılarından ele alan bu çalışmalarda, öğrenme (enculturation), bireyin kendi kültürüne has davranışları öğrenme ve bu kültüre adapte olma süreci olup toplumun normlarını içselleştirmek, o kültürde sosyalleşmek gibi unsurları içerir. Bu, doğumla başlayıp ölene kadar devam eden bir süreçtir. Berry ve arkadaşlarına göre, kültürü öğrenme, bireylerin kendi kültürlerince kapsandığı ve çevrelendiğini ortaya koymaktadır. Birey, kültür için neyin önemli olduğunu planlı olmayan bir öğrenme yoluyla anlar. Bu, önceden düşünülerek planlanmış ve eğitim sonucu kazanılan bir süreç değildir. Kültürü öğrenme süreci, birey üzerinde etkili olan, bireyin sınırlarını belirleyen, bireyi şekillendiren ve yönlendiren sosyal ağdaki ebeveynleri, diğer aile büyüklerini ve akranlarını içermektedir. Eğer birey kültürü öğrenmede başarılı olursa tüm bunların sonucunda ortaya çıkan; dil, ritüeller, değerler vb. konularda kültür içinde yeterli bir bireydir. Sözü edilen bu yeterli olma durumu Pierre Bourdieu tarafından “habitus” kavramı ile ifade edilir. Bourdieu’ye göre, birey içinde bulunduğu çevrenin sunduğu kurallara uygunluk halinde gelişimini sürdürür. Ancak, bu kurallara uygunluk bir kurala uymanın zorunluluğu olarak değil, sanki bir orkestra şefi olmaksızın orkestranın düzenli çalışmasını ifade eden sosyal yapıları ve devamlı inşaa (construction) ve yeniden oluşum (reconstruction) sergilenmesidir. (Palabıyık, 2011). Kültürlenme ise; başka kültürlerle karşılaşmaya bağlı olarak gerçekleşen bir çeşit kültür

değişimidir. Söz konusu diasporada yaşamını sürdürmeye çalışan farklı kültürler ve etnik topluluklar olduğunda, kültürü öğrenmenin yanı sıra, diasporik kimliklerin geliştirilmesi de önem taşımaktadır. Konuya bu açıdan bakıldığında, diasporik kimliklerin içinde yaşadıkları toplumlara ne derecede entegrasyon olabildiği (kültürlenme sürecini yaşadığı, gerçekleştirdiği), bu toplum tarafından ne derece asimilasyona uğradığı ya da kendi kültürünü ne ölçüde öğrenebildiği önem taşımaktadır.

Çerkesler açısından konu ele alındığında, karşımıza Çerkeslerin “xabze” olarak ifade ettikleri ve Bourdieu’nun “habitus” ile anlatmaya çalıştığı durum çıkmaktadır. En basit tanımı ile xabze, bireyin birey, toplum, devlet ve çevre ile olan ilişkileri doğumundan ölüme geçen yaşamı boyunca olan ilişkilerini düzenleyen ve yaptırımları da içeren yazılı olmayan normlardır. Diasporada yetişen bir Çerkes bireyi, alışık olduğu xabzeye uygun bir yaşam tarzını yaşadığı ülkede bulamıyorsa, bu durum, diaspora turizmini tetikleyen bir unsur olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bu anlamda, diasporada yaşayan bir Çerkes için yukarıdaki üç farklı süreç, yer bağlılığı açısından farklı sonuçlara ortaya çıkaracaktır, ki bu farklılıklar, diaspora turizmine katılımı etkileyen faktörler arasında da yer almaktadır. Aşağıda, diasporada yaşayan Çerkeslerin kültürlerinden, kendi kimliklerinden ne denli uzaklaştığını ifade eden bir karikatür paylaşılmıştır ki, bu durumu özetler nitelikte olduğu düşünülmektedir.

Kaynak: Hikmet Cerrah

Konu ile ilgili literatür derinlemesine tarandığında Uyang'ın yer bağlılığını bağımlılık, duygusallık, hatıralar ve şehirleşme açılarından ele aldığı (Uyang, N., 2016) görülmektedir. Tan ve Abu Bakar ise, yer bağlılığı konusunu diaspora ve etnik birleşmeler, köklere dönüş turizmi, ata turizmi, kültürel ve etnik kimlik ve diaspora turizmi açılarından ele almışlardır (Tan E., Abu Bakar B., 2018). Huang, Ramshaw ve Norman'da diaspora turizmini ulus ötesicilik, yer bağlılığı ve Çinlilerin anavatana dönüşleri açısından incelemişlerdir (2016).

Yer bağlılığına yönelik yapılan araştırmalarda bir ölçek geliştirilmeye çalışıldığı da görülmektedir. Williams, D.R., (1989)'un yaptığı araştırma bu alandaki çabaların ilki olarak kabul edilebilir. Williams, araştırmasında kimlik, bağımlılık, farksızlık, yer bağlılığı olmak üzere dört boyutlu bir ölçek geliştirmiştir. Yine Williams, Vaske, J.J. ile yaptığı araştırmasında yer kimliği ve yer bağımlılığı olmak üzere iki boyutlu bir ölçek ile yer bağlılığını psikolojik yaklaşım doğrultusunda değerlendirmeye çalışmıştır (2001). Ferenczi, N., Marchall, T. C. (2012), ise, anavatan bağlılığını kültürel miras ile ilişkilendiren bir ölçek geliştirerek uygulamışlardır. Bu alanda geliştirilen ve değinebileceğimiz son ölçek ise Raymond, C.M., Brown, G., Weber, D. nin geliştirdiği (2010) ve yer kimliği, doğaya ilişkin bağlar, yer bağımlılığı, aile bağları ile arkadaş bağları boyutlarına yer verilen çalışmalarıdır.

Yer bağlılığı ile ilgili yukarıda ifade edilen yaklaşımların her biri önemli ayırt edici farklılıklar taşıyabilir. Yer, değişik coğrafi ölçeklere; kişilerin bağlılığı ise fiziksel, sosyal ve psikolojik farklı sebeplere bağlı olarak ayırım gösterebilir. Diaspora turizmi açısından olaya bakıldığında ise, Ting'in konuyu üç boyutta ele aldığı görülmektedir:

- Mevcut yaşanan yere duyulan güçlü yer bağlılığı,
- Mevcut yaşanan yere ve ataların geldiği anavatana duyulan karma yer bağlılığı ve
- Anavatana duyulan güçlü yer bağlılığı (Ting, 2015).

Ting'in yaptığı araştırmaya benzer bir araştırmada Li ve McKercher (2016), diaspora turizmine katılan Çinlileri sınıflandırmaya çalışmış ve beş kategori oluşturmuşlardır. Bunlar “doğrulamacı”, “araştırmacı”, “yeniden bağlanan”, “mesafeli” ve “bağımsız” turist türleridir. Ayrıca, Li ve McKercher çalışmalarında, diaspora turizmine katılımın bireyin yer bağlılığı ve kültürel kimliği üzerindeki etkilerini de

sorgulamışlardır. Li ve McKercher, ABD ve Kanada’da yaşayan Çin diasporasından diaspora turizmine katılanları etkileyen dört ana konunun olduğuna işaret etmektedir. Bunlar; (1) bireylerin, toplumların göç kararları ve yaşanan göçün biçimi, (2) yer bağlılığı, (3) diasporada yaşayan ve diaspora turizmine katılanların motivasyonları ile bu kişilerin sahip oldukları kültürel kimlikleridir (4). Li ve McKercher, bireyin diasporada geçirdiği zamana bağlı olarak, yaşanan yere bağlılığın ve diaspora turizmine katılımda bireyin motivasyonlarının farklılaşacağını sonucuna ulaşmıştır (Li ve McKercher, 2016).

Huang, W., Hung, K., Chen, C., (2018), Huang, W., Hung, K., Chen, C., (2018), Çin diasporası üzerinde yaptıkları araştırmada, anavatan seyahatlerinin yaşanan yer ya da gelinilen yere olan etkilerini kuşaklar arasındaki fark açısından ele almışlardır. Gerçekleştirilen araştırma sonucunda, bu konuda kuşaklar arasında farklı yaklaşımların olduğu tespit edilmiştir. 2. Kuşak diaspora bireylerinde ana vatana en az yer bağlılığı geliştiği saptanırken, sosyal bağların anavatana yer bağlılığını gelişmesinde negatif etki sahibi olduğu tespit edilmiş, yer kimliğinin ise, geliştirdikleri modelde gelecekteki seyahat niyetleri üzerinde bir etkisinin olmadığını gördüklerini ifade etmişlerdir.

Diaspora turizmi ve yer bağlılığı üzerine yapılan diğer bir çalışma Afrika diasporası üzerinedir. Otoo, F.,E., Kim, S.,ve King, B., (2021), araştırmalarında Gana’ya yönelik diaspora turizminde motivasyonların deneyimleri nasıl şekillendirdiğini incelemişlerdir. Bu çalışmada söz konusu motivasyonlar anavatani araştırma/nostalji, kökler, duygusal bağlar, aile üyeleri ile birlikte olmak ve kaçış olarak belirlenmiştir. Araştırmada ifade edilen motivasyonlardan hareket ile Gana kökenli Afrika Amerikalıların yaşadıkları deneyimlerin bir destinasyon olarak Gana’dan tatmin olup olmadıkları ile yer bağlılığı ve gelecekte ziyaret etkisi sorgulanmıştır. Katılımcıların, ziyaretleri sonucu katılım amaçları ile deneyimleri karşılaştırıldığında tatmin sağladıkları ve yer bağlılığı duygusunun geliştiği tespit edilirken, gelecekte Gana’yı tekrar ziyaret etme arzularının olmadığı saptanmıştır.

Yukarıda yapılan araştırmalar ele alındığında nicel araştırma yönteminin ağırlıklı olarak kullanıldığı görülmektedir. Yöntem kısmında ayrıntılı olarak ele alacağımız gibi, bu tür bir araştırmada karma desenli yöntem kullanılması gerekliliğine olan inancımızdan hareket ile, araştırmada uygulanan karma desenli yöntemin bu eksikliği gidereceği düşüncesindeyiz. Ayrıca, farklı diasporaların anavatan ziyaretleri sonucu yer bağlılığı konusunda bir farklılaşma bulunup bulunmadığı da literatür açısından önem taşımaktadır.

Bu anlamda, Çerkeslerin anavatan ziyaretlerindeki amaç ve motivasyonlarının, yaşanılan deneyimler ve yer bağlılığı üzerindeki etkilerinin tespiti ile, alan yazına önemli bir katkı sağlayacağı dşnncesindeyiz.

3. YÖNTEM

3.1. Nitel ve Nicel Araştırma Yöntemleri

Nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin her ikisi de bilimsel araştırmalarda kullanılan yöntemlerdir. Bilimsel bir araştırmanın kabul görebilmesi için aşağıdaki özellikleri taşıması beklenir (Mack ve diğerleri, 2005).

- Bir soruya yanıt aramak
- Soruyu yanıtlamak için sistematik olarak önceden tanımlanmış bir dizi prosedür kullanması
- Kanıt toplaması
- Önceden belirlenmemiş bulgular üretmesi
- Çalışmada belirlenen sınırların ötesinde uygulanabilir bulgular üretmesi.

Yukarıdaki ortak özellikleri olsa da, nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin temel farklılıkları bulunur. Nitel araştırmalarda sayısal değil, metinsel içerik vurgulanır “nasıl” ve “neden” sorularına yanıt aranır. “Ne”, “kim” ve “ne zaman” sorularına odaklanan nicel araştırma yöntemlerinin, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerini bulmak için daha uygun olduğu düşünülmektedir. Nitel araştırmalar, değişkenleri ve etkilerini ölçmekten çok süreci ortaya çıkarmayı, açıklamayı hedefler.

3.2. Metodoloji

Nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin gerçeklik (ontolojik) ve bu gerçeklik içindeki bilgi hakkındaki felsefi varsayımlar (epistemolojik), araştırmada değerlerin rolü (aksiyolojik), araştırma dili (retorik) ve araştırma süreci (metodolojik) ile ilgili temel farklılıkları bulunmaktadır.

Araştırmacının felsefi konuları yeterince dikkate almadığı durumlarda araştırma kalitesinin oldukça etkilenebileceği ifade edilmektedir (Easterby Smith, Thorpe ve Lowe, 2002). Günümüzde tartışmaların çoğu epistemolojik ve ontolojik varsayımlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ontoloji, epistemoloji ve metodoloji birbiriyle ilişkili kavramlar olup, ontoloji gerçeğin felsefesine odaklanırken, epistemoloji, gerçeği aramanın yollarına

vurgu yapar. Metodoloji ise, var olan bilgiyi ortaya çıkarmak için gerekli süreç ve uygulamaları konu eder (Ting., L. T., 2015).

Yukarıda belirtilen ontolojik, epistemolojik ve aksiyolojik varsayımlar göz önüne alındığında, nitel ve nicel yaklaşımlar ayırt edici metodolojik özellikleri temsil ettiği görülür. Bilginin öznel bir gerçekliğin varlığına inanan araştırmacılar için sadece yorumlama ve yapılandırmanın kullanılacağı tümevarımsal yaklaşım ile araştırma yapmak genellikle kabul edilir. Nitekim Creswell (2007), anlatı araştırması, fenomenolojik araştırma, gömülü teori, etnografik araştırması ve durum çalışması olarak beş nitel yaklaşımdan bahseder.

Bu araştırmanın temel amacı diaspora turizmine özgü olguları ve etmenleri ortaya çıkarabilmek, bu olgu ve etmenler doğrultusunda diaspora turizmi katılımcılarının seyahat davranışlarını anlamaya çalışmaktır. Bir adım ileri gidildiğinde ise, gerçekleştirilen seyahatlerin yer bağlılığını ne yönde etkilediği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırma konusunun birden fazla disiplini içermesinin sonuçlandığı çok katmanlı olma özelliği araştırmada nicel araştırma teknikleri yanı sıra nitel araştırma tekniklerine başvurmayı da zorunlu kılmıştır.

Nitel araştırma yöntemleri “anlatı araştırması”, “fenomenolojik araştırmalar”, “kuram oluşturma araştırması”, “etnografik araştırma ”ve “durum çalışması araştırmaları” olmak üzere beş farklı biçimde gerçekleştirilebilmektedir.

Fenomenolojik çalışma, birkaç kişinin bir fenomen veya kavramla ilgili yaşamış deneyimlerinin ortak anlamını tanımlar. Fenomenolojinin temel amacı bir fenomenle ilgili bireysel deneyimleri evrensel nitelikteki bir açıklamaya indirgemektir. Daha sonra araştırmacılar fenomenle ilgili deneyime sahip olan kişilerden veri toplar ve bütün bireylerin deneyimlerinin özünü tanımlayan bütüncül bir betimleme ortaya koyar. Bu betimleme, onların neyi, nasıl deneyim ettiklerinden oluşur (Creswell, 2013).

Aynı kültürü paylaşan grubun tümüne odaklanan etnografi, genellikle 20 kişiden daha büyük grupları çalışma alanı olarak kabul ederek ortak kültüre sahip bir grubun değerlerinin, davranışlarının ve dilinin paylaşılan ve öğrenilen modellerini tanımladığı ve

yorumladığı nitel bir desendir. Araştırmanın hem bir süreci hem de bir sonucu olarak etnografi, en çok katılımcı gözlem yoluyla olmak üzere, araştırmacının insanların günlük yaşamına dahil olduğu ve grup katılımcılarını gözlemleyip kendileriyle mülakat gerçekleştirdiği, gruplara yönelik geniş çaplı gözlemleri kapsamaktadır (Creswell, 2013).

Bu araştırmada da Kafkasya'yı ziyarette bulunmuş olan katılımcılar ile nitel araştırma teknikleri arasında kabul edilen mülakatlara başvurarak görüşmelerde bulunulmuş, ayrıca Kafkasya'yı ziyarette bulunan bir gruba dahil olunarak katılımcı gözlem gerçekleştirilmiştir.

Nicel bir metodolojide, araştırmacılar ontolojik ve nesnel bir gerçekliğin varlığının epistemolojik varsayımları ve bilginin bilimsel gözlem ve ölçüm yöntemleri ile keşfedilip doğrulanabileceği varsayımı ile hareket eder. Tümdengelim yaklaşımının benimsendiği nicel araştırmalarda, çalışmalarına bir teori ışığı altında başlayan araştırmacı, modelindeki ölçülebilir değişkenleri ve parametreleri tanımlamak için kullanılan hipotezler ve araştırma sorularını oluşturur. Daha sonra, araştırmacılar verileri toplayın ve teorilerinin doğrulanıp onaylanmadığını veya onaylanmadığını inceler. Bu araştırmada da diaspora turizmine katılan Çerkeslerin motivasyon, deneyim ve yer bağlılıklarındaki değişimleri daha büyük bir örneklemde görebilmek için nicel tekniklere de başvurulmuştur.

3.3. Araştırma Tasarımı

Önceki bölümlerde tartışılan konular temel alındığında diaspora turizmini etkileyen dört ana etmenin ortaya çıktığı söylenebilir. Bunlar;

- Bireylerin ya da atalarının anavatanlarından ayrılma nedenleri
- Yer Bağlılığı
- Kültürel Kimlik ve
- Diaspora turizmine katılım amaçları ve sahip olunan motivasyonlardır.

Bu etmenler bir diğ erinden farklı her diaspora toplumu için farklı olarak kavramsallaştırılabilir. Çünkü her bir diaspora topluluğu ve topluluğu oluşturan bireyler ile, içinde yaşanılan farklı ülkelerin barındırdıkları diasporan topluluklara sunduğu yaşam özdeş değildir. Örneğin, Almanya'ya 1960'lı yıllarda ve sonrasında ekonomik açıdan daha iyi yaşam koşullarına sahip olmak amacıyla ve tamamen kendi isteği (hatta gidebilmek için tüm şartları zorlayarak) göç eden ve geçen altmış yıl içerisinde üç kuşaktır Almanya'da yaşayan bir Türk ailesi ile, 19.ncu yüzyılın ortalarında yüz yıl savaştıktan sonra savaşın kaybedilmesi sonucu sürgün anavatanından kitlesel olarak sürgün edilen, sürgün süreci ve sonrasında sayısız kayıp veren ve yeniden yaşam kurduğu topraklarda dört ila on kuşaktır kültürünü korumaya-geliştirmeye çalışarak varlığını sürdüren bir Çerkes aile mensubu bireylerin diaspora turizmine katılımda sahip olunan motivasyonları bir olmayacaktır. Hatta bir adım ileri olarak, aynı ülkede farklı illerde yaşayan ve aynı diaspora kökenine sahip bireylerde dahi, diasporada geçirilen zaman süreci ile nüfus olarak yaşanılan yerde azınlıkta olmanın getireceği kültürel etkileşim ve değişim benzer bir farklılaşmayı sonuçlandırabilir. Nitekim, “Türkiye’de Çerkesler” araştırmasında Ayhan Kaya (2011), “*Türkiye’de tek bir Çerkes diasporasının varlığından söz edilemez*” sonucuna varmıştır.

Seyahat motivasyonlarının yanı sıra, yaşanılan yere ya da ataların geldiği vatanlarına bağlılıkta da farklılaşma olabilir. Bazı göçmenler yaşadıkları yere, bazıları ise atalarının anavatanlarına, köklerine daha fazla bağlılık duyabilir⁴. Bunun yanı sıra her ikisine de eşit bağlılık duyanlar olabildiği gibi, hiçbir yere bağlılık duymadığını ifade eden bireylere rastlamak da mümkündür.

Bu etmenler ışığında, çalışmada karma yöntem araştırması kullanılmıştır. Bir yöntem olarak karma yöntem, araştırma süreci boyunca nitel ve nicel yaklaşımların karışımı ile veri toplama ve analiz işlemlerinin yönetilmesine rehberlik eden varsayımları içermektedir (Creswell ve Plano Clark, 2007). Creswell’e göre, karma yöntemde araştırmacı;

⁴ABD’de öğrenim gördüğüm dönemde yaşadığım bir olay buna güzel bir örnek teşkil edebilir. İtalyan ve İrlanda asıllı iki ortağın işlettikleri bir barda tanıştığım Jamaika asıllı bir kişi, elindeki Amerikan pasaportunu göstererek “bu günden itibaren ben de bir Amerikalıyım. Bardaki herkese içki benden” diye haykırarak bardan içeri girmişti. Sohbetimizde ABD’ye geleli beş yıl olduğunu öğrendiğim kişi, Jamaika’ya ait hiçbir bağ taşımadığını ifade ederken, en az on kuşaktan bu yana ABD’de yaşayan bar sahipleri ve müşteriler, Jamaika kökenli bireyin artık kendileri gibi bir Amerikalı olduğunu ifade etmesini garipse de bu durum Jamaika göçmeni yeni ABD vatandaşı için hiç de önem taşımamıştı.

- Araştırma sorularına dayalı olarak hem nitel hem de nicel verileri ikna edici ve titiz şekilde toplar ve analiz eder;
- Aynı anda iki veri türünü bu veri türlerinden birini diğerinin içine yerleştirerek veya sırasıyla birini diğerinin üzerine inşa ederek birleştirmek (bütün oluşturmak) kaydıyla harmanlaştırır (bütünleştirir veya birbirine bağlar);
- Araştırmanın vurgusuna göre veri türlerinden birine veya her ikisine öncelik verir;
- Bu prosedürleri tek bir çalışma içerisinde veya çalışma programının birden fazla aşamasında kullanır;
- Bu, prosedürleri, felsefi dünya görüşleri ve kuramsal bakış açıları kapsamında çerçeve içine alır ve
- Bu işlemleri, çalışma yürütme planını yönlendiren özel araştırma deseni ile birleştirir (Creswell ve Plano Clark, 2015, s.6).

Karma yöntem araştırmaları konusunda çalışan bilim insanları, bu alanın ortaya çıkmasından bu yana karma yöntem desenlerine ilişkin tipolojiler geliştirmişlerdir. Örneğin, Teddlie ve Tashakkori Tek Aşamalı ve Çok Aşamalı Desenler olarak iki ana grupta altı farklı desenden bahsederken, Creswell ve Plano Clark'da yine Karma Yöntem Desenlerini altı farklı başlıkta ele almıştır (Creswell ve Plano Clark, 2015). Creswell ve Plano Clark'ın sınıflamasına bağlı kalarak bu altı farklı desenin şunlar olduğu görülmektedir:

- Yakınsayan Desenler
- Açımlayıcı Desenler
- Keşfedici Desenler
- İç İç Olan Desenler
- Dönüştürücü Desenler
- Eş Zamanlı ve Sıralı Desenler

Araştırmada kullanılan desen türü ilk kez 2003 yılında iletişim disiplinde yapılan araştırmalarda Myers ve Oetzel tarafından kullanılmış olan (2003) “Keşfedici Desen” türüdür. Keşfedici desen nitel olarak başladığı için, araştırma sorusu ve amacı çoğunlukla nitel aşamaya daha fazla öncelik verilmesine neden olur. Dolayısıyla, araştırmacı, çoklu perspektifleri değerlendirmek ve derinlemesine anlayış geliştirebilmek için çalışmanın ilk aşamasında yapılandırmacı ilkelerden yola çıkar. Nicel aşamada ise, bu varsayımlar, biçimleri istatistiksel eğilimleri ölçme ve tanımlama ihtiyacını yönlendiren post-pozitivizm varsayımları ile yer değiştirir. Böylece, bu desende farklı dünya görüşleri kullanılır ve bu görüşler bir aşamadan diğerine değişir.

Keşfedici desenin dört ana aşaması bulunur. Aşağıda, Şekil 3.1’de keşfedici desen uygulamasında temel alan sürecin akış şemasına yer verilmiştir. Şekil 3.1’de geçen desen bir fenomeni keşfetmek amacıyla nitel verilerin toplanması ve çözümlenmesi ile başlamaktadır. Daha sonra, nitel aşamadan elde edilen sonuçlar üzerinden bir araç geliştirerek, biçimleri tanımlayarak veya ortaya çıkan kuram veya çerçeveye dayalı testler için önermeler saptayarak devam edilir. Bu gelişmeler, birincil nitel aşamayı çalışmanın sonraki nicel bölümü ile ilişkilendirmeyi sağlar. Üçüncü bölümde yer alan nicel araştırma ile araştırmacı, geliştirilen aracı kullanarak dikkat çeken biçimleri yeni bir katılımcı örnekleme ile değerlendirerek çalışmanın nicel aşamasını tamamlar. Son olarak da, nicel sonuçların nitel bulguları ne şekilde ve ölçüde genelleştirebildiği ve genişletebildiği yorumlanır. (Creswell ve Plano Clark, 2015, s.95). Ayrıca, elde edilen nitel bulgular, nicel bulguların açıklanmasında, yorumlanmasında da kullanılabilir.

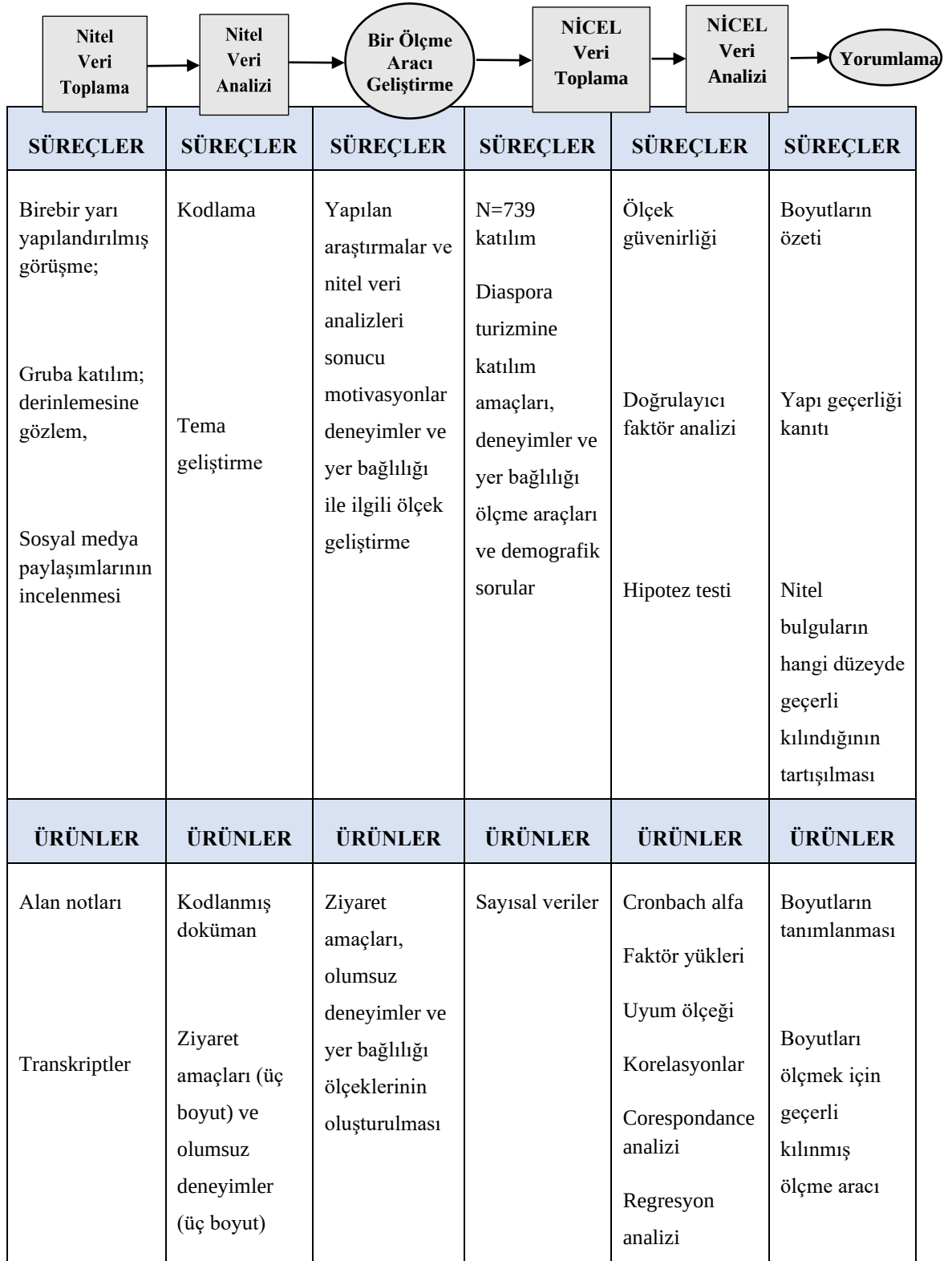
Şekil 3.1. Keşfedici Desen Uygulaması Süreç Akışı

ADIM 1	Nitel Aşamanın Planlaması ve Uygulanması • Nitel araştırma soruları ifade edilir ve nitel yaklaşım belirlenir • İzinler alınır • Nitel örneklem tanımlanır • Protokoller ile açık uçlu veriler toplanır • Araştırma sorularını yanıtlıyacak ve ikinci aşama için gerekli bilgileri sağlayacak şekilde, tema gelişimi ve nitel yaklaşıma özgü süreçler kullanılarak, nitel veriler çözümlenir.
ADIM 2	Nitel Sonuçlar Üzerine Yapılandırma İçin Stratejiler Kullanılması • Nicel araştırma soruları veya hipotezleri ve karma yöntem araştırma sorusu daha uygun hale getirilir. • Nicel örneklem için katılımcıların nasıl seçileceği belirlenir. • Nitel sonuçlara dayalı olarak veri toplama aracı tasarlanır ve pilot uygulaması yapılarak test edilir.
ADIM 3	Nicel Aşamanın Planlanması ve Uygulanması • Nitel sonuçlara dayalı olarak nicel araştırma soruları veya hipotezleri ifade edilir ve nicel yaklaşım belirlenir. • Nitel sonuçları test edecek veya genelleyecek bir nicel örneklem seçilir. • Veri toplama araçları ile kapalı uçlu veriler toplanır. • Nicel araştırma sorularını ve karma yöntem araştırması sorularını yanıtlamak amacıyla, istatistiksel araçlar kullanılarak nicel veriler analiz edilir.
ADIM 4	İlgili Sonuçların Yorumlanması • Nitel sonuçlar özetlenir ve yorumlanır. • Nicel sonuçlar özetlenir ve yorumlanır. • Nitel sonuçların açıklanmasında nicel sonuçların ne ölçüde ve ne şekilde yardımcı olduğu tartışılır.

Kaynak: Creswell ve Plano Clark, 2015, s.96.

Şekil 3.2’de ise, araştırmamıza söz konusu olan desen ve araştırma desenine bağlı olarak oluşturulan araştırma şeması görülebilir.

Şekil 3.2. Araştırma Deseni

3.4. Evren ve Örneklem

Araştırma evreni Türkiye’de yaşamakta olan Çerkeslerdir. Karma desenli yöntem ile gerçekleştirilen çalışmanın nitel ve nicel bölümlerinde üç farklı örneklem kullanılması gerekmiştir.

12 Mayıs 2018, Kefken, Kocaeli 21 Mayıs Sürgün ve Soykırımı Anma Etkinlikleri ve 18-25 Mayıs 2018 tarihleri arasında Türkiye’den Kafkasya’ya giden gruba katılarak derinlemesine gözlem yolu ile etnografik araştırma gerçekleştirilmiştir.

İkinci olarak, Türkiye’nin farklı illerinde 30 kişi ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilerek fenomenolojik araştırma yöntemine yer verilmiştir.

Araştırma konusu Çerkeslerin Kafkasya ziyaretleri olması nedeniyle Kafkasya ziyaretinde bulunan Çerkesleri kapsasa da, nicel araştırmamızda Kafkasya ziyaretinde bulunan Çerkeslerin yanı sıra, ziyarette bulunmayan (bulunamayan) Çerkeslere yönelik sorulara da ihtiyaç duyulmuştur.

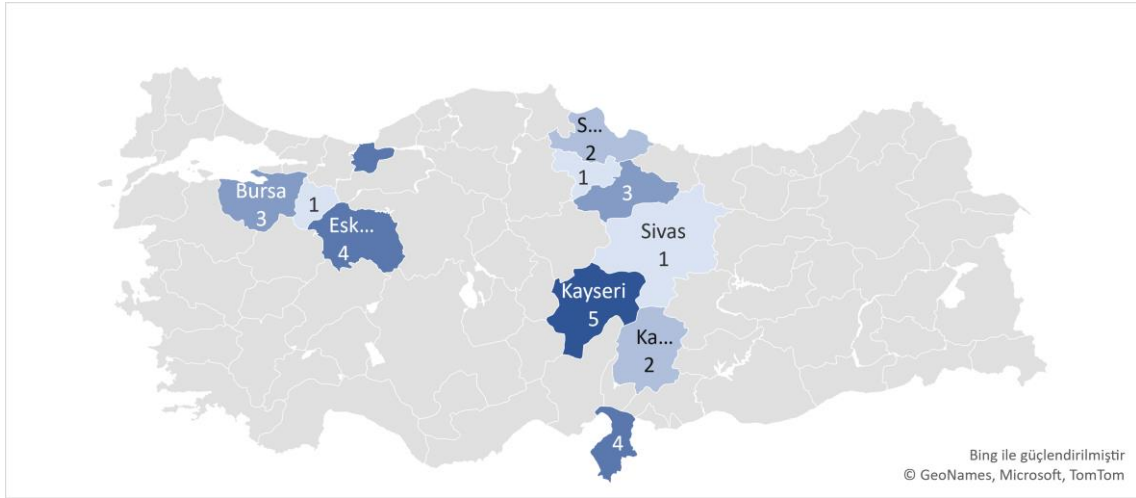
Aşağıda, araştırmada başvuru alan farklı araştırma yöntemlerine göre oluşturulan örneklem ile ilgili detaylı bilgilere yer verilmeye çalışılmıştır.

3.4.1. Nitel araştırmaya yönelik örneklem ve veri toplama araçları

Araştırmanın nitel bölümü katılımcılar ile yapılan yüz yüze görüşmeler ve 21 Mayıs 2018’de sürgün anma etkinliklerine katılım amacıyla Kabardey-Balkar Cumhuriyeti Nalçık kentine giden gruba katılım olarak iki bölümden oluşmaktadır.

Araştırmanın yüz yüze görüşme kısmında kartopu yöntemine bağlı kalınarak 30 katılımcı ile yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiştir. Çerkeslerin yoğun olarak yaşadıkları illere göre dağılımı dikkate alınarak köken itibari ile 11 farklı ilden katılımcıya yer verilmiştir. Katılımcıların illere göre dağılımı Harita 3.1’de görülebilir.

Harita 3.13. *Yarı Yapılandırılmış Görüşme Katılımcılarının İllere Göre Dağılımı*

Harita 3.1’de görülebileceği gibi en fazla katılımcı Kayserilidir (5). Bunu sırasıyla Düzce (4), Eskişehir (4), Hatay (4), Bursa (3) ve Tokat (3) ve illeri izlemektedir. Kahramanmaraş ve Samsun’dan iki katılımcı ile görüşülmüşken, Amasya, Bilecik ve Sivas’tan da birer katılımcı yer almıştır. Çerkeslerin Türkiye’deki illere göre dağılımları göz önünde bulundurulduğunda, bu dağılıma uygun bir örnekleme ulaşıldığı söylenebilir. Aşağıda katılımcılara ilişkin detaylı bilgilerin yer aldığı tabloda, katılımcıların illere göre dağılımları, meslekleri, yaşları ve cinsiyetlerine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 3.1. Nitel Araştırma Katılımcıları Bilgileri

KATILIMCININ İLİ	ADI/KOD ADI	BİLGİLER
Kayseri	E1	48 yaşında, erkek, doktora mezunu, diş hekimi.
	E2	26 yaşında, erkek, üniversite öğrencisi.
	K1	19 yaşında, kadın, üniversite öğrencisi.
	E3	47 yaşında, erkek, doktora mezunu, tıp doktoru.
	E4	51 yaşında, erkek, yüksek lisans, kamu yöneticisi.
Düzce	E5	30 yaşında, erkek, lise mezunu, üniversite öğrencisi.
	E6	39 yaşında, erkek, üniversite mezunu, ticaret.
	E7	43 yaşında, erkek, üniversite mezunu, ticaret.
	E8	27 yaşında, erkek, üniversite öğrencisi.
Hatay	K2	53 yaşında, kadın, lise mezunu, ev kadını.
	K3	58 yaşında, kadın, ilkokul mezunu, ev kadını.
	E9	65 yaşında, erkek, Ön Lisans, emekli memur.
	E10	61 yaşında, erkek, Ön lisans, emekli memur.

Tablo 3.1'in devamı

Eskişehir	E11	37 yaşında, erkek, üniversite mezunu, mühendis.
	E12	72 yaşında, erkek, doktora mezunu, emekli akademisyen.
	E13	26 yaşında, erkek, üniversite mezunu, ticaret.
	K4	19 yaşında, kadın, üniversite öğrencisi.
Bursa	E14	41 yaşında, erkek, lise mezunu, ticaret.
	E15	65 yaşında, erkek, ilkokul mezunu, emekli.
	E16	43 yaşında, erkek, ortaokul mezunu, ticaret.
Tokat	E17	46 yaşında, erkek, lise mezunu, köpek eğitmeni.
	K5	53 yaşında, kadın, üniversite mezunu, emekli memur.
	E18	17 yaşında, erkek, lise öğrencisi.
Kahramanmaraş	K6	44 yaşında, kadın, üniversite mezunu, mimar.
	K7	45 yaşında, kadın, üniversite mezunu, özel sektör yönetici.
Samsun	K8	52 yaşında, kadın, ortaokul mezunu, ev kadını.
	E19	66 yaşında, erkek, üniversite mezunu, emekli ve ticaret.
Amasya	E20	42 yaşında, erkek, lise mezunu, işçi.
Bilecik	K9	50 yaşında, kadın, lise mezunu, ev kadını.
Sivas	K10	34 yaşında, kadın, üniversite mezunu, öğretmen.
Nalçik	NK1, NK2, NK3, NK4, NE1, NE2	Nalçik izlenimlerini yazılı olarak paylaşırlar

Yapılan görüşmeler toplam 26 saat 24 dakika sürmüş olup, en kısa görüşme yaklaşık 25, en uzun görüşme ise 2 saat sürmüştür. Ortalama görüşme süresi 49 dakika olarak gerçekleşmiştir. Görüşmelerde katılımcının izni ile ses ve görüntü kaydı alınmıştır. Göç tarihi, bireysel kimlik, yer bağlılığı, anavatan ziyaretleri ve ziyaret sonrası değişimler başlıkları altında 21'i genel, 21'i detaya ilişkin olmak üzere toplam 42 soru yöneltilmiştir.

2018 yılında Nalçık'e karayolu ve havayolu ile giden iki grup olmuştur. Karayolu ile giden grup 38 havayolu ile giden grup ise 13 kişiden oluşmuştur. Her iki grup üyelerinin çoğunluğu aynı işletmede konaklamış olup, Nalçık'te kaldıkları beş gün boyunca birlikte hareket etmişlerdir. Ayrıca, Nalçık gezisi öncesi, 13 Mayıs 2018'de Kocaeli Kefken sahilinde yapılan 21 Mayıs anma etkinliklerine Eskişehir'den katılan 27 kişilik grup ile birlikte gidilerek, Kefken'de de gözlemde bulunulmuştur. Böylece anavatanda ve diasporada gerçekleştirilen anma etkinliklerinde bireylerin ve grupların davranışlarında bir farklılık olup olmadığını gözlemleme olanağı yakalanmıştır.

3.4.2. Nicel araştırmaya yönelik örneklem ve veri toplama araçları

Araştırma kapsamında Çerkesler Adıgeleri kapsayacak şekilde belirlenmiştir. 2010'da yapılan genel nüfus sayımı sonuçlarına göre, Rusya Federasyonu topraklarında 719,000 Çerkes yaşamaktadır. Kafkasya dışında yaşayan Çerkeslerin tam sayısını tahmin etmek ise zordur (Besleney, 2016). Türkiye'de nüfus sayımlarında etnik kökenle ilgili soruların sorulmaması Çerkeslerle ilgili tam bir sayıya ulaşmamızı olanaksız kılmaktadır. Türkiye'nin önde gelen Kafkas organizasyonlarından Kafkas Dernekleri Federasyonu çoğunluğu Çerkes olmakla birlikte, 7 milyon Kuzey Kafkasyalının varlığından bahsederken, Papşu (Papşu, 2005) ve Erdem (Erdem, 2005) 3 milyon civarında Çerkesin yaşadığını belirtmektedir. Avrupa birliğinin Türkiye'de yaşayan Kuzey Kafkasyalılarla ilgili verdiği rakam da yine 3 milyondur (Başyurt, 2005).

Daha önce belirtildiği gibi, Çerkesler Osmanlı İmparatorluğuna geldiklerinde ve sonraki süreçte Balkanlar, Anadolu ve Ortadoğu'ya yerleştirilmiştir. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğunun yenilmesi sonucu Balkanların boşaltılması Çerkesleri de kapsamış ve Balkanlarda yaşayan Çerkes nüfusu (çok azı Yugoslavya'da kalmaz üzere) Anadolu'ya ve Ortadoğu'ya iskan edilmiştir. Çerkesler Anadolu'da Sinop-

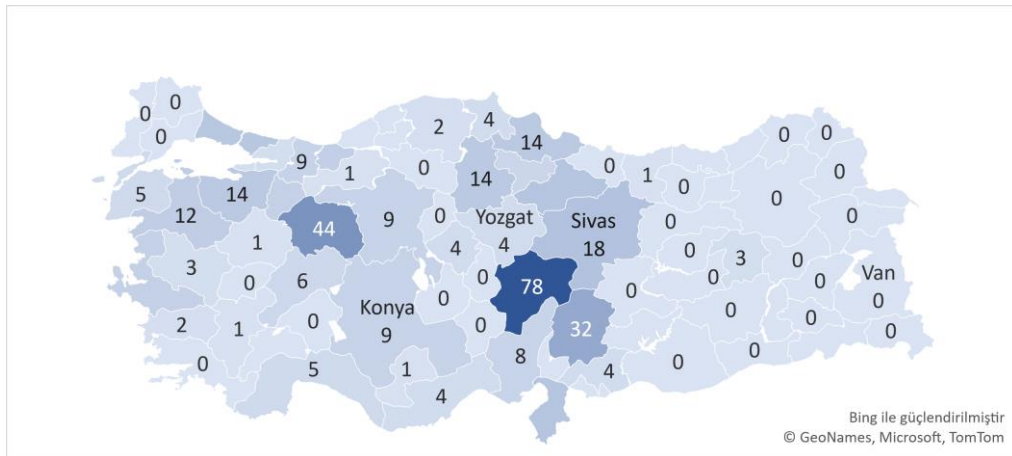
Hatay hattı başta olmak üzere (Sinop, Samsun, Sivas, Çorum, Amasya, Yozgat, Kayseri, Kahramanmaraş, Hatay), Marmara-Batı Karadeniz hattının (Çanakkale, Bursa, Balıkesir, Adapazarı, Düzce), yanı sıra Eskişehir, Bilecik, Kütahya, Afyon, Konya, İzmir, Manisa, Antalya, Adana gibi pek çok yerleşim yerine iskan edilmiş ve günümüzde de bu bölgelerde (büyük kentlere olan iç göçler nedeniyle İstanbul ve Ankara’da da olmak üzere) yaşamaktadır. Araştırmamızda, yaşanan bölgelerdeki Çerkes nüfusunun yoğunluğuna sadık kalınarak örneklem oluşturulmaya çalışılmıştır.

Türkiye’de yaşayan Çerkeslerin gerçek sayısı gerek daha önceleri yapılan nüfus sayımlarında, gerek ise Mersis sistemine geçildikten sonra doğum esnasında bireyin etnik kökeni sorulmadığından tam olarak bilinmemektedir. Ancak, yukarıda olduğu gibi tahminlere dayalı olarak değişik rakamlar ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra, Rusya Federasyonu sınırları içerisinde yer alan Kafkasya bölgesindeki cumhuriyetlere yapılan ziyaretlerde de, ziyaretçilerin Türkiye Cumhuriyeti pasaportlarındaki bilgiler dikkate alındığından, ziyarette bulunan kişinin Çerkes olup olmadığını tespit etme olanağı bulunmamaktadır. Bu nedenler ile, kesin sayısı bilinmeyen bir evren ile karşı karşıya bulunulmuş ve en az 384 ziyaretçiye ulaşılması hedeflenmiştir.

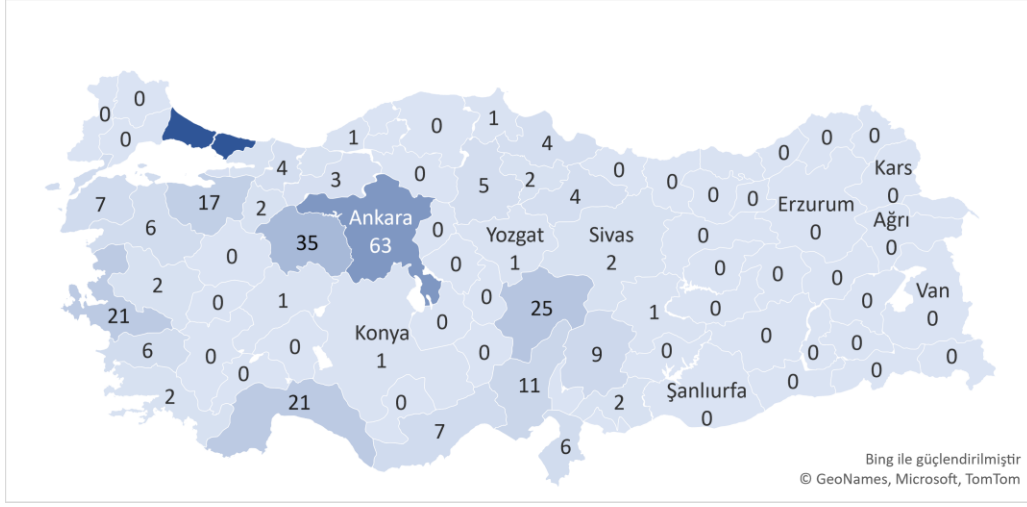
Nicel araştırmanın gerçekleştirilmesi amacıyla başlangıçta Li Ting’in Çin diasporası için uyguladığı anket çalışması esas alınarak oluşturulan anket formu uygulanmak istenmiştir. Bu doğrultuda oluşturulan anket formu, Ahıska ve Kırım Türkleri diasporası üzerine yaptığı çalışmaları bilinen sayın Prof. Dr. İsmail Aydınğün ve Çerkesler ve Çerkes diasporası üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan sayın Dr. Necdet Hatam’dan uzman görüşü istenmiştir. Her iki uzmanın ortak görüşü 107 sorunun böyle bir araştırma için çok uzun olduğudur. Nitekim, pilot uygulama amacıyla Nalçik ziyareti sonrası katılımcılara bu anket uygulanmış ve istenilen amaca uygun bir sonuç alınamamıştır.

Yukarıda ifade edilen eleştiriler ve nedenler ile yeni bir anket formu oluşturma yoluna gidilmiştir. Nitel verilerden hareketle ziyaret amaçları, yaşanan olumsuz deneyimler ve yer bağlılığı ölçeklerini içeren ve toplam 77 sorudan oluşan yeni anket formu 45 katılımcıyla pilot uygulama olarak denenmiş ve araştırma amaçlarına uygun olduğu görülmüştür.

Pilot uygulama sonrası ağırlıklı olarak sosyal medya ve Kafkas Dernekleri üyelerine elektronik posta gönderimi olmak üzere, toplam 761 kişinin katılımı ile nicel araştırma için veri toplanmıştır. 22 katılımcının verdiği yanıtlar Çerkes olmamaları, birden fazla katılım gerçekleştirmeleri ve anketi kasıtlı olarak yanlış doldurdıkları tespit edilip değerlendirme dışı bırakılmıştır. Kalan 739 kişinin 337'si Kafkasya ziyaretinde bulunmayanlardan oluşurken, katılımcıların 403'ü ziyarette bulunan bireylerden oluştuğu görülmüştür. Evrenin kesin olarak tespit edilmesinin olanaklı olmadığı durumlarda 384 katılımcının yeterli olduğundan (Cohen, 1992) hareketle 403 katılımcı ile yeterli sayıya ulaşılmıştır. Harita 3.2, Kafkasya ziyaretinde bulunanların Türkiye'de hangi ilden olduklarını, Harita 3.3 ise, ziyaretçilerin hangi ilde ikamet ettiklerini görmek amacıyla hazırlanmıştır.

Harita 3.3. *Nicel Araştırma Katılımcılarının İkametlerine Göre Dağılımı*

Yukarıda yer alan Harita 3.3 ise, katılımcıların an itibari ile yaşadıkları illeri bize göstermekte olup, Türkiye’de yaşayan Çerkeslerin de, Türkiye’deki diğer halklar gibi yaşadıkları iç göçü ifade etmesi açısından anlamlıdır. Öyle ki, İstanbul’un 118 katılımcı ile ilk sıraya yerleştiği ve Ankara’nın 63 katılımcı ile onu izlediği görülmektedir. İkametlerine göre katılımdaki bu değişim diaspora turizmine yönelik pazarlama faaliyetleri açısından önem taşımakta olup, sonuç ve tartışmalar bölümünde daha detaylı ele alınacaktır.

3.5. Ölçme Araçlarının Geliştirilmesi

Nicel teknikler genellikle pozitivist epistemoloji ile aynı çizgidedir. Pozitivist epistemolojinin belirli bir ontolojik kabulü vardır. Bu “benim dışımda bir dış gerçeklik vardır” kabulüdür. Bu temel üzerine pozitivist epistemoloji bu dış gerçekliklerin duyularla bilinebileceğini ve duyular yoluyla elde edilen bu bilginin nesnel olduğunu savunmaktadır (Kuş, 2012).

“Benim dışımda bir dış gerçeklik vardır” kabulünden hareketle günlük yaşamda insanlar çevresindeki diğer canlı ya da cansız varlıkları duyuları ile algılayarak onları bazı değerler atayabilir. Bu bağlamda tarihteki ilk ölçme araçları olarak ayak, karış, adım,

kulaç vb. gibi unsurlar örnek gösterilebilir. Ancak ölçme işlemi belirli kural ve standartlar çerçevesinde yapılmazsa değerler kişiden kişiye farklılık gösterebileceğinden bilimsel anlamda geçerli sonuçlara ulaşılamaz (Karakoç ve Dönmez, 2014). Bu nedenle ölçülmek istenilen konu hakkındaki özelliklerin sınıf, sıra, miktar veya derecelerinin belirlenmesinde belirli araçlar kullanılmaktadır. Bunlara ölçek ismi verilmekte olup nicel araştırma tekniklerinden biri olarak kabul görmektedir.

Son yıllarda, özellikle gözlenemeyen, ancak varlığı hissedilen ve yaşamımızı yönlendiren, bireylerin duygu-durum, tutum, davranış, beğeni, sosyal, ekonomik, sağlık ve eğitimsel özelliklerini bilimsel yöntemlerle sayısallaştırma çalışmaları büyük önem kazanmıştır. Bu anlamda ölçekler sosyal bilimlerin pek çok alanında önemli bir araştırma aracı durumundadır (Akgiş, 2019).

Öncelikle ölçülmek istenilen konu hakkında mevcut bir ölçek olup olmadığı belirlenmeli, bir ölçek varsa uyarlamamı yapılacağı yoksa yeni bir ölçme aracı mı geliştirileceği belirlenmelidir. Bu bağlamda araştırma konusunu ölçmeye yönelik araçların var olduğu (Li Ting, 2015) ancak bu araçların tam olarak Çerkes diasporasının yapısına uygun olmaması nedeniyle yeni bir ölçek geliştirilmesine karar verilmiştir. Bu amaçla öncelikle konu hakkındaki yayın dizini incelenmiş, ölçüm formatı belirlenerek soru havuzu oluşturulmuştur.

Araştırmada farklı amaçlar doğrultusunda üç adet ölçek kullanılmıştır. Bunlar;

- Ziyaret amaçları,
- Yaşanılan olumsuz deneyimler ve
- Yer bağlılığı

ölçekleridir.

Geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı hazırlanırken izlenilmesi gereken bazı aşamalar bulunmaktadır. Bu araştırmada kullanılacak ölçeğinin geliştirilmesine yönelik sırasıyla şu işlemler uygulanmıştır:

- Ziyaret amaçları ölçeği nitel araştırmada yöneltile sorulardan hareket ile oluşturulmuştur. . Beş boyutlu ve toplam 14 sorudan oluşan ziyaret amaçları

ölçeği gezme-keşfetme boyutu, kültür ve tarih boyutu, kimlik, aile-arkadaş ziyaretleri ve ekonomik boyutlarından oluşmuştur. Bu alt boyutlardan her birine 3'er maddeden oluşacak soru havuzu oluşturulmuştur.

- Araştırmanın nitel bölümünde katılımcılara yönelttiğimiz sorular ile katılımcıların yaşadıkları olumlu ve olumsuz deneyimlerini öğrenmek istenmiş, ancak, katılımcılardan özellikle olumsuz deneyimlere yönelik çok az sayıda, sınırlı yanıt alınmıştır. Oysa ki, Nalçık gözlemlerimiz sırasında ziyaretçilerin seyahat süresince karşılaştığı ve seyahati ulaştırma, konaklama, yeme-içme açılarından olumsuz etkileyen pek çok unsura tanıklık edilmiştir (konaklama olanaklarının yetersizliği, konaklanılan otelin eskiliği, duşların çalışmaması, ulaşım olanaklarının yetersizliği, yemeklere alışamama, ulaşımın uzun ve zor sürmesi, hijyen problemlerinin yaşanması gibi). Bunun yanı sıra, ziyaret öncesi ziyaretçilerdeki Kafkasya beklentisi ile karşılaşılan, bulunulan ya da yaşanan Kafkasya deneyimlerinin aynı olmamasından kaynaklı (aranılan Çerkesliğin bulunamaması, ziyaretçilerin alışık olduklarından farklı xabze uygulamaları, dinsel yaşamdan uzaklık ve Rus etkisinin) sosyal boyutlu olumsuz deneyimler de gözlemlenmiştir. Ayrıca, ziyaretçilerin çoğunun (Türkiye’de hususi pasaport sahipleri harici) vize almak zorunda olmaları onları “*vatan kabul ettiğim yere gider iken vize almak da neyin nesi*” tarzında rahatsız eder iken, Rusya Federasyonu’na giriş anında ziyaretçilerin Rus yetkililerce sorgulanmaları ve seyahatleri boyunca kendi ifadeleri ile “*görünmeyen bir elin sürekli enselerinde hissetmeleri*” ve yolculuğun bazılarınca maliyetli bulunması gibi nedenler ile ekonomik ve bürokratik açıdan olumsuz yaşanan deneyimlerin olduğunu gözlemlememizi sonuçlandırmıştır. Dolayısı ile görüşmelerden elde ettiğimiz sınırlı bulgular ve yoğun olarak Nalçık gözlemleri sonucu elde ettiğimiz tespitler doğrultusunda, ikinci ölçeğimiz olan “yaşanılan olumsuz deneyimler” oluşturmamıza neden olmuştur. Üç boyutlu ve toplam 14 sorudan oluşan yaşanan olumsuz deneyimler ölçeği seyahat, sosyal, ekonomik-bürokratik boyutlarından oluşmuştur.
- Üçüncü olarak yer bağlılığı ölçeği geliştirilmiştir. Bu ölçeğin geliştirilmesinde Li Ting (2015) araştırmasının yanı sıra Ferenczi, Williams , D. R., Vaske, J.J. (2001), Raymond, C.M., Brown, G., Weber, D., (2010), N., Marchall, T. C. (2013)

tarafında araştırılmalarında kullanılan ölçekler dikkate alınmış ve görüşme ve gözlemlerdeki tespitlerimiz doğrultusunda, 5 boyutlu yer bağlılığı ölçeği oluşturulmuştur. Yer kimliği, mekan ve doğa bağlılığı, sosyal bağlar ve yer hafızası ve yer beklentisi boyularından oluşan yer bağlılığı ölçeğinde toplam 19 soruya yer verilmiştir.

- Sonraki aşama, madde seçeneklerinin puanlamasının yapılmasıdır. Çalışmada kullanılan seçenekler pozitif yargıyı temsil edecek şekilde artan sıralı puana göre hazırlanmıştır. Ölçme araçlarının toplanabilir özellikte olması gerekmektedir. Bu nedenle seçeneklerin puanlamasında en az beş puan seçeneği yer almalıdır (Özdamar, 2016). Bu bağlamda çalışmada seçenekler beş puanlı olarak belirlenmiştir.
- Yapılan bu işlemler sonucu denemelik ölçme aracı elde edilmiştir. Son olarak soru ve madde seti gözden geçirilmiş, uzman görüşü alınmış, ön elemenden geçirilmiş ve pilot uygulama gerçekleştirilmiştir.

3.5.1. Ziyaret amaçları ölçeği ve geçerlilik ve güvenirlik analizi

Veri analiz sürecinin ilk adımında kullanılan ölçeklerin güvenirlik ve geçerlilikleri sınanmıştır. Araştırmamızda güvenirlik katsayısı (Cronbach Alfa) değeri 0.816 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen bu sonuca göre ölçeğin yüksek güvenirlik düzeyine sahip olduğunu söylemek mümkündür. Geçerlilik için keşfedici faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizleri uygulanmıştır. Keşfedici faktör analizinde faktör türetme yöntemi olarak temel bileşenler yöntemi kullanılmış, varimax dönüşümlü orthogonal faktör rotasyonu uygulanmıştır.

Elde edilen faktör yapısı için KMO değeri 0,824 Bertlett's küresellik testi sonucu ise 2744,116 ($P < ,000$) olarak hesaplanmış olup, bu değerler verilerin faktör analizine uygun olduğunu göstermiştir.

3.5.2. Yaşanılan olumsuz deneyimler ölçeği ve geçerlik güvenirlik analizleri

Ziyaret amaçları ölçeğine yönelik yapılan işlemler sırası ile “Yaşanılan Deneyimler” ölçeği için de uygulanmıştır. Buna göre, veri analiz sürecinin ilk adımında kullanılan ölçeklerin güvenirlik ve geçerlilikleri sınanmıştır. Araştırmamızda güvenirlik katsayısı (Cronbach Alfa) değeri 0.841 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen bu sonuca göre ölçeğin yüksek güvenirlik düzeyine sahip olduğunu söylemek mümkündür. Geçerlilik için keşfedici faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizleri uygulanmıştır. Keşfedici faktör analizinde faktör türetme yöntemi olarak temel bileşenler yöntemi kullanılmış, varimax dönüşümlü orthogonal faktör rotasyonu uygulanmıştır.

Elde edilen faktör yapısı için KMO değeri 0,808 Bertletts küresellik testi sonucu ise 2431,411 ($P < ,000$) olarak hesaplanmış olup, bu değerler verilerin faktör analizine uygun olduğunu göstermiştir. Uygulanan faktör analizi sonucunda soruların dört farklı boyut altında toplandığı görülmüştür.

3.5.3. Yer bağlılığı ölçeği ve geçerlik güvenirlik analizleri

Ziyaret amaçları ve yaşanılan olumsuz deneyimler ölçeklerine yönelik yapılan işlemler sırası ile yer bağlılığı ölçeği için de uygulanmıştır. Buna göre, veri analiz sürecinin ilk adımında kullanılan ölçeklerin güvenirlik ve geçerlilikleri sınanmıştır. Araştırmamızda güvenirlik katsayısı (Cronbach Alfa) değeri 0.956 olarak hesaplanmıştır.

Geçerlilik için keşfedici faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizleri uygulanmıştır. Keşfedici faktör analizinde faktör türetme yöntemi olarak temel bileşenler yöntemi kullanılmış, varimax dönüşümlü orthogonal faktör rotasyonu uygulanmıştır. Uygulanan faktör analizi sonucunda soruların dört farklı boyut altında toplandığı görülmüştür.

Maddelerin yüklendikleri boyutlar incelendiğinde;

- 61, 67 ve 76. soruların kuramsal beklentiler ile uyuşmayacak şekilde farklı boyutlar altında toplandıkları görülmüş ve analizden çıkarılmıştır.

- Tekrarlanan analiz sonucunda kuramsal beklentiler ile uyumlu olacak şekilde dört boyutlu bir yapı elde edilmiştir.
- Literatürde yer alan ve “yer beklentisi” olarak adlandırabileceğimiz beşinci boyut diğer analizimizde beklenen değerleri vermediği için faktör analizinden çıkarılmış, regresyon analizine tabii tutulmuştur.

Elde edilen faktör yapısı için KMO değeri 0,915 Bertletts küresellik testi sonucu ise 6547,631 ($P < ,000$) olarak hesaplanmış olup, bu değerler verilerin faktör analizine uygun olduğunu göstermiştir.

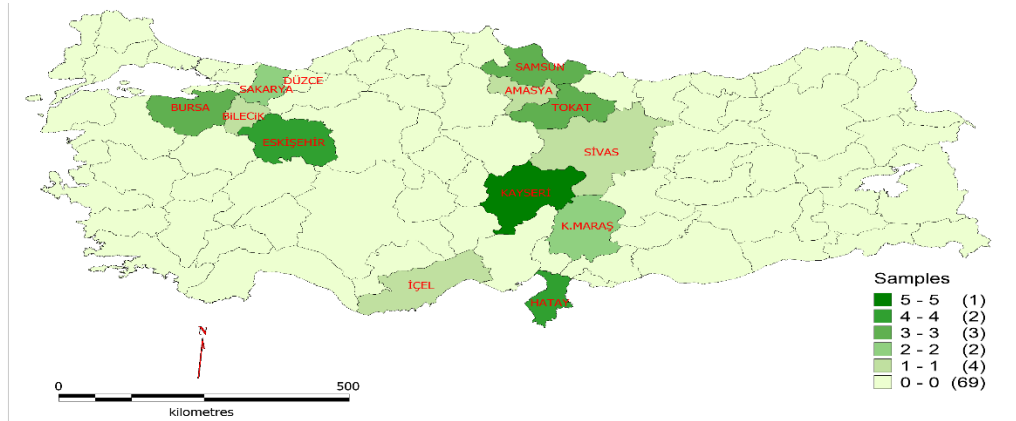
4. BULGULAR

4.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

4.1.1. Görüşme yapılan kişilere ilişkin demografik özellikler

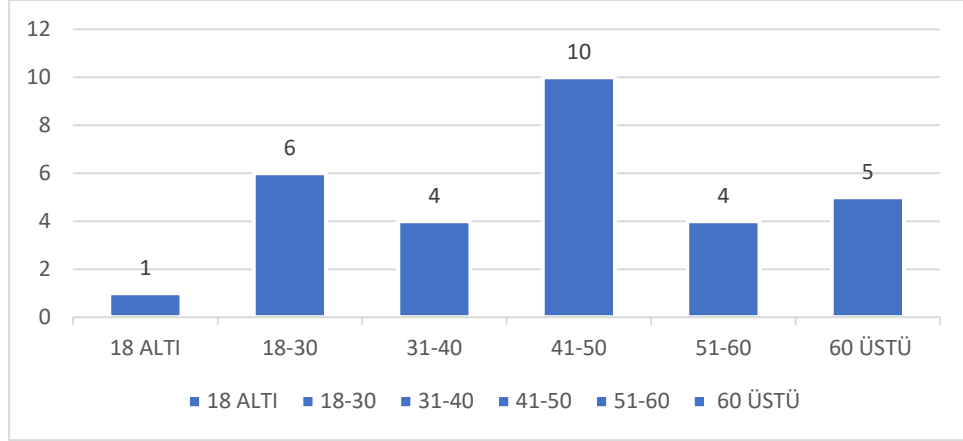
Araştırmada, daha önce ifade edildiği gibi, Çerkeslerin görülen dağınık yerleşimleri göz önünde bulundurulmaya çalışılmış ve Ankara, İstanbul, Düzce, Samsun, Kayseri, Hatay, Antalya, Balıkesir, İzmir Bursa olmak üzere 10 ilde görüşmeler planlanmıştır. Ancak, İsveç Malmö’de gerçekleştirilen konferansa katılımın sonuçlandığı zorunluluk görüşmelerin Bursa, İstanbul, Hatay (Reyhanlı), Düzce ve Ankara ile sınırlanması sonucunu doğurmuştur. Görüşmeler 5 ilde gerçekleştirilmiş olmakla birlikte, görüşmeye katılan katılımcıların coğrafi olarak dağılımları aslında 11 ildir. Bir başka ifade ile katılımcılar 11 farklı ili temsil etmekle birlikte, 5 farklı ilde ikamet etmektedir. Katılımcıların doğum yerlerine göre dağılımları Harita 4.3’de gösterilmeye çalışılmıştır.

Harita 3.4. Doğum Yerlerine Nitel Göre Katılımcılar

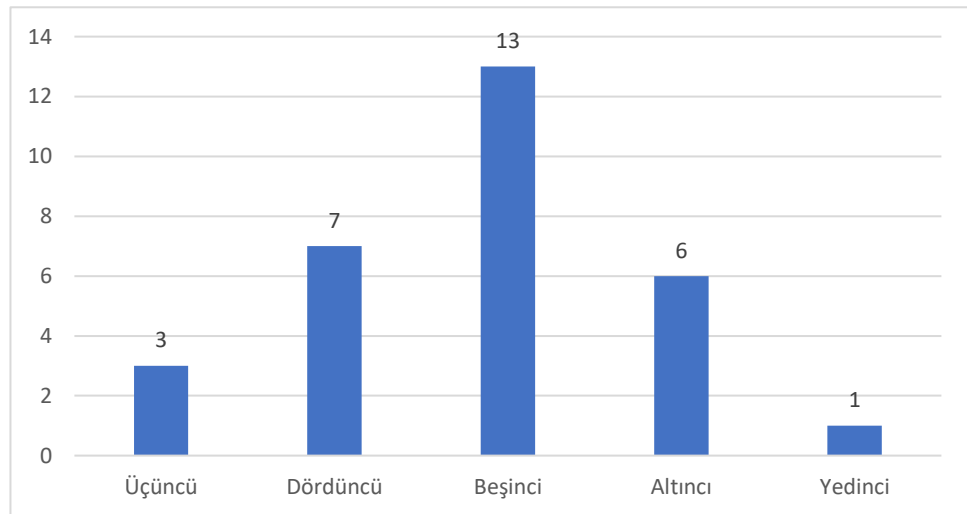
Görüşmeleri gerçekleştirdiğimiz 30 deneğin 20'si erkek (%67), 10'u (%33) ise kadın olup yaş dağılımı Grafik 4.1'deki gibidir:

Grafik 4.1. Yaş Dağılımına Göre Katılımcılar

Katılımcılar diasporada yaşayan farklı kuşakları temsil etmeleri açısından farklılık göstermektedir. Bu durum Grafik 4.2. ile gösterilmiştir. Grafik 4.2'ye bakıldığında katılımcıların ağırlıklı olarak Türkiye'de yaşayan beşinci kuşağı temsil ettikleri, bunu dört ve altıncı kuşak temsilcilerinin izlediği görülmektedir.

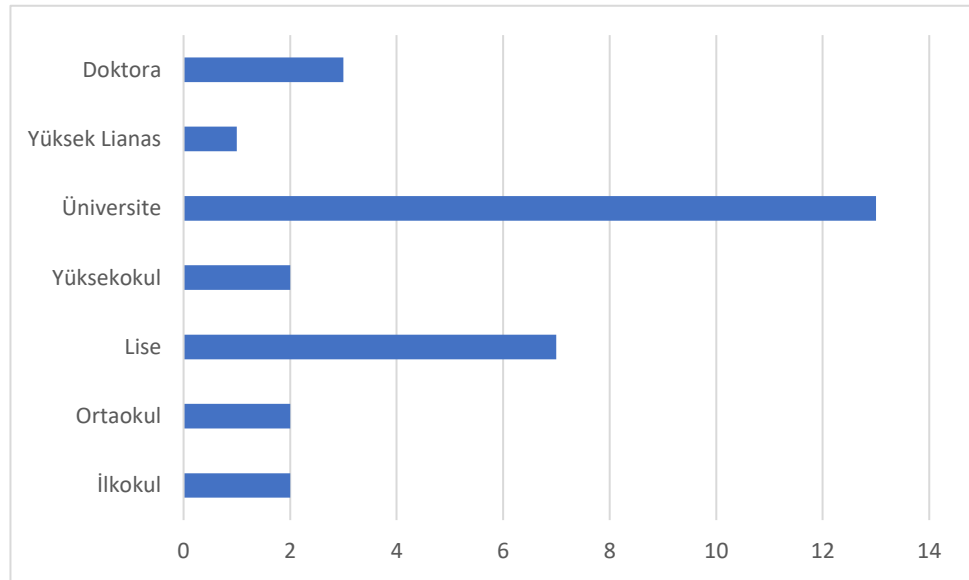
Grafik 4.2. Kuşak Farklılıklarına Göre Katılımcılar

Demografik özelliklere göre farklılık ele alındığında eğitim ve gelir düzeylerindeki farklılıkların önem gösterdiği bilinmektedir. Eğitim düzeyi açısından katılımcılardaki farklılıklar Grafik 4.3., gelir düzeyindeki farklılıklar ise Grafik 4.4.’de gösterilmeye çalışılmıştır.

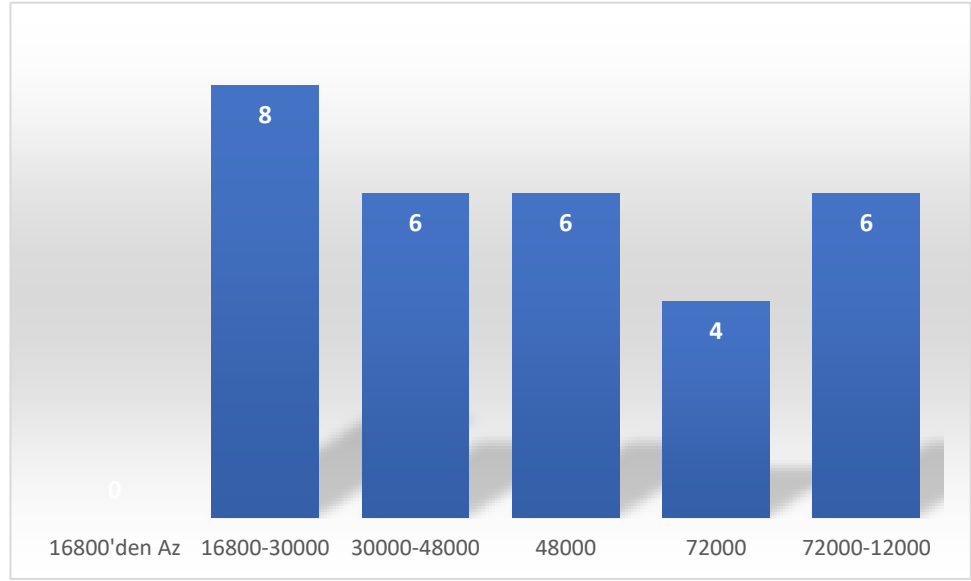
Türkiye’de ortalama öğrenim süresi 7,9 yıldır (<http://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/countryinfo.html>). Bu süre ortaokul olarak kabul edebileceğimiz 4+4 sekiz yıllık süre ile eşdeğerdir. Araştırmaya katılan katılımcılarda ancak %13,33 oranında Türkiye ortalamasına göre bir sonuç var iken, lise öğrenim seviyesinde bulunan katılımcıların oranı %23, yüksekokul %2,6, üniversite ve üzeri öğrenim görenlerin oranı ise %56,6 olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum ya Çerkeslerin eğitim hayatına içinde yaşadıkları toplumun geneline göre daha önem verdikleri ya da diaspora turizmüne katılan Çerkeslerin, Çerkesler genelinde daha eğitilmiş olmalarının bir sonucu olabilir ki her iki durum da nicel araştırmalarla desteklenmelidir.

Grafik 4.3. Eğitim Düzeyleri

Gelir seviyesi açısından bakıldığında da eğitim seviyesine benzer bir sonuç ortaya çıkmıştır. Katılımcıların gelir seviyesine göre dağılımları Grafik 4.4.’de yer almaktadır.

Grafik 1.4. Gelir Seviyesindeki Farklılıklar

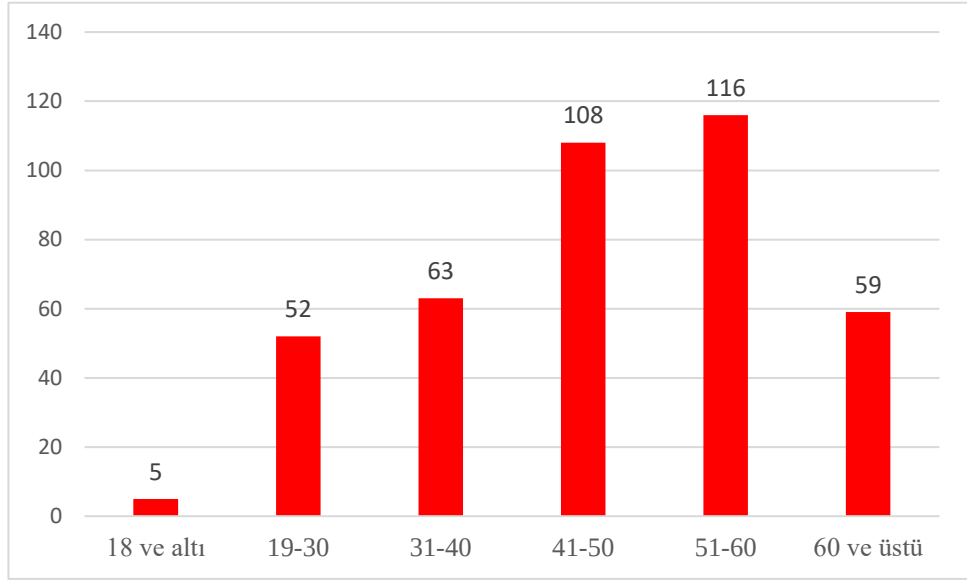
Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre, Türkiye’de ortalama hane halkı kullanılabilir fert geliri 2016 yılında 19139 YTL gerçekleşmiştir. Bu kişi başına düşen gelir düzeyini ifade etmektedir.

(file:///C:/Users/MacBook%20Pro/Downloads/Gelir_ve_Ya%C5%9Fam_Ko%C5%9Fu%20lar%C4%B1_Ara%C5%9Ft_18.09.2017%2). Görüşmeye katılanlara ise, ailenin toplam gelir düzeyi sorulmuştur. Bazı ailelerde bir kişi çalışıyor olmasına rağmen, katılımcıların yarıdan fazlasının ortalama aile gelirine (% 53,3) sahip olduklarını görülmüştür.

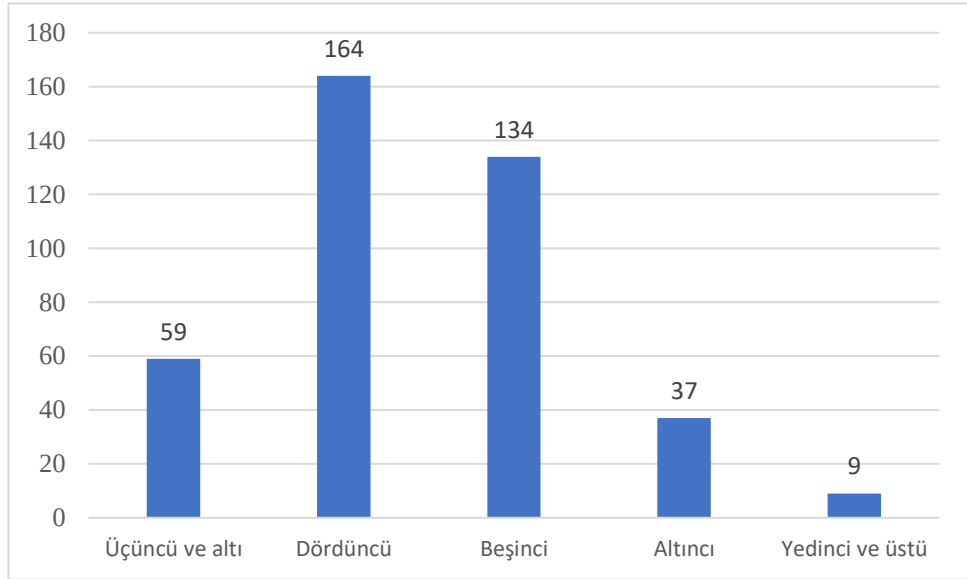
4.1.2. Anket katılımcılarına ilişkin demografik özellikler

Ziyarete bulunan 403 katılımcının 278’i (%69) erkek, kalan 125’i (%31) ise kadın olup, yaşları ve Türkiye’de kaçınıcı kuşak Çerkesleri temsil ettiklerine ilişkin grafikler Grafik 4.5. ve Grafik 4.6’da yer almaktadır.

Grafik 4.5. Katılımcıların Yaşlarına Göre Dağılımı

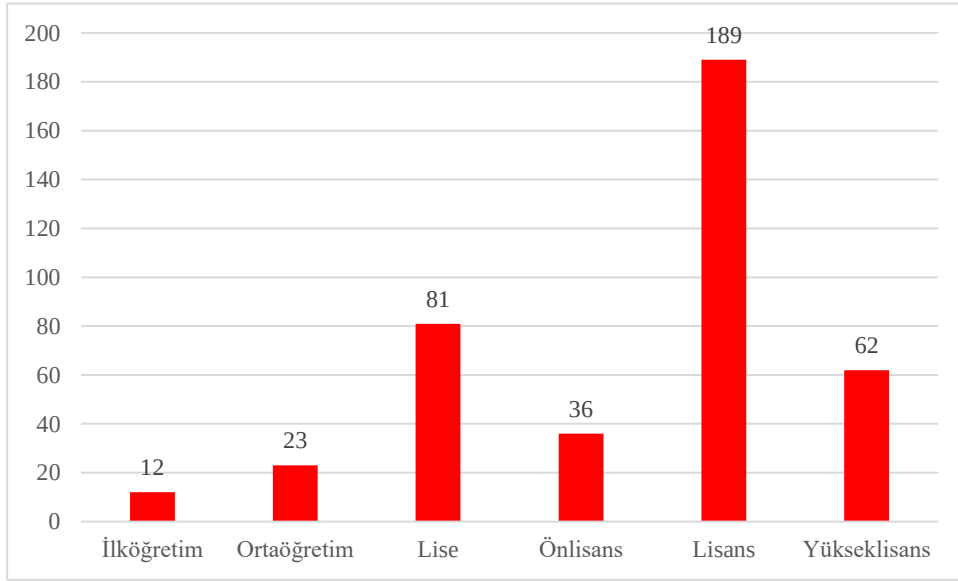
Grafik 4.2. Katılımcıların Kuşaklara Göre Dağılımı

Grafiklerde görüldüğü gibi katılımcılar ağırlıklı olarak 41-50 ve 51-60 yaş grupları ile, dördüncü ve beşinci kuşakta yer almaktadır. 19-30 ve 31-40 yaş grubu arasında çok büyük bir değişim gerçekleşmemiş iken, 41-60 yaş grubunda katılımın oldukça büyük oranda artıyor olması, diaspora turizmine katılan bireylerin gençliklerinde yaptıkları ziyaretleri orta yaşlarında tekrarladıkları ya da gençliklerinde ekonomik ve ailevi nedenlerle (küçük çocuk olması, çocukların eğitim harcamaları vb.) erteledikleri ziyaretleri orta yaşlarında gerçekleştirme olanağı bulmaları ile açıklanabilir.

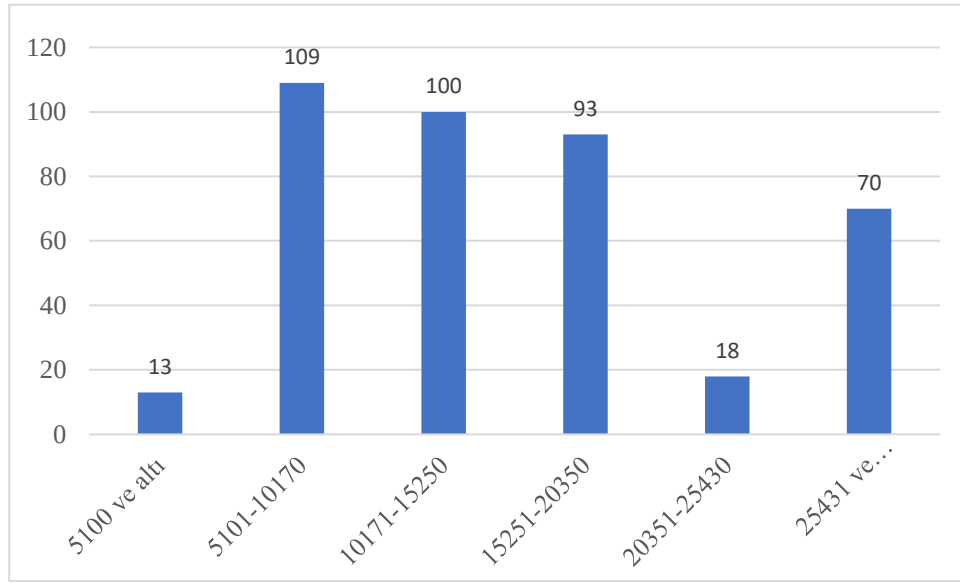
Bir önceki bölümde ifade edildiği gibi, Türkiye’de ortalama öğrenim süresi 7,9 yıl olup, bu süre ortaokul olarak kabul edebileceğimiz 4+4 sekiz yıllık süreyi kapsamaktadır. Katılımcıların %62’si üniversite ve daha üst düzey öğrenime sahiptir ki bu durum Türkiye ortalamasının çok üzerindedir (Grafik 4.7.).

Grafik 4.7. Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

Gelir seviyesi açısından bakıldığında da benzer bir tablo ile karşılaşmıştır. Araştırmanın nicel bölümünün gerçekleştirildiği 2020 yılında, bir önceki seneye ait Dünya Bankası verilerine göre Türkiye’de kişi başı milli gelir yıllık 9043 ABD Dolarıdır (https://tr.wikipedia.org/wiki/Ki%C5%9Fiba%C5%9F%C4%B1na_nominal_GSY%C4%B0H_de%C4%9Ferlerine_g%C3%B6re_%C3%BClkeler_listesi). Asgari ücret ise yaklaşık olarak 4727 ABD Doları olarak hesaplanmıştır (Ocak 2020 verileri ile). Bu durumda asgari ücretli çalışan iki ebeveynin aile geliri yıllık toplamı yaklaşık 9454 ABD Doları olurken, Türkiye’de yaşayan diaspora turizm katılımcılarının toplumun genelinden daha iyi bir gelir seviyesine sahip olduğu söylenebilir. Grafik 4.8. incelendiğinde, katılımcıların yaklaşık %69’unun hane halkı gelirlerinin, hesaplanan Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir.

Grafik 4.8. Katılımcıların Gelir Seviyesine Göre Dağılımı

4.2. Kafkasya Ziyaretleri

4.2.1. Kafkasya'yı ziyaret etmeme/edememe nedenleri

Daha önce ifade edildiği gibi nicel araştırmaya 761 kişi katılmış olup, 739 katılımcının verdiği yanıtlar değerlendirmeye alınmıştır. Söz konusu 739 katılımcının 403'ü Kafkasya'ya ziyarette bulunanlar arasında yer alırken, 336 katılımcı ise henüz böyle bir ziyarette bulunmadığını ifade etmiştir.

Kafkasya'yı ziyarette bulunmadığını ifade edenlere yönlendirilen “gitmeme/gidememe” sebebine ilişkin açık uçlu verilen yanıtlar Tablo 4.1’de özetlenmiştir. Birden çok sebep belirtile bilinen bu soruya toplam 409 yanıt alınmıştır. Tablo 4.5.’de görülebileceği gibi, 167 katılımcı “*ekonomik sebepler*” ile ziyarette bulunamadığını ifade ederken, ziyarette bulunamama/bulunmama nedeni olarak “*zaman ve fırsat bulamama, iş yoğunluğu*” görenler 108 kişi ile ikinci sırada yer almaktadır. Bunu “*ihmkarlık*” (20), “*duygusal olarak hazır olmama*”(18), “*Türkiye’den kaynaklı bürokratik ve yasal engeller*” (15), “*ailevi nedenler, çocuklar*” (14) ve “*dil bilmeme*” (10) izlemektedir. Burada ilginç olan sık sık duyduğumuz “dil bilmeme” ve “vize engelinin” beklenenden daha düşük bir oranda yer almasıdır. Dil bilmeme durumu grup ile gidilebileceği düşüncesi ile düşük bir seviyede yer alıyor olabilir. Vize engeli ise, vize maliyetlerinin “ekonomik” sebepler içerisinde düşünülmesinden kaynaklanıyor olabilir.

Rusya Federasyonu’ndan vize almadaki bürokratik sürecin zorluğu ise, Türk vatandaşlarına vize şartı arayan diğer ülkeler ile karşılaştırıldığında gerçekten oldukça azdır.

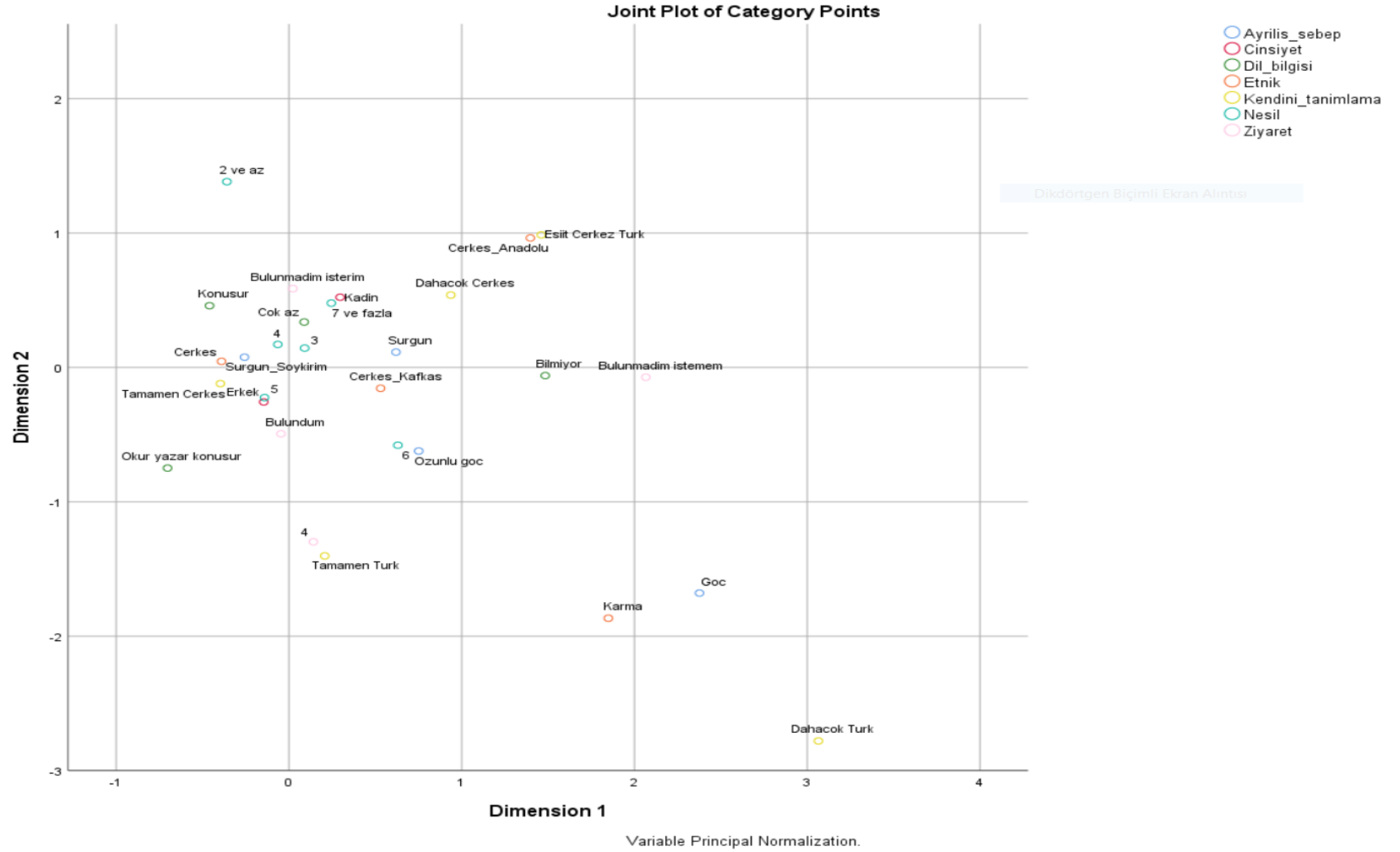
Tablo 4.1. *Ziyarete Bulunmama/Bulunamam*

Neden	Kişi
Ekonomik	167
Zaman ve fırsatım olmadı, iş yoğunluğu	108
İhmalkarlık	20
Duygusal olarak hazır değilim	18
Türkiye’den kaynaklı bürokratik ve yasal engeller	15
Ailevi nedenler; çocuklar	14
Dil bilmemek	10
Okul ve yaşım engel	8
Vize engeli	7
Bilinçsizlik	6
Sağlık problemleri	6
Ulaşım sorunları	6
Orada akraba, köklerim yok	5
Yalnızlık, organize tur yok	5
Bilgim, fikrim yok	5
İstemedim	4
Tereddüt ve korkularım var	3
Özel bir sebebim yok, olmadı	2

Ziyarete bulunamayan/bulunmayan katılımcıların durumu yukarıda özetlendiği gibi iken, “kimlerin/hangi özelliklere sahip katılımcıların” ziyarete bulunduğu

saptanmak istenmiştir. Bu amaçla, araştırmamızda, çoklu uyum analizine (multiple correpondance analysis) yer verilmiştir. Tarihsel bilinç (ataların Kafkasya’dan ayrılma sebebi), etnik köken (ne oranda Çerkes olma), kendini tanımlama (kimlik algısı), dil bilgisi, kaçınıcı kuşak olması ve cinsiyet açılarından katılımcılar değerlendirilmeye çalışılmıştır. Şema 4.1. de ortaya çıkan sonuçlar değerlendirildiğinde “tarihsel bilinç”, etnik köken”, “kimlik algısı” ve “dil bilgisinin” ziyarette bulunanlara göre bulunmayanlar da farklılık gösterdiği gözlemlenmiştir. Kendini “Türk”, “daha çok Türk” hissedenler ile atalarının Kafkasya’dan ayrılış sebebini göç olarak tanımlayanlar ve etnik köken olarak “Anadolu, Kafkas halkları ile karışmış” aile yapısına sahip olanların daha az ziyarette bulunan grup içinde olduğu gözlemlenmiştir. Dil bilgisi, kaçınıcı kuşak olması ve cinsiyet açılarından ise anlamlı bir farklılaşma görülmemektedir.

Şema 4.1. Ziyarete Bulunan/Bulunmayanların Özellikleri

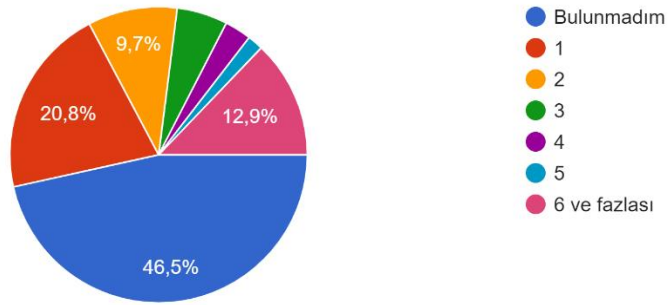

4.2.2. Ziyaret sıklığı

Araştırmada öne çıkan bir diğer önemli bulgu, Kafkasya'ya bir kez ziyarette bulunan kişilerin, ziyaret etmeye devam ettikleri, tekrarladıkları ve gelecekte tekrar ziyarette bulunma isteğine sahip olmalarıdır. Turizm destinasyonlarının, turizmde faaliyet gösteren işletmelerin tamamının arzu ettiği “müşteri bağlılığı” bu anlamda diaspora turistlerinde yaşanan, görülen bir olgu olarak ortaya çıkmıştır.. Aşağıda hazırlanan Grafik 4.9’de bu durum görülebilir.

Grafik 4.9. Kafkasya’ya Ziyaret Sıklığı (Nicel)

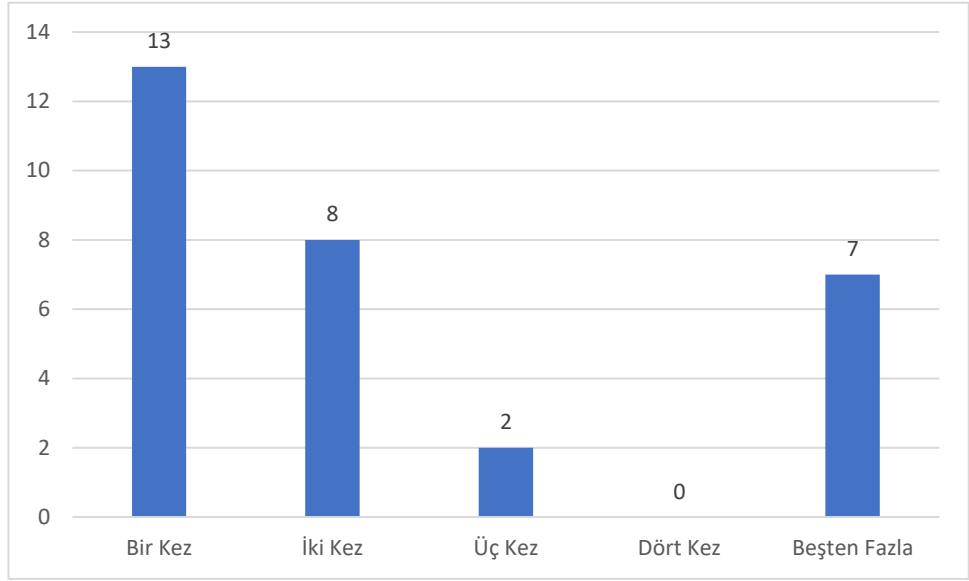
18. Kafkasya'ya kaç kez ziyarette bulundunuz?
761 yanıt

Grafik 4.21 incelendiğinde ziyarette bulunmadığını ifade edenlerin dışında (%46,5), katılımcıların %53,5’i ziyarette bulunduğunu ifade etmektedir. En büyük oran “bir kez” bulunanlar olmak ve bu oran giderek düşmek ile birlikte, %12,9 oranında katılımcı “altı ve daha fazla kez” ziyarette bulunduğunu belirtmiştir. Nitekim, 403 katılımcının %89’u “Kafkasya’yı tekrar ziyaret edeceğini” söyler iken, bir kere ziyaret etmesinin yeterli olduğunu ifade edenlerin oranı %6’dır. Bu konuda belirli bir tutuma sahip olmayanlar ise %5 oranındadır.

Ziyaret etme sıklığına ilişkin olarak araştırmanın nitel kısmında da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Katılımcılar son 10 yıl içinde anavatanı farklı sayıda ziyaret etmiştir. Bu durum Grafik 4.10.’de görülebilir.

Grafik 4.10. Ziyaret Sayısı (Nitel)

Grafik 4.10’da görüldüğü gibi 13 katılımcı (%43,3) anavatanı sadece bir kez ziyaret ederken, 8 katılımcı (%26,7) iki kez, 2 katılımcı (%6) üç kez ve 7 katılımcı (%23,3) ise beşten fazla defa anavatan ziyaretinde bulunmuştur. Katılımcıların 29’u anavatanı tekrar ziyaret etmek istediğini ifade ederken, sadece 1 katılımcı *yapmış olduğu bir ziyaretin yeterli olduğunu ve tekrar gitmek istemediğini* ifade etmiştir (E12). Katılımcılardan K7, ilk ziyaretinden sonra uzun bir dönem ikinci ziyaretini gerçekleştirememiş olsa da, takip eden yıllarda hemen her sene ziyaretlerini yinelediğini vurgularken, belirli bir dönem ziyaretlerdeki gecikmenin nedenlerini de açıklamaktadır:

“...92’de savaştan sonra (Gürcistan-Abhazya Savaşı) ve 93’te bir daha gittik. Maykop ve Abhazya’ya gittiğimiz sene Nalçik ve Maykop’u da gezmiştik. 93’te gittiğimizde Adıgey’e ve savaş devam ederken tekrar Aphazya’ya gittik. Türkiye’den arkadaşlarımız da vardı cephede. Ondan sonra, oldukça uzun bir ara var arada. Bana şimdi düşündüğümde manasız gelen bir şekilde 2013’e kadar tekrar gitmedik. Arada 20 yıl var. Bence yaş çok önemli bir kriter şimdi geçtiğimiz sene dernekten gençler gitmişti. Hepsi benle benzer duygularla döndüler. Biz de, çünkü o zaman bu 17-18 aşından sonra böyle. 20-22 yaşına kadar gittiğinde bence benzer duygular. Sonra insanlar evliysen bir hayat gayesi, sorumluluk, nasıl geçineceğiz, çocuk doğacak, nerede okuyacak falan. Böyle işte, 20 yıl bizim Kafkasya’ya gidemememiz öyle bir boşluk olunca... Hakikaten biz 20 yıldır gidemez miydik? Gerçekten hep de bu ortamın içindeyken, niye gidemedik diye bunun bir mantıklı açıklaması yok. Ama baktığımızda herkes böyle; evlenmiş, işe girmiş, çocuğu olmuş, çocuğu büyüttmüş falan. Arada ve zaten bu ortamın hep içindeyken bunu başaramamış, yani çok fena bir boşluk ama hep içimizde kalmış. Bence bizi oraya yapıştıran etmenlerden bir tanesi de çok

genç gitmiş olmamız. 2013'te işte, 7 aile 28 kişi olarak gitmiştik buradan. Ondan sonra her sene gidiyorum zaten....”

Ziyaret süreleri ve toplam harcama miktarının diğer yurtdışı seyahatlerle karşılaştırıldığında daha fazla olduğu görülmektedir. TUİK'in 2013 verilerine göre yurtdışına giden T.C. vatandaşlarının ortalama geceleme sayısı 1.6 ile 7,9 arasında (ülkelere göre farklılaşan) değişmektedir.

(http://www.tuik.gov.tr/jsp/duyuru/upload/yayinrapor/Vatandas_Giris_Anketi_Raporu_2013.pdf).

Araştırmaya katılan katılımcılarda Kafkasya'da en az 5 gece konakladığını ifade etmekte ve geceleme sayısı 2 aya kadar çıkmaktadır. Geceleme sayısının fazla olması yapılan harcamalarda da benzer biçimde artışı göstermektedir. Bu yönü ile, diaspora turizmi katılımcılarının Türkiyeli diğer yurtdışı ziyaretinde bulunanlara göre daha fazla sayıda gün konakladıkları ve daha fazla harcama yaptıkları söylenebilir.

4.2.3. Ziyaret amaçları

Araştırmanın nitel bölümünde katılımcılara ziyaret amaçlarının ne olduğu sorulmuştur. Alınan yanıtlar katılımcıların birden fazla amaç ile Kafkasya ziyaretinde bulunduğu saptanmıştır. Her ne kadar katılımcılar farklı amaçlar ile seyahate katıldığını ifade etmekle birlikte, başlıca ziyaret amaçları ve bu motivasyona sahip olduğunu ifade eden katılımcı sayısı tablo 4.2'de özetlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 4.2. incelendiğinde “*vatani görme, tanıma, doğa*” ve “*bu günkü koşulları görme*” ile “*insanların günümüzde nasıl yaşadıklarını merak etme*” başlıklarında toplayabileceğimiz “gezme-keşfetme” temalarının ön plana çıktığı görülmektedir. Bunları, “*21 Mayıs anma etkinlikleri ve festivallere katılma*”, (kültür -tarih teması) “*köklerini araştırma*” “*atalarının yaşadığı yerleri araştırma*”(kimlik teması), “*akraba-arkadaş ziyareti*”, *yerleşme amaçlı ziyaretler*”, “*ticaret*” ve “*gençlik kampına katılma*” gibi (aile ziyareti-ekonomi) temaların izlediği görülmüştür.

Tablo 4.2. Ziyaret Amaçları

Ziyaret Amacı	Katılımcı Sayısı
Köklerimi araştırmak	6
Vatanı görme, tanıma, doğa	9
İnsanların günümüzde nasıl yaşadıklarını merak etme	7
Bugünkü koşulları görme	8
Akraba-arkadaş ziyareti	6
21 Mayıs Sürgün etkinliklerine-festivallere katılma	7
Atalarının yaşadığı yerleri görme	6
Gençlik kampına katılma	2
Yerleşme amaçlı araştırma yapma	2
Ticaret	2
Belgesel çekimi	1

Nitel araştırmalardan elde edilen bu sonuçlar doğrultusunda, araştırmanın nicel bölümünde geliştirilen ziyaret amaçları ölçeği uygulanmıştır. Gerçekleştirilen faktör analizi sonuçlarına göre, ziyaret amaçlarına ilişkin 14 maddenin öz değeri 1'in üzerinde olan 4 boyut altında toplandığı görülmektedir. Bu nedenle de ölçeğin 4 boyutlu bir yapıda olduğunu söylemek mümkündür. Ölçeğin %69,477 değeri ile toplam varyans açıklama özelliğine sahip olduğu saptanmıştır. Söz konusu boyutlar şunlardır:

- Gezme keşfetme
- Kültür ve tarih
- Kimlik
- Aile, arkadaş ziyareti-ekonomi

Aşağıda, Tablo 4.3'de söz konusu boyutlara ilişkin bulgulara ve faktör analizi sonuçlarına ayrıntılı olarak yer verilmiştir.

Tablo 4.3. Ziyaret Amaçları Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

DEĞİŞKENLER/BOYUTLAR	F1	F2	F3	F4
F1. GEZME-KEŞFETME				
Doğal güzellikleri keşfetme	,877			
Şehir gezileri (müze, park)	,854			
Zevk ve eğlence	,744			
Yaşam ve insanları gözlemleme	,645			
F2. KÜLTÜR VE TARİH				
Yerel etkinliklere (şehir kuruluşu, festival gibi)		,877		
Çerkes tarihi ve geleneksel günlere katılma (21 Mayıs, bayrak günü)		,843		
Çerkes kültürü ve sanat insanları ile tanışma, inceleme		,605		
F3. KİMLİK				
Köklerini arama, aile tarihini inceleme			,841	
Bireysel kimliğini araştırma			,791	
Aidiyet hissini tatmin etme			,659	
F4. AİLE ZİYARETİ-EKONOMİ				
Akraba ve arkadaş ziyareti				,789
Aile etkinliğine katılım (düğün, cenaze)				,737
Ticari etkinliklerde bulunma				,707
Dönüş amaçlı gözlem ve inceleme				,482

4.2.3.1. Gezme-Keşfetme

Bu boyutta yer alan maddeler doğal ve fiziksel çevreyi, insanları gözlemleme ve inceleme faaliyetleri ile ilgilidir. Bu nedenle, bu faktör “gezme-keşfetme boyutu” olarak adlandırılmıştır. Gezme-keşfetme faktörünün öz değeri 5,217 olup bu boyutunun toplam varyansın %37,267’sini açıkladığı görülmektedir.

Ziyaret amaçları her ziyaretçinin öznelinde farklı olabilmektedir. Kafkasya’yı ziyaret edenlerle seyahatin son günlerinde yaptığımız görüşmelerden birinde, ziyaret amacının daha çok “gezme-keşfetme” olduğu, ancak ziyaret sonucu çok farklı duygular yaşadığı anlaşılan N1, katılım amaçları ve kendisinde bıraktığı izleri şu şekilde dile getirmektedir:

“...Şapsığ⁵ bir anne ile Şapsığ bir babanın ilk çocuğu olarak dünyaya geldim. Dedem ve anneannem Çerkeslik bilincini bana ilk aşıl原因an insanlardı. Dedem "Atatürk Samsun'a çıktığında 10 yaşındaydım" diye kendi gördüklerini, bildiklerini, Çerkeslerin neden bu topraklarda olduklarını anlatırdı. Çerkeslerin tarihini anlatan çok eski kitapları vardı. İlk okuduklarım, dedemin 1960ların tarihinde yazılmış kitaplardandı. Kendi hayat görüşümü oturturken dedemin anlattıklarından derinden etkilenmemden dolayı herhangi bir toprak parçasının hiçbir insanın hayatından daha değerli olamayacağına inandım. Hiçbir toprak parçasına duygusal bir bağ geliştirmedim.

Çerkesya topraklarını ilk ziyaretimdi. Anavatan denilen topraklarda Çerkesler nasıl yaşıyordu, nasıl düşünüyordu, neler yapıyorlardı? Birbirinden 154 yıl önce koparılmış insanların ortak noktaları kalmış mıydı? Bu insanlarla herhangi bir xabze çerçevesinde birbirimizi anlayabilecek miydik? Üstelik anadilimi konuşamıyor olmama rağmen bu insanlardan neler öğrenebilecektim? Hayata her zaman kar-zarar denklemi üzerinden baktığımdan, Nalçik'in bana neler katacağını önyargısız kabullenecektim. İnsanları her zaman acılar yakınlaştırır. Acılarımızın bu kadar ortak olması insanı dehşete düşürüyor tıpkı beni düşürdüğü gibi.

Herhangi bir toprak parçasına güzel bir duygu besleyemeyeceğimi düşünürken, birbirimizden koparılmış da olsak aynı değerlere inanmak, aynı acılara üzülmek, aynı paralellikte hafızalara sahip olmak gerçekten büyüleyici. Sanki bir yarım hep oradaydı. Kaybettiğimin farkında bile olmadığım bir tarafımı bulmuş gibi. Bu şekilde tamamlanabileceğini bilmek, buna güven duymak bizim gibi yaralı toplumları birleştiren yegane unsur. Bu yaraların kapanabilmesi diasporada yaşayan Çerkesler ile anavatan topraklarında yaşayan Çerkeslerin yine bir masa etrafında buluşması, geçmişi yad etmesi, öznel acılarını paylaşması ve en önemlisi mutluluklarla mümkün. Geçmişimizin acılarla dolu olması geleceğimizi mutluluklar ile kurmamız için en iyi yol gösterici.

⁵Bir Çerkes kabilesi

Çerkesya en çok gençleri çağırıyor... Çerkesya var, yaşıyor... Elimizi uzattığımızda tutabileceğimiz yakınlıkta...”

Yine görüşme yaptığımız katılımcılardan E20 ise, ziyareti ile ilgili izlenimlerini şu şekilde özetlemektedir:

“... Maykop’a gittiğimiz zaman daha çok gezmeye çalıştık. Grup olarak gitmiştik. Maykop’ta müzeye gittik. Tarihi ve kültüre ait eserleri saatlerce gezdik. Gruptaki insanların hepsi iyi derecede Çerkesce biliyordu, bu yüzden iletişim problemimizde olmadı. Doğal güzellikleri muhteşem dağları gördük. Kuban nehri, konvoylar. Maçable köyüne gittik. Cuma namazını köyde kıldık. İlk defa Adıge dilinde, tamamen kendi dilimde hutbe dinledim. Bu bana çok farklı geldi. Beni çok mutlu etti. Bazıları “acaba orada Adıgelik öldü mü” diye soruyor. Ölmediğini görüyorsun. İbadet olsun, başka bir şey olsun... Sokakta yürürken dilini duymak... Çocukların dilinin hayatın her alanında olması... Hele Nalçık’ta resmi kurumlarda da Çerkesce konuşulması bana çok farklı geldi...”

4.2.3.2. Kültür ve tarih

İkinci boyutta yer alan maddeler “tarihsel ve kültürel etkinliklere katılma, kültür insanları ile tanışma, tarihi ve kültürel incelemede bulunma” faaliyetlerine yöneliktir. Dolayısı ile, bu faktör, “**kültür ve tarih boyutu**” olarak ifade edilmiştir. Kültür ve tarih boyutunun öz değeri 2,113 olup, bu faktörün toplam varyansın %15,095’ini açıkladığı görülmektedir.

Örneğin katılımcılardan E16, Adıgey Cumhuriyeti Kuruluş Festivaline katılmak amacıyla yaptığı seyahati ve üzerinde bıraktığı etkiyi şu şekilde ifade etmektedir:

“...Baştan sona çok güzel duygulardı benim için. Tabii müzik gurubu olarak, T.C. deki 3 milyon insanı temsilen gitmenin de ayrı bir sorumluluğu, özelliği vardı. Bizi Krasnodar havalimanında tiyatro sorumluları karşıladı. O zamana kadar gidip gelenlerin anlattıkları, VHS kasetlerden izlenenler (hala öyle olmakla birlikte) benim için çok kutsaldı. Yolda giderken anlatılıyor “az sonra Kuban nehrinin kenarından geçeceğiz” diyor. Bu çok özel, kutsal bir andı. Tüm yaşamın boyunca Kuban savaşlarda Adıgelerin kanlarıyla kızıla boyanmış bir nehir olarak bildik, duyduk, büyüdük. Ama görmedik ki... Şimdi onu canlı görmenin heyecanı benim için anlatılacak duygular değildi benim açımdan. Hani içindeydin ama yoktun, şimdi içindesin ve görüyorsun... Parlamento binasının üstünde dalgalanan o kocaman Adıge bayrağını görerek ulus, devlet, halk olduğunu hissetmek, görmek çok farklı bir duygu. Yarım saat kaldım, seyrettim bunu. Burada (Türkiye’de) böyle bir şansın yok. Burada kültürünü yaşatmanın (yaşatabildiğin ölçüde) hazzını yaşayabilirsin, ama bir halk, devlet, ulus olduğunu yaşama imkanın yok...”

Kaldığı süre içinde kendisini cennette gibi his ettiğini ifade eden E15, atalarının tarihi ile ilgili bilgileri öğrenince ne denli etkilendiğini şu şekilde ifade etmektedir:

“... Kaldığım süre içinde her şey çok güzel geçti. Adeta, kendimi cennette his ettim. Sadece, bir olay oldu ki çok duygulandım. Bizim Çerkeslerin ayrıldığı deniz kıyısını bana gösterdiler. İşte bizimkileri buraya döktüler, buradan gemilere yüklediler diye anlattılar. Bu yaşımda gözyaşlarımı tutamadım, oturup hüngür hüngür ağladım. Ben ki bir Çerkes olarak anamın, babamın cenazesinde bile ağlamayan, ağlayamayan (xabze nedeni ile) adam. Hayatımda bu denli etkilendiğim bir olay, bir an yaşamamıştım, yaşamadım...”

4.2.3.3. Kimlik

Ziyaret amaçlarına yönelik üçüncü boyutta yer alan temalar ziyaretçinin “*bireysel kimliğini araştırma, köklerine ulaşma ve aidiyet hissine*” yöneliktir. “**Kimlik boyutu**” olarak adlandırdığımız bu faktörün öz değeri 1,358, faktörün toplan varyansın açıklama oranı ise %9,698 olarak gerçekleşmiştir.

Bu konuda 21 Mayıs anma etkinliklerinin son günlerinde yaptığımız görüşmelerden birinde N2, ifadelerinde kimliği oluşturan pek çok etmenden hareket ile, ziyareti ve kimlik algısı üzerindeki değişimleri dile getirmektedir:

“...Bu yıl 21 Mayıs'ta Anavatandayız sloganıyla Kaffed 4. kez Çerkesya'ya program düzenledi. Ben bu programa ilk defa katıldım ve Çerkesya'ya ilk gelişim. Yola çıkmadan önce Çerkesya'ya gerçekten varabileceğimizden emin değildim. Biraz vize gümrük işleri yüzünden biraz da inanmamaktan. Çünkü orası hep büyüklerimizden dinlediğimiz, sanki hiç gidilip görülmemiş, “bir zamanlar” atalarımızın yaşadığı masalsı bir yer gibi gelirdi bana. Ama varılıyormuş, Osetya sınırında 7 saat bekletilmiş ve grubumuzdan birkaç kişi sorgulanmış olsa da sonunda yol bitti ve biz akşam Nalçık'e ulaştık.

Sürgün Anıtı'na gittik. Mumlar yakılmış ve anıtın etrafına dizilmişti. En çok dikkatimi çeken 101 yazılmış mumlar oldu, 101 yıl süren (1763-1864) savaşı temsil ediyordu.

Ertesi gün 21 Mayıs'tı. Sabah erken kalkıp anma etkinliklerinin yapılacağı alana gittik. Program, Adige kıyafetleri giymiş 150 atının geçit töreniyle başladı. Atlılar da atlar da harika görünüyorlardı. Onların ardından kortej yürüyüşüne başlandı, oldukça kalabalıktı. Yürüyüş sırasında sadece Adige bayrakları taşındı ve “Tek Vatan, Tek Millet, Tek Xabze” sloganları atıldı. Kalabalığın içinde Adige kıyafetleri giymiş çocuklar muhteşem görünüyorlardı. Yürüyenlerin dışında, kaldırımda izleyen, fotoğraf çeken insan sayısı da az değildi. Yürüyüş sırasında şaşırdığım tek şey kıyafetler oldu. Bizim Türkiye'de alıştığımız şey yas günlerinde siyah giyilmesi ama sanırım Nalçık'te böyle bir anlayış yok, insanlar gayet

normal, renkli giyinmişlerdi. Bunun dışında yürüyüş boyunca Nalçık sokaklarını görmüş olduk, iki yanında ağaçlar uzanan, geniş, ferah sokaklar ve insanı bunaltmayan sade binalar vardı.

Yürüyüşün sonunda Sürgün Anıtı'na gittik, orada konuşmalar yapıldı, şiirler okundu, ağıtlar söylendi ve ben dil bilmemenin eksikliğini en çok orada hissettim. Adigece benim dilim ama tek kelime bilmiyorum. Öğrenmemin ne kadar gerekli olduğunu gördüm. 21 Mayıs programı bu şekilde sona erdi.

Daha sonra Türkiye'den Nalçık'e üniversite okumak için gelip yerleşmiş gençlerle tanıştık, vakit geçirdik. İşlerinden, okullarından zaman ayırıp bizimle ilgilendiler, bizi çok güzel ağırladılar. Bu gençlerin hepsinin ortak düşüncesi anavatana geldikten sonra Türkiye'ye dönmek istememeleriydi. Burası çok huzurlu, gerçekten yaşanacak bir yer, ayrıca bizim vatanımız, neden dönelim dediler. Bizi de çağırdılar. Açıkçası o gün için yerleşip yerleşmemek konusunda hatta tekrar gelip gelmemek konusunda kesin ve net bir fikrim yoktu. Ama orada kaldığım günler içerisinde netleşti. Ziyaret ettiğimiz köylerdeki insanların içten karşılamaları, güler yüzleri, kurdukları mükellef sofralar, müzik yapıp şarkılar söylemeleri bana kendimi çok değerli hissettirdi ve ben de bu insanlardan biriyim dedim. Bize hiç yabancı gözüyle bakmadılar, aksine yıllar önce kaybettikleri kardeşleri olarak gördüler ve geri geldiğimiz için çok mutlulardı. Artık daha fazla kardeşlerinin yurtlarına dönmesini istiyorlar.

Ben bu yazıda ülkenin doğal güzelliklerinden çok bahsetmek istemedim çünkü zaten diasporadaki herkes yüzlerce kez dinlemiştir veya fotoğraflarını görmüştür. Önemli olan bu güzellikleri gelip yerinde görmek, ormanların tertemiz havasını içine çekmek. Kelimelerin yapabileceği çok da bir şey yok bu konuda.

Sonuç olarak, bu Çerkesya seyahati hayatımda birçok şeyi değiştirdi. Öncelikle nereye ait olduğumu gerçekten anladım ve hissettim. İnsanlarla Adigece olarak aynı dili konuşamasam da aynı dili konuştuğumu fark ettim. İnsana insan olduğu için değer veren insanlarla tanıştım. Ve Çerkesya'ya bir kere geldikten sonra artık orayı bırakamayacağımı gördüm. Ben tekrar gideceğim, yüksek lisans için oradaki üniversitelere başvuracağım ve okulum bitince de yerleşmeyi düşünüyorum. Türkiye'deki genç arkadaşlarıma da tavsiyem mutlaka Çerkesya'ya gitmeleri, örneğin 21 Mayıs programıyla gidilebilir. Gitmek gerçekten o kadar zor değil, vatanımız Kaf Dağı'nın ardında değilmiş. O havayı yerinde görmeli, insanlarla birebir tanışmalısınız. Eğer bunu yaparsanız belki şimdi anlamsız gelebilecek bu yazının nasıl hislerle yazıldığını anlayabilirsiniz. Gidip dil öğrenmek ve ülkemizi geliştirmek, kültürümüze orada sahip çıkmak çok önemli. Çünkü gitmeden önce sık sık duyduğum bir şey vardı, "Zaten oradaki Çerkesler asimile olmuş, Xabze falan kalmamış" şeklinde. Bunun tamamen asılsız olduğunu gördüm, oradaki insanlar asimile olmamak için, kültürümüzü ve dilimizi kaybetmemek için uğraşıyor, Xabze'yi uyguluyorlar. Bu uğraşlarında bizim de onların yanında olmamız, birlikte mücadele etmemiz gerekiyor. Artık vatanımıza dönme vaktinin geldiğini düşünüyorum. Bu kadar ayrılık yetmedi mi? ..."

4.2.3.4. Akraba, arkadaş ziyareti-ekonomi

Son olarak, dördüncü boyut “akraba ve arkadaş ziyaretleri ile, Kafkasya’da kök salabilecek ekonomik etkinlikleri araştırma” ile ilişkili gözükmektedir. **“Aile-arkadaş ziyareti ve ekonomik boyut”** olarak adlandırılan bu faktör, 1,038 öz değere sahiptir ve toplam varyansın %7,417’nü açıkladığı görülmektedir.

Bu boyutla ilgili olarak, örneğin E11, “...ev ve arsa aldım. Vatana geri dönüşü adım adım planlıyorum”... derken, E5, “...Rusça öğrenmem gerektiğini idrak ettim. Şu an Rusçamı ilerletmekle meşgulüm...” demektedir. E20 “...oradan birisiyle evlenme arayışı içindeyim...” ifadesinde bulunurken; E10, “..oradan bir ev alma girişiminde bulundum, uçak krizi nedeniyle gerçekleştiremedim, ama mutlaka alacağım...” ifadesinde bulunmaktadır.

Yine E4;

“... Kafkasya’ya ilk ziyaretim daha ziyade arayı görme, tanımaya yönelikti. Bir de atalarımın geldikleri toprakları, tarihi, kökümü bulmaktı diyebilirim. İlk ziyaretim sonrası ben buraya aitim duygusu bende daha çok pekişti. Artık Türkiye ya da başka bir ülkede daha mutlu olma ihtimalim olmadığını düşünmeye başladım. Döner dönmez, Kafkasya ile olan irtibatlarımı artırmaya, daha çok araştırmaya başladım. Dil bilmiyordum ve orada ticaret yapacak ekonomik gücüm de yoktu. O neden ile, Maykop ve Nalçik’te yatırımları olan insanlar ile temasa geçtim. İş olanaklarını zorlamaya başladım ve meyvesini de aldım. Rusça kitapları aldım ve Rusça çalışmaya başladım.

Bir yıl sonra ikinci kez Kafkasya’yı ziyaret ettim. Maykop 2 ve Nalçik’te 1 hafta olmak üzere toplam 3 hafta kaldım. Akrabalarımı buldum. 137 yıl sonra, sanki hiç ayrılmamışçasına bir araya geldik ve kucaklaştık. Tek eksiğimiz (benim eksiğim) dil konusu oldu. Sürekli tercüman aracılığı ile iletişim kurmak zorunda kaldık. Beni bırakmak istemediler. Kalacağım yer verdiler. İş konusunda yardımcı olacaklarını ifade ettiler.

Yaptığım incelemeler sonucu Nalçik’e dönmeyi ve orada yaşamaya karar verdim. Ev, arsa, mobilya, otomobil, aklınıza gelecek her şeyin fiyatları hakkında listeler oluşturdum. Hala kendi işimi kuracak gücüm yoktu, ama aldığım sözler ve kurduğum ilişkiler beni cesaretlendirdi...”

sözleri ile gerçekleştirdiği iki ziyarette farklı amaçlara sahip olduğunu ve ikinci ziyaretin hem akrabaları ile tanışma hem de daha önce tanıdıkları vasıtası ile geri dönüşe yönelik iş olanaklarını araştırma olduğunu ifade etmektedir.

4.3. Yaşanılan Olumsuz Deneyimler

Araştırmanın nitel bölümünde katılımcılara ziyaretleri esnasında kendilerini rahatsız eden, olumsuz olarak algıladıkları deneyimleri olup olmadığı sorulduğunda zorlukla yanıt alınabilmiştir. Dokuz katılımcı hiç bir olumsuzluk yaşamadığını ifade ederken, Tablo 4.4.'de gösterilmeye çalışılmıştır. Tablo 4.4.'de de görülebileceği gibi katılımcıların yaklaşık 1/3'ü olumsuz bir deneyim ile karşılaşmadığını ifade etmiştir. Olumsuz deneyimler ile karşılaştığını ifade edenlere kendilerine bu olumsuzlukların neler olduğu sorulduğunda yanıt vermekte güçlük çektikleri, konuyu bir anlamda geçiştirmek istedikleri ya da hiç yanıt vermek istemedikleri görülmüştür. Oysa ki, Nalçık gözlemlerinde bire bir tanık olduğumuz ve bir turisti aynı destinasyonu bir daha ziyaret etmeme kararını almasına neden olabilecek pek çok olumsuz deneyim söz konusu olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 4.4. Yaşanan Olumsuz Deneyimler

Olumsuzluklar	Katılımcı Sayısı
Olmadı	9
Polis-asker kontrolleri	4
Yoğun içki tüketimi, yaşam biçimi farklılıkları (xabzeye uymayan)	4
Rusça ve Rus kültürünün etkisi	4
Yetersiz fiziksel şartlar ve hijyen eksikliği	4
Dinin yeterince yaşanmaması	2
Diğer	3

Yukarıda ifade edilen bulgulardan hareket ile “*yaşanılan olumsuz deneyimler ölçeği*” oluşturulmuştur. Ölçeğin %58,06 değeri ile toplam varyans açıklama özelliğine sahip olduğu saptanmıştır. Faktör analizi sonuçlarına göre, yaşanılan olumsuz deneyimlere ilişkin 14 maddenin öz değeri 1'in üzerinde olan 3 boyut altında toplandığı görülmektedir. Bu nedenle de ölçeğin 3 boyutlu bir yapıda olduğunu söylemek mümkündür. Bu boyutlar şunlardır:

- Seyahat
- Sosyal algı
- Ekonomi ve bürokrasi

Aşağıda, Tablo 4.5’de söz konusu boyutlara ilişkin bulgulara ve faktör analizi sonuçlarına ayrıntılı olarak yer verilmiştir.

Tablo 4.5. Yaşanılan Olumsuz Deneyimlere İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

DEĞİŞKENLER/BOYUTLAR	F1	F2	F3
F1. SEYAHAT			
Konaklama olanakları yetersizliği	,738		
Ulaşım olanakları yetersizliği	,662		
Yemeklere alışamamak	,660		
Uzun süren yolculuk	,612		
Yorucu süren yolculuk	,608		
Dil problemi yaşama	,564		
Hijyen problemi yaşama	,559		
F.2 SOSYAL ALGI			
Aranılan Çerkesliği bulamama		,876	
Xabzeye uygun olmayan yaşam biçimi		,849	
Gözlemlenen yoğun Rus etkisi		,725	
Dinsel yaşamdan uzak bulma		,656	
F.3 EKONOMİ VE BÜROKRASİ			
Vize zorunluluğunun rahatsızlığı			,692
Yolculuğun maliyetli oluşu			,645
Polis kontrolleri			,625

4.3.1. Seyahat boyutu

Seyahat boyutu, seyahat süresince karşılaşılan ve ulaştırma, konaklama, yeme-içme açılarından ziyaretçiyi olumsuz etkileyen deneyimlerdir. Bu nedenle, bu boyut “**seyahat boyutu**” olarak adlandırılmıştır. Seyahat boyutunun öz değeri 4,919 olup, bu faktörün toplam varyansın %35,136’sını açıkladığı görülmüştür.

K5, kalacak yerlerin olmamasından, alt yapının yetersizliğinden şikayetle “*eğer apart türü yerler olsa, ne bileyim kendi yemeklerimizi kendimiz yapabilirsek, kesin daha uzun süre ile kalmak amaçlı giderdim*” diyerek olumsuz deneyimleri ile ilgili görüşlerini yansıtmaktadır.

Nalçık gözlemlerimizde elde ettiğimiz bulgular arasında yer alan, Nalçık gezisine katılanların organizasyondan kaynaklı uzun bekleyişler yaşamak zorunda olmaları, konakladıkları otelin şehir merkezine uzak olması nedeni ile hava karardıktan sonra “adeta otele hapis edildikleri” duygusunun kendilerine yaşatılmasına neden olmuştur. Aralarında dil bilmeyenler akşamları kendilerine tanınan boş saatleri otelde geçirmek zorunda kalırken, dil bilip şehre inebilenler için ulaşım sorunu yaşanmıştır. Hepsinin ortak görüşü ise, şehir merkezinde konaklatılabilecek başka seçenekler var iken söz konusu otel seçiminin halk ile kurmak istedikleri temasın engellendiği yönünde olmuştur.

Nalçık’te konaklanan 5 gece (bir gece de Elbruz dağı yakınlarında konaklanılmıştır) grup üyeleri otelin eski olmasından ve sağlıklı bir duş alamamaktan yakınmışlardır. Hijyen ile ilgili en dikkate değer gözlemimiz Elbruz Dağı’na yapılan gezide gerçekleşmiştir. Elbruz dağının 4700 metre yüksekliğine kadar üç ayrı teleferik ile çıkılmış olup, her bir istasyonda çevreye uygun inşa edilmiş dağ evleri şeklinde kafeler olduğu görülmüştür. Son istasyonda yer alan kafede tuvalet ihtiyacı duyan grup üyeleri kafe içinde tuvalet ya da ellerini yıkayacak bir lavabo bulamadıkları için, çalışanlara (Türkçe, İngilizce bilmeyen) sormam üzerine, tuvaletin kafenin dışında ve arka tarafta olduğu söylenmiştir. Tuvalet ilk giden olarak (tuvalet olduğu iddia edilen, su olmayan ve içine dahi girilmesi mümkün olmayan bir baraka) geri döndüğümde hiç kimsenin tuvalete gitmemesini ve gerekiyor ise, ellerini ıslak mendiller ile temizlemesini önerdim. Yine de kafede sunulan yöresel gözlemlerden yemiş olarak kafeden ayrıldık. Dışarı çıktığımızda yaklaşık 10 kişilik bir Japon turist grubun da orada olduğunu gördük. Grup üyelerinden E3 ile yaptığımız sohbette

“...hadi biz vatan olarak kabul ettiğimiz için bazı eksiklikleri görmezden geliyoruz. Şu Japon turistlerden birisinin inşallah tuvalet ihtiyacı olmaz bu dağın başında. Vatanım adına utanıyorum bu durumdan. Bir an önce bu işletme sahiplerinin bir şeyler yapması, ya da yaptırılmaya zorlanması, gerekiyor. Türkiye’den gelenler arasında da konformist olan dostlarımız var. İnsan parasını verip buraya kadar geliyorsa, gereken hizmeti en iyi koşullarda sağlamak zorundasın kardeşim. Bu yüzyılda, bu dağ başında dışarıda derme çatma tuvalet mi olur. İnsan kafenin içine gereken standartlarda bir tuvalet, lavabo inşa edemez mi...”

sözleri görüşmelerde yeterince dile getirilmeyen olumsuz deneyimlerin aslında var olduğunu bize gösteren örneklerden birisi olmuştur.

Daha önce benzer grupları Kafkasya’ya getiren ya da gelmelerinde yardımcı olan Türkiyeli Çerkeslerden birisi, önceki deneyimlerinden hareket ile, bu grup ile beraber Türk mutfağına özgü bazı kahvaltılık ürünleri (zeytin, krem çukolata gibi) yanlarında getirdiği için grup üyeleri kahvaltılarında problem yaşamamalarına rağmen, bazılarının sürekli et yemekleri yendiği, ikram edildiği yönünde yakınmalarına şahit olunmuştur.

4.3.2. Sosyal algı boyutu

Yaşanılan olumsuz deneyimlere ilişkin ölçeğimizde yer verdiğimiz ikinci boyutta yer alan maddeler “Kafkasya ziyaretinin beklentilerin altında sonuçlanan ve sosyal yaşama ilişkin olumsuz deneyimlere” yöneliktir. Dolayısı ile, bu boyut, **“sosyal algı boyutu”** olarak ifade edilmiştir. Sosyal algı boyutunun öz değeri 1,936 olup, bu faktörün toplam varyansın %13,827’ini açıkladığı görülmektedir.

Sosyal algı boyutunun dört alt maddesi bulunmaktadır. Bunlar *“aranılan Çerkesliğin bulunulamaması”*, *“xabzeye uygun olmayan yaşam biçimi”*, *gözlemlenen yoğun Rus etkisi”* ve *dinsel yaşamdan uzak bulma”* dır.

Daha önce ifade edildiği gibi, yaşanılan olumsuz deneyimlere ilişkin görüştüğümüz katılımcılardan veri elde etmekte oldukça güçlük çekilmiştir. Bu güçlük özellikle *“sosyal algı boyutuna”* ilişkin yukarıdaki maddelerde daha çok yaşanmıştır. Gerek görüşme katılımcıları, gerek ise Nalçık gözlemlerimiz esnasında bu konuyla ilgili belki de araştırmamızın en az veri elde edebildiğimiz bölümü olmuştur. Bunun ile birlikte, görüşmelerimiz katılımcılarından E19 xabzeye ilişkin görüşlerini şöyle dile getirmiştir:

“...Maykop ve tüm Kafkasya'yı gezdim. Maykop'ta ticaret yapmak, hatta yerleşmek üzere de kaldım bir süre. Bir gün komşuma pazardan bir araba aldık. Satan da Adıge idi. Ertesi sabah komşum uyandığında aldığı arabanın 4 lastiğinin de olmadığını görmüş. Polise gittik. İki gün içinde çalan kişinin arabanın eski sahibi olduğunu buldular. Bu olacak iş mi Allah aşkına! Ne Çerkesliğe sığar, ne de insanlığa...”

Yine, Nalçık gezisi süresince ağırlandığımız mekanlardan birisi olan Auşiger’de (her gün öğlen yemeklerinde bir yerleşim yerinin önde gelenlerince daha önce belirlendiği belli olan ve “mükellef” olarak tanımlayabileceğimiz içerikte ağırlanılmıştır) alkol sunulmuş olmasının bazı ziyaretçileri Ramazan ayı içinde bulunulması ve Türkiye’den gelenlerin oraya 21 Mayıs’ı anmak için geldikleri için yadırgandığı gözlemlenmiştir. Yaklaşık 40 kişilik grupta bu tür yadırgayan kişi sayısı birkaç kişi ile sınırlı kalsa da, “*mırıltı halinde*” dile getirilmiştir.

4.3.3. Ekonomi ve bürokrasi boyutu

Üçüncü boyutta yer alan temalar ziyaretçinin “ekonomik ve bürokratik açıdan yaşanan olumsuz deneyimlerine” yöneliktir. “**Ekonomik ve bürokrasi boyutu**” olarak adlandırdığımız bu boyutun öz değeri 1,277 olup, faktörün toplan varyansın açıklama oranı ise %9,123 olarak gerçekleşmiştir.

Nalçık’e havayolu ile gidenler pasaport ve gümrük işlemleri esnasında yaklaşık iki saat beklemek zorunda kalmıştır. Mineralniye Vodu Havaalanı’ndaki pasaport işlemleri sadece iki görevli tarafınca gerçekleştirilmiş ve öncelik Rusya Federasyonu vatandaşlarına verilmiştir. Rusya Federasyonu vatandaşlarının tamamının pasaport işlemleri tamamlandıktan sonra (ki bu durum Kafkasya’daki tüm havaalanlarında aynı biçimde gerçekleşmektedir) uçakta yer alan turistlerin pasaport işlemleri yapılmıştır. Uçakta yer alan yaklaşık 15 Türkiye asıllı Çerkesin Rusça bilmemeleri nedeni ile bu grubun en sonunda yer alarak gruptaki turistlere yardımcı olmam ile tüm grup sorunsuz olarak pasaport kontrolünden geçmiş olmasına rağmen, görevli polis memuru beni başka bir polise yönlendirdi ve ayrı bir ofiste yaklaşık 45 dakika sorgulandıktan sonra (Kafkasya’ya geliş amacım, Rusçayı nerede nasıl öğrendiğim, Türkiye’de ne iş yaptığım, Türkiye’deki bazı Çerkes aktivistler hakkındaki düşüncelerim vb.) geçişim sağlandı.

Benzer sorgulama ve uzun bekleyişleri Gürcistan-Rusya sınır kapısında, karayolu ile gelenler de yaşamışlardır. Bir önceki yıl gidenlerin Gürcistan-Rusya sınır kapısından alınmayarak geri dönmek zorunda kalmaları, ziyaretçiler arasında (uçak krizi neden olarak gösterilerek) ziyaretçileri “*acaba bu sene de benzer bir durum ile karşılaşır mıyız*” sorusunun gündeme gelmesine neden olmuştur.

Konaklanan otelin şehrin uzandığında olması ziyaretçilerin yerel halk ile arzu ettikleri teması yeteri kadar kuramamaları sonucunu doğurmuştur. Bazı ziyaretçiler bu durumun (şehir dışında, uzak bir otelin tercih edilmesini) bilinçli olarak yapıldığını düşündüklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca, Nalçık ve çevre gezilerinde sürekli yerel yetkililerin eşlik etmesi (her ne kadar kaçınılmaz ve xabze gereği olsa da) yine bazı ziyaretçilerce “*sürekli bir elin onları izlediği*” düşünce ve endişesi olarak dile getirilmiştir.

4.4. Yer Bağlılığına İlişkin Bulgular

Araştırmamızın alan yazın bölümünde ifade edildiği gibi, yer bağlılığı ve yer bağlılığının boyutlarına ilişkin farklı araştırma ve bulgular mevcuttur. Bunlardan Chen, N., Dywer, L. ve Firth, T. (2015) ile Ting (2015) tanımlamalarından hareket ile, araştırmanın nitel bölümünde, Kafkasya ziyaretinde bulunan Çerkeslerin yer bağlılığı konusu ele alınmaya çalışılmıştır.

Hatırlanacağı gibi Ting araştırmasında konuyu üç boyutta ele almıştır:

- Mevcut yaşanan yere duyulan güçlü yer bağlılığı,
- Mevcut yaşanan yere ve ataların geldiği anavatana duyulan karma yer bağlılığı ve
- Anavatana duyulan güçlü yer bağlılığı (Ting, 2015).

Chen, N., Dywer, L. ve Firth, T. (2015) ise, yer bağlılığının boyutlarını “değerlendirme ve tutum temelli boyutlar” ve “beklenti ve deneyim temelli boyutlar” olmak üzere iki boyutta sınıflandırmış, bunlardan değerlendirme ve tutum temelli boyutlar “duygusal bağlar/duygusal bileşen”; “yer kimliği/kavramsal bileşen”; “yer bağımlılığı/bağımlılık bileşeni”; “sosyal bağlar/sosyal bileşen biçiminde dört alt boyutta

sınıflandırırken, beklenti ve deneyim temelli boyutları da “yer hafızası/geçmiş bileşen” ve “yer beklentisi/potansiyel bileşen” olarak gruplandırmıştı.

Her iki araştırmadan hareket ile, Kafkasya ziyaretinde bulunan Türkiye’li ziyaretçilerin yer bağlılığı ve ziyaretlerin yer bağlılığına olan etkilerini tespit etmeye yönelik “*yer bağlılığı ölçeği*” oluşturulmuştur. Ölçek uygulandığında, yer bağlılığına ilişkin 16 maddenin öz değeri 1’in üzerinde olan 4 boyut altında toplandığı görülmektedir. Bu nedenle de ölçeğin 4 boyutlu bir yapıda olduğunu söylemek mümkündür. Ölçeğin %81,063 değeri ile toplam varyans açıklama özelliğine sahip olduğu saptanmıştır. Ölçek’te yer alan boyutlar “*yer kimliği*”, *mekan ve doğa*”, *sosyal bağlar* ve “*yer hafızası*” iken, kendisine yer verilen ancak anlamlı sonuç elde edemediğimiz “*yer beklentisi boyutu*” ise yer bağlılığı ile regresyon analizine tabii tutulmuştur. Tablo 4.6’da yer bağlılığına ilişkin faktör analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 4.6. Yer Bağlılığına İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

DEĞİŞKENLER/BOYUTLAR	F1	F2	F3	F4
F1. YER KİMLİĞİ				
Kafkasya benim için çok özeldir	,861			
Kafkasya benim için çok şey ifade ediyor	,864			
Kafkasya'ya çok bağlıyım	,837			
Kendimi Kafkasya ile güçlü şekilde tanımlıyorum	,797			
Kafkasya'da bulunmak bana kim olduğum hakkında çok şey söylüyor	,724			
Kafkasya'nın benim bir parçam olduğunu his ediyorum	,791			
F2. MEKAN VE DOĞA				
Doğa ve hayvanlar olmasa Kafkasya'ya daha az bağlı his ederdim		,584		
Kafkasya'nın doğal çevresinde geçirdiğim zaman içinde kendim ile ilgili çok şey öğrendim		,761		
Kafkasya doğal çevresine kendimi çok bağımlı his ediyorum		,746		
F3. SOSYAL BAĞLAR				
Kafkasya'da yaşayacak olsam ailem arkadaşlarım buna üzülür			,845	
Kafkasya'da yaşayacak olsam pek çok arkadaşım ile irtibatımı kaybederim			,846	
F4. YER HAFIZASI				
Kafkasya'ya gerçekleştirdiğim ziyaret eşsizdi				,852
Kafkasya ziyaretim unutulmazdı				,850
Kafkasya ziyaretim oraya olan sevgimi arttırdı				,824
Kafkasya ziyaretim ile oraya olan bağlılığım arttı				,788
Kafkasya ziyaretim ile köklerime ulaştığımı his ettim				,742

4.4.1. Yer kimliği

Birinci boyutta yer alan maddeler “kendini tanımlama, değler, inançlar ve amaçlara” yönelik temalardan oluşmaktadır. Bu nedenle, bu faktör “**yer kimliği boyutu**” olarak adlandırılmıştır. Yer kimliği boyutunun öz değeri 8,935 olup, bu boyutun toplam varyansın %55,843’sını açıkladığı görölmektedir.

Söz konusu temalar “*Kafkasya benim için çok özeldir*”, “*Kafkasya benim için çok şey ifade ediyor*”, “*Kafkasya’ya çok bağılım*”, “*kendimi Kafkasya ile güçlü şekilde tanımlıyorum*”, “*Kafkasya’da bulunmak bana kim olduğum hakkında çok şey söylüyor*” ve “*Kafkasya’nın benim bir parçam olduğunu his ediyorum*” şeklinde belirmiştir.

Yaptığımız görüşmelerde öne çıkan temalardan birisi, katılımcıların Türkiye’de Çerkes kimliğine sahip birisi olarak yaşadıkları nedeni ile Kafkasya’ya ziyaretlerindeki kimlik ile ilgili temaların ön plana çıkması olmaktadır. Türkiye’de yaşanan olumsuzlukların sebebi ile ve bunların, kendilerini Kafkasya’da “*kendileri*” gibi his etmelerine neden olmaktadır.

Örneğin, E1, dedesinin 1934 yılında soyadı kanunun çıkarılmasından başlayarak 2000 yılında çocuğuna isim vermesine kadar süren yaşananların kendisinde sahip olduğu kimlik ile ilgili bir problem oluştuğunu ifade etmektedir.

“...soyadı kanunu çıktığında dedem nüfus müdürlüğüne gider ve Çerkes sülale adımız olan Atlaskir soyadını almak istediğini söyler. Kendisine bu ismin Türkçe olmadığı ve bu nedenle alamayacağı ifade edilmesi üzerine dedem ısrar eder ve dilekçe bırakarak oradan ayrılır. Bir süre sonra nüfus müdürlüğünden dedeme bir yazı gelir ve dedem tekrar nüfus müdürlüğüne gider. Israrlarına rağmen Atlaskir adını alamayan dedem, o halde benzer olarak düşündüğü Alasker olsun der. Kendisinden istenen dilekçeyi verir ve oradan ayrılır. 1 hafta kadar sonra dedem jandarmadan çağrılır ve “Alasker” soyadını istemekle sen “alasker diyerek kırmızı, Kızılorduyu”mu kast ediyorsun diye dövölür, “madem askerlikle ilgili bir soyad istiyorsun biz sana Dinçer soyadını veriyoruz” denilmesi ile Dinçer soyadını alır. Ben ortaokulda bir öğretmenimin adım Janberd’i Ermeni adı zannetmesi nedeni ile sayısız kez sopa yedim. 2000 yılında oğlum olduğunda da kendisine Jankat adını vermek istedim ama “J” harfi ile kabul edilmemesi ve

“Cankat” koyabilirsin denilmesi üzerinde “Jankat” adındaki ısrarım sonucu oğlum 3,5 sene resmi olarak ismi olmaksızın yaşadı...”

Bu konuda yaşanan sorunlar daha çok okul dönemleri, arkadaşlık ilişkileri ve Çerkes olmayanlar tarafından yanlış olarak algılanma, tanınma olarak ifade edilmektedir. Örneğin, 19 yaşındaki üniversite öğrencisi K1 yaşadığı zihinsel karmaşayı *“...Okula başlayan her çocukta vardır bu. İlk arkadaş edinme zamanlarımda bu hep oldu, fakat sonrasında bu ayrımı yapabildiğim için beni rahatsız etmedi. Kız erkek ilişkileri de farklı...”* diyerek ifade ederken; E17, *“...yaşadığımız yerde, şehirde, işte, apartmanda kültür tamamen farklı. Siz onları anlayamadığınız gibi onların da (Çerkes olmayanların) eğer kendiniz gibi davranırsanız sizi anlamaları mümkün değil...”* diyerek zaman zaman bu konuda problem yaşadığını belirtmektedir.

Yine K6, *“... Okulda hissettim. Maraş'ta ben Çerkesim derken çekinerek söylüyorduk. Türkler tarafından Komünist olarak algılanıyorduk...”* sözleri ile yaşadığı zihinsel karmaşayı ifade etmektedir.

E13, *“...çocuk yaşlarda, okulda örneğin andımızın okunması. Annemin Türk olması, Türklük varsa ben neyim...”* diyerek kendisini sorgularken; E15, *“...Türklerin adetleri ile uyum sağlayamıyorum, kendimi Çerkeslerin içinde rahat ve güvende hissediyorum...”* demektedir.

Yapılan görüşmelerden elde edilen sonuçlar Nalçik'te bulunan bir haftalık sürede yaşanan gözlemler ışığında değerlendirildiğinde, ziyaretçilerin 21 Mayıs Anma Etkinlikleri'nde yaşadıklarından başlayarak kalınan süre içerisinde adeta bir “kültürel şok” yaşadıkları izlenimine sahip olunduğu söylenebilir. Nitekim, Nalçik gezisi sonrası düşüncelerini sosyal medyada paylaşan ve araştırmamızda kullanmamıza izin veren NE1, yazısında duygularını şöyle dile getirmektedir:

“...Bu müthiş bir rüya. İstanbul'da gözlerinizi kapatıyorsunuz Nalçik'te mükemmel insanlar, atlar, dağlar, inanamayacağınız fazlalıkta yeşillikler kısacası doğa tüm harikalıkları ve xabze tüm usta eserleri ile sizleri karşılıyor.

Nalçik'te araçtan indiğiniz o ilk an ve sonrasında attığınız her adım da her nefeste tüylerinizin nasıl diken olduğunu, yüreğinizin topraklarımıza olan doyumsuzluğundan nasıl ciğerlerimizi patlatmaya çalıştığını anlatmak mümkün değil.

Sizlere orada hissedilen duyguları anlatmak imkansız. Bu yüzden sadece bir iki ufak tavsiyem olacak. Tüm planlarınızı iptal edin, her şeyi unutun en az 1 haftalığına Nalçık'e lütfen gidin.

Orada yaşayan Adige gençlerinin misafirperverliklerine, kurulan sofraların muhteşemliğine, sofrada yapılan müthiş örf ve adet konuşmalarına, Hohlara, xabzenin tüm gerektirdiği durum ve güzelliklere, Adige olan taksicilerin Adige misafirlerden para almayışına, orada yaşayan tüm Adige'lerin kendi soyundan insanlara nasıl kenetlenerek sahip çıktığına, gördüğünüz her eve sorgusuz sualsiz misafir olabileceğinizi hissetme duygusuna, kendi sülalenizin yaşadığı köylere gidip akrabalarınızla hiç ayrılmamış gibi onlara sarılıp hiç bitmeyen sohbetlere, ölmeden kendi gözlerinizle, yüreğinizle anavatanımızın topraklarında şahit olun. Ve en önemlisi gözyaşınızı sürgün yediğimiz topraklara dökün, topraklarımız hiç kurumasin !...”

21 Mayıs Anma Etkinlikleri'nde her yerde görülen Çerkes bayrakları, atalarının topraklarından ayrılma ve ayrılma temsilen oluşturulan atlı kortej (her yıl için bir atlı ile toplam 154 atlı), korteje her yaştan (çok sayıda çocuk dahil olmak üzere), cinsiyetten binlerce insanın kendi dillerinde ağıtlar ve sloganlar eşliğinde katılmaları ve yaklaşık 4 km birlikte yürümeleri ziyaretçilerde “vatanda olma” hissini daha ilk günden yaşattığı açık olarak gözlemlenmiştir. Ziyaretçiler ile yapılan sohbetlerimizde Türkiye’de de daha önce yapılan 21 Mayıs Anma Etkilerine katıldıkları ama böylesi bir duyguyu, ilk kez yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Daha bir hafta önce Kocaeli Kefken’de KAFFED tarafından düzenlenen etkinliklerde yer aldığını ifade eden K7, iki farklı mekandaki anma etkinliklerini değerlendirirken Kefken’e yönelik eleştirilerini şöyle ifade etmiştir:

“...Kefken'deki anma törenlerine kadar gelip aşağıda tören alanında sürdürülen programı dahi izlememiş olanları, sürekli gülücükler içinde fotoğraf çekenleri, çektirenleri, incik, boncuk, kolye küpe, köfte, çay kuyruklarında vaktini tamamlayanları, sadece 4 saatlik bir program süresince dahi etkinliğin ruhuna uygun davranamayanları AN-LA-YA-MI-YO-RUM...”

Bir başka ziyaretçi olan NK3, Nalçık yolculuğumuz esnasında uçakta;

“...Ben daha önce Nalçık'te çok bulundum ama 21 Mayıs'a vatanda ilk katılım olacak. Nalçık'teki 21 Mayıs etkinliklerini geçen sene oraya katılan Janberd ağabeyin canlı videosundan izlediğimde, seneye kesinlikle oradayım dedim. Özellikle o atmosferi yaşamak istedik. Örneğin Kefken'de herkes çay içme, köfte yeme derdinde. Bir de fotoğraf çekirme. Sanki Kefken'e katıldığını belgeleme telaşında... Janberd ağabeyin videosunda ise hiç böyle değildi. 5-6 yaşlarında bir çocuğun yanından atlılar geçerken Adige wey weyyy narasını atması... Ya bilemiyorum... Ben de çok farklı duygular uyandırdı...”

ifadelerinde bulunurken, kendisini kortej sonrası tören alanında tanıştırdığım wunekoşu ile kucaklaştığında gözleri ve yüzündeki vatanda bulunma ve kavuşma

sevinci (kendi ifadeleri ile) anlatılamaz nitelikteydi. Türkiye’de farklı şehirlerde yetişen (birisi Nalçık’e yaklaşık 10 yıl önce dönüş yapmış) iki akraba, Türkiye’de yaşadıkları süre içerisinde hiç tanışma olanağı bulamamış olmalarına rağmen, vatan olarak kabul ettikleri topraklarda ilk kez yüz yüze gelmiş olmanın sevincini bana da teşekkür ederek yaşamaktaydılar.

Anma etkinlikleri sırasında atılan sloganların, kortejde yer alan ve dil bilmeyen ziyaretçiler tarafından bile kısa sürede ezberlenmesi, anlamının öğrenilmesi ve seyahatleri boyunca hemen her ortam ve fırsatta yüksek sesle dillendirilmesi, belki de ziyaretçilerin akıllarından hiç çıkmayacak, büyük bir anı olarak yaşam boyu dillendirecekleri deneyim niteliğindeydi. Türkiye’de, Kefken’de yapılan törenlerde içerik olarak “bir yas ve anma teması” gözlemlenirken, Nalçık’teki törenlerde “bir yas ve anmanın” ötesinde “bir diriliş ve varoluş” temasının varlığı ve törene katılan her kesimin (yerli halk ve ziyaretçiler dahil) bu temayı içselleştirdiği görülmektedir. Nitekim, seyahat esnasında kendisinden ricamız üzerine NE2, 21 Mayıs ve Nalçık ile ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

“...Yıllardır sürekli gider gelirim Xeku’ya ama ilk defa bu acı günde orada olacaktım. Diasporadaki insanların bulunsa her şeyin daha farklı olacağı dediğim bir günde...21 Mayıs...

...önce atlılar bir film şeridi gibi geçtiler önümden ,sanki 150 yıl öncesinden çıkıp gelmiş gibiydiler, özgürlük için kayıtsız şartsız peşine takılacağı atlılar....

21 Mayıs sabahı ne kadar, nasıl ve ne zaman bittiğini bilmediğim bir yolu sessiz bir şekilde yürümeye başladık, ne bir aşırılık ne de bir rahatsız edici davranış vardı yürüyüşte...her adımda daha da artan karmaşıklaşan düşünceler ve sorular vardı...

Yolun yarısından itibaren büyük bir bayrağın bir ucundan ben de tuttum. Yanımda 5-6 yaşlarında bir çocuk ve babasıyla beraber adımlıyorduk yolu...dikkatimi çeken o çocuğun yürüyüşün sonuna kadar ne bir şikayette bulunması ne de sesini çıkarmasıydı...susadığını bile söylememişti.(-çocuğa su alıp geldiğimde kana kana içmesinden anlamıştım.) 150 yıl geçmiş olmasına rağmen hala bu kadar insan bu çocuk yürüyorsa yaşam vardı, olacaktı burada...

Öğleden sonra dinmek bilmeyen şiddetli bir yağmur başladı, herkes farklı yorumlayabilir bu yağmuru ama kayıp yaşayan bir annenin dinmek bilmeyen gözyaşları gibiydi sanki bizleri bırakmak istemiyor gibiydi...

O gün hüznüldüm, mutluydum, heyecanlıydım... ama her şey den fazla umutluydum...”

4.4.2. Mekan ve doğa

İkinci boyutta yer alan maddeler “mekan-birey, doğa-birey” ilişkilerine yöneliktir. Dolayısı ile, bu boyut, “**mekan ve doğa bağlılığı boyutu**” olarak ifade edilmiştir. “*Doğa ve hayvanlar olmasa Kafkasya’ya daha az bağlı his ederdim*”, “*Kafkasya’nın doğal çevresinde geçirdiğim zaman içinde kendim ile ilgili çok şey öğrendim*”, “*Kafkasya doğal çevresine kendimi çok bağımlı his ediyorum*” temalarından oluşan mekan ve doğa bağlılığı boyutu öz değeri 1,886 olup, bu boyutun toplam varyansın %11,785’ini açıkladığı görülmektedir.

Diğer boyutlar ile mekan ve doğa boyutu karşılaştırıldığında, ziyaretçilerin mekan ve doğaya yükledikleri anlamın daha düşük olduğu görülmektedir. Gözlemlerimiz esnasında doğa-vatan-kimlik birlikteliğini kendinde içselleştirdiklerine tanık olduğumuz ziyaretçilerin doğa ve mekansal güzelliklerin ancak vatanda yer olması nedeni ile bir özellik taşıdığı rahatlık ile görülüyor.

Elbruz dağına teleferik ile çıkışımız esnasında aynı teleferikte yer alan ve grubun yaşça daha büyük kadınları arasında yer alanlarla yaptığımız sohbet bu konudaki gözlemlerimizi doğruluyor. Teleferik için her bir noktada 700 ruble (12 ABD Doları) ayrı ödeme yapılması gerektiği, ancak DÇB misafirleri olduğumuz için bizlerden ücret alınmayacağı ifade ediliyor. 6 kişilik taşıma kapasitesi olan teleferiklere gruplar halinde biniyoruz. Ben, üç kadın ve Kültür Bakanlığı görevlisi ile birlikte biniyorum. İlk noktaya ulaşmamız 13 dakika alıyor. Bu sürede burada olmanın nasıl bir duygu olduğunu soruyorum. “*Hatay, Reyhaniye’liyim. Benim üçüncü kez vatanda oluşum bu. Oğlum 50 yaşından sonra vatanında yaşayabilmek için üniversiteye kaydoldu, şu an burada hazırlık sınıfı öğrencisi. Ben de hem onu hem de vatanımızı bir kez daha göreyim diye kızkardeşim ile geldim bu sefer. İnşallah aile olarak döneceğiz yakında...*” Ben, “*Yoksa siz X’in annesi misiniz*” diye sorduğumda, gülümseyerek, “*evet*” yanıtını alıyorum.

Hissettiklerini dile getirmekte güçlük çekiyor, tamamen bir duygu seli içinde olduklarını ifade ediyorlar. Bu arada, sürekli grup ile birlikte bulunan ve hareket eden Kültür Bakanlığı görevlisine onun da bu ziyaret ve ziyaretçiler hakkında ne düşündüğünü sorduğumda “*...asıl sen ne düşünüyorsun. Dikkatimi çekti, sen hep elinde kamera ile başkalarını gözlüyor, onlarla konuşuyorsun. Burada bulunuş amacını merak ettim*

doğrusu” şeklinde bir yanıt alıyorum. Ben başkalarını gözlemlerken, benim de gözlemlenmiş olduğumu hissediyor, kendisine bulunuş amacımı açıklıyorum.

Teleferikten indiğimizde X’in annesi kar kaplı dağlara bakıp birkaç derin nefes alıyor ve *“ne hissettiğimi sormuştunuz ya. İşte vatan ve vatan da olmak... Onu hissediyorum”* diyor. Ancak, bir üst noktaya sağlık nedenleri ile devam edemiyorlar. Yaşı 60’ın üzerinde olan ziyaretçilerimizin bir kısmı bu noktada bizleri bekleme kararı alıp, oradaki kafeye yöneliyorlar. Diğerleri, aktarma yapıp, ikinci teleferikle 3780 Garabaşı noktasına doğru kalan 19 kişi hareket ediyoruz.

4.4.3. Sosyal bağlar

Üçüncü boyutta yer alan temalar “birey-birey, birey-toplum, birey-kültür” ilişki ve etkileşime yönelik olup, **“sosyal bağlar”** boyutu olarak adlandırılmıştır. *“Kafkasya’da yaşayacak olsam ailem arkadaşlarım buna üzülür”* ve *“Kafkasya’da yaşayacak olsam pek çok arkadaşım ile irtibatımı kaybederim”* temalarını içeren sosyal bağlar boyutunun öz değeri 1,141 olup, boyutun toplam varyansın açıklama oranı ise %7,131 olarak gerçekleşmiştir.

Çerkesler Kafkasya’dan ayrılmalarından bu yana geçen 158 yıl içerisinde yaşadıkları diasporalarda ve tabii ki Türkiye’de yeni bir yaşam kurmuşlardır. Daha araştırmamıza başlamadan önce yaptığımız ön gözlemlerde sıkça dile getirilen bir kavramla *“... kuşaktır buradayım. Atalarımın mezarı burada...”* sözleri ile ifade edilen yaşanılan yeri vatan olarak benimsemenin ötesinde aile bağlarının burada (Türkiye’de) olmasıdır.

Görüşmelerimiz esnasında 2004’de Kafkasya’ya dönüş kararı alıp Nalçık’e yerleşen E4 konu ile ilgili olarak şunları dile getirmektedir:

“...Kafkasya’ya dönüş konusunda karar alırken zorlandığım konular olmadı mı? Oldu tabii. Burada (Türkiye’de) iyi bir kariyerim vardı. Ailem, özellikle annem, çok ama çok endişeliydi. Bir evin ikinci çocuğu olarak onun zaten hep küçük oğlu idim. Daha önce yurtdışında (Amerika) yaşamışlığım vardı, ama o farklı idi. Görevli gitmiştim ve görev süresi dolduktan sonra, onların yanına, işime geri dönecektim. Oysa ki, Kafkasya öyle değildi. Bir belirsizlik vardı. Her ne kadar iş bağlantılarımı yapmış olsam da, orada akrabalarımı bulmuş olsam da annemi bir türlü ikna edemiyordum. Rahmetli babam ile zaten xabze gereği bu konuları konuşmazdık.

Arkadaşlarım arasında da gitmek isteyenler vardı. Gerçi ben iş ve akrabaları bulma konusunda onlardan bir adım önde sayılabilsen de, en çok güçlük çektikleri konuların başında aileleri ikna etmek oluyordu. Zaten çoğu evliydi ve bu durum onlar için daha da bir zordu. Ama, evli olmayanlardan birisi örneğin, annem bana eğer gider isem sütünü helal etmeyeceğini söyledi. Üzgünüm ben gelemiyorum demişti.

Sosyal çevremde yer alan bazı büyüklerin (dernek çevresi) hakkımdaki sözleri kulağıma geliyordu. Birileri beni aklı iki karış havada olarak nitelerken, bazıları yüz yüze konuşmalarında sen bu vatana askerlik yaptın. Bu vatanın olanakları ile okudun, bir yerlere geldin. Vatan haini misin ki şimdi ülkeni bırakıp gideceksin şeklinde dahi eleştirenler vardı...”

sözleri ile Kafkasya’ya yerleşme gibi bir kararı almanın sosyal bağlar açısından ne denli zor olduğunu dile getirmektedir. Konu ile ilgili olarak yine E4 ayrıca “...oraya gidip, başarısız olup geri dönme riskinin (Türkiye’ye) var olmasının yarattığı baskıdan” da bahsetmektedir.

4.4.4. Yer hafızası

Son olarak, “yer ile ilgili anlatılara, deneyimler ve geçmiş ve köklere ilişkin temaları içeren boyuta “yer hafızası” adı verilmiştir. “Kafkasya’ya gerçekleştirdiğim ziyaret eşsizdi”, “Kafkasya ziyaretim unutulmazdı”, “Kafkasya ziyaretim oraya olan sevgimi arttırdı”, “Kafkasya ziyaretim ile oraya olan bağlılığım arttı” ve “Kafkasya ziyaretim ile köklerime ulaştığımı his ettim” temalarından oluşan yer hafızası boyutunun öz değeri 1,009 olup, boyutun toplan varyansın açıklama oranı ise %6,304 olarak gerçekleşmiştir.

Araştırmamızın nitel bölümünde elde ettiğimiz bulgular yer hafızası boyutunu ile ilgili nicel bulgularımız destekler niteliktedir. Konu ile ilgili olarak NK4, Kafkasya’da geçirdiği 5 güne ilişkin şu ifadelerde bulunmaktadır:

“...Yıllarca bize anlatılan, duyduğum tatlı bir masal gibiydi vatan. Kaf dağının ardında saklı, ulaşılmaz bir yer. Türkiye’den insanları uğurlardık yüzlerce selam ile. Bir gün ben de giderim umuduyla bakardım arkalarından. Ve işte şimdi ben gidiyordum vatana. Bu sefer ben götürüyordum selamları. Uçakla ya da otobüsle nasıl gittiğim önemli değildi. Gidiyordum. Bana ait olan, olmam gereken yere gidiyordum. Hiçbir zorluk beni yıldıramazdı. Ne günlerce gidilen yol ne saatlerce bekleyeceğimiz sınır kapıları. İşte bu duygularla çıktım yola.

Dedelerimin doğup büyüdüğü topraklara ayak basmak tarifi olmayan bir duyguydu. Bizim burada Türkiye’de yaşatmaya çalıştığımız kültürümüzün her ayrıntısını görebiliyordum. Sokaklarda, dükkânlarda, arabalarda her yerde kendi dilimiz konuşuluyordu. Tatlı bir şaşkınlıkla izliyordum olan biteni.

Buraya gelmeden önce kafamda çeşitli tereddütler vardı. Geri dönüş yapmak zor geliyordu. Türkiye’deki Kurulu düzeni bozmak, yepyeni bir yerde sıfırdan başlamak zor geliyordu. Ama buraya adım attığım ilk andan itibaren bütün kaygılarım kaybolmaya başladı. Kendimi hiç yabancı hissetmedim. Sanki burada doğup büyümüştüm. Bunda bize kucak açan dostlarımızın etkisi çok büyüktü.

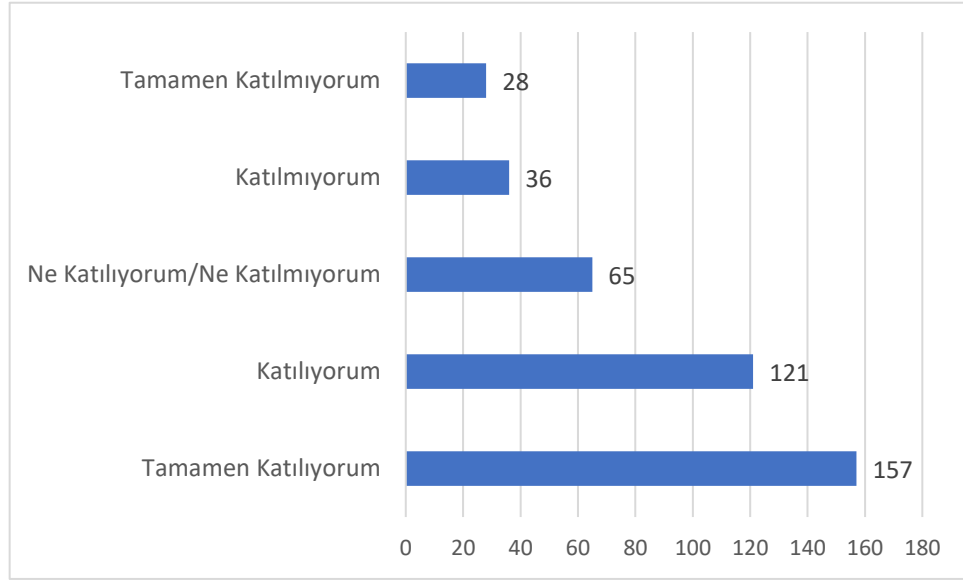
Rüya gibi bir beş gün geçirdim. Yeni dostlar edindim, akrabalarımı buldum. Yeni umutlar yeşerttim içimde. Bir gün buraya tekrar gelip gitmemeyi diledim. Ait olduğum yerde kalmayı vatanımda yaşamayı diledim. Atalarımın sürgün edildikleri topraklara sahip çıkmanın önemini bir kez daha anladım. Kültürün sadece dans, müzik ve yemekten ibaret olmadığını bir kez daha anladım. Önemli olanın dilimizi konuşmak olduğunu bir kez daha anladım. Dilini kaybeden bir milletin yok olmaya mahkûm olduğunu bir kez daha anladım.

Dönüş vakti geldiğinde içimde hem bir burukluk hem de burada yaşadıklarımı anlatma heyecanı vardı. Döndüğüm zaman dostlarıma asıl evimizin burası olduğunu anlatacak ve onların da dönüş yapması için elimden geleni yapacaktım. Kalbimin yarısını vatan topraklarında bırakarak çıktım yola. Ama biliyorum ki geri döneceğim ve bu toprakların havası dolduracak ciğerlerimi...”

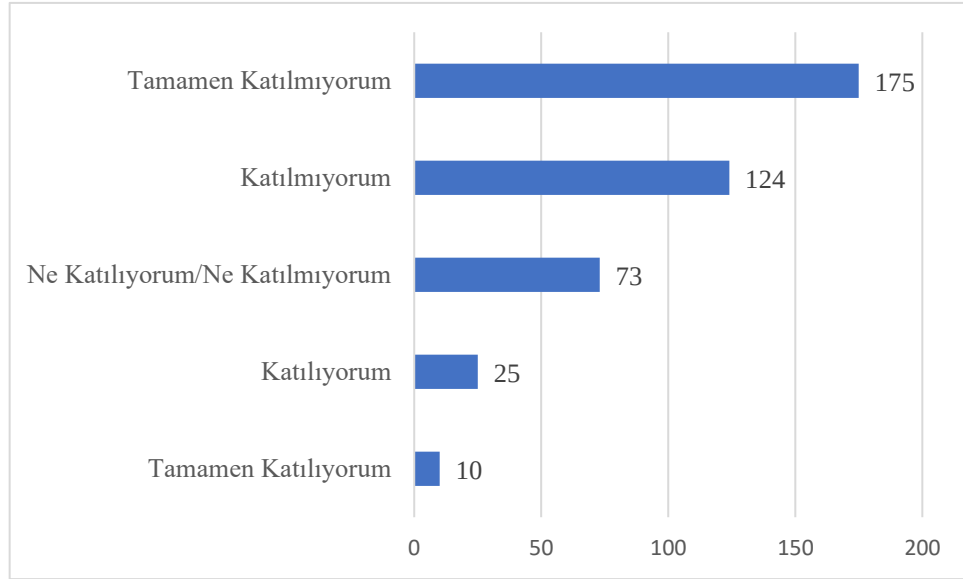
Kafkasya ziyaretinde bulunan Çerkeslerin ziyaretleri sonrası Kafkasya ve Türkiye’ye yönelik yer bağılılıklarında bir değişimin olup olmadığını ortaya konmak istenen amaçlar arasında yer almaktadır.

Dolayısıyla, bu amaca ulaşabilmek, Çerkeslerin ziyaret sonrası Kafkasya ve Türkiye’ye olan bağılılıklarındaki değişimi gösterebilmek aşağıda hazırlanan Grafik 4.11 (Ziyaretlerin Kafkasya’ya Bağılılıklarını Artırması) ve Grafik 4.12’de (Ziyaretlerin Türkiye’ye Bağılılıklarını Artırması), sırası ile Çerkeslerin Kafkasya’ya yönelik yer bağılılıklarına yönelik değişim ile Türkiye’ye yönelik yer bağılılıklarına olan değişimlere yer verilmiştir.

Grafik 4.11. Ziyaretim Sonrası Kafkasya'ya Bağlılığım Türkiye'ye Oranla Arttı

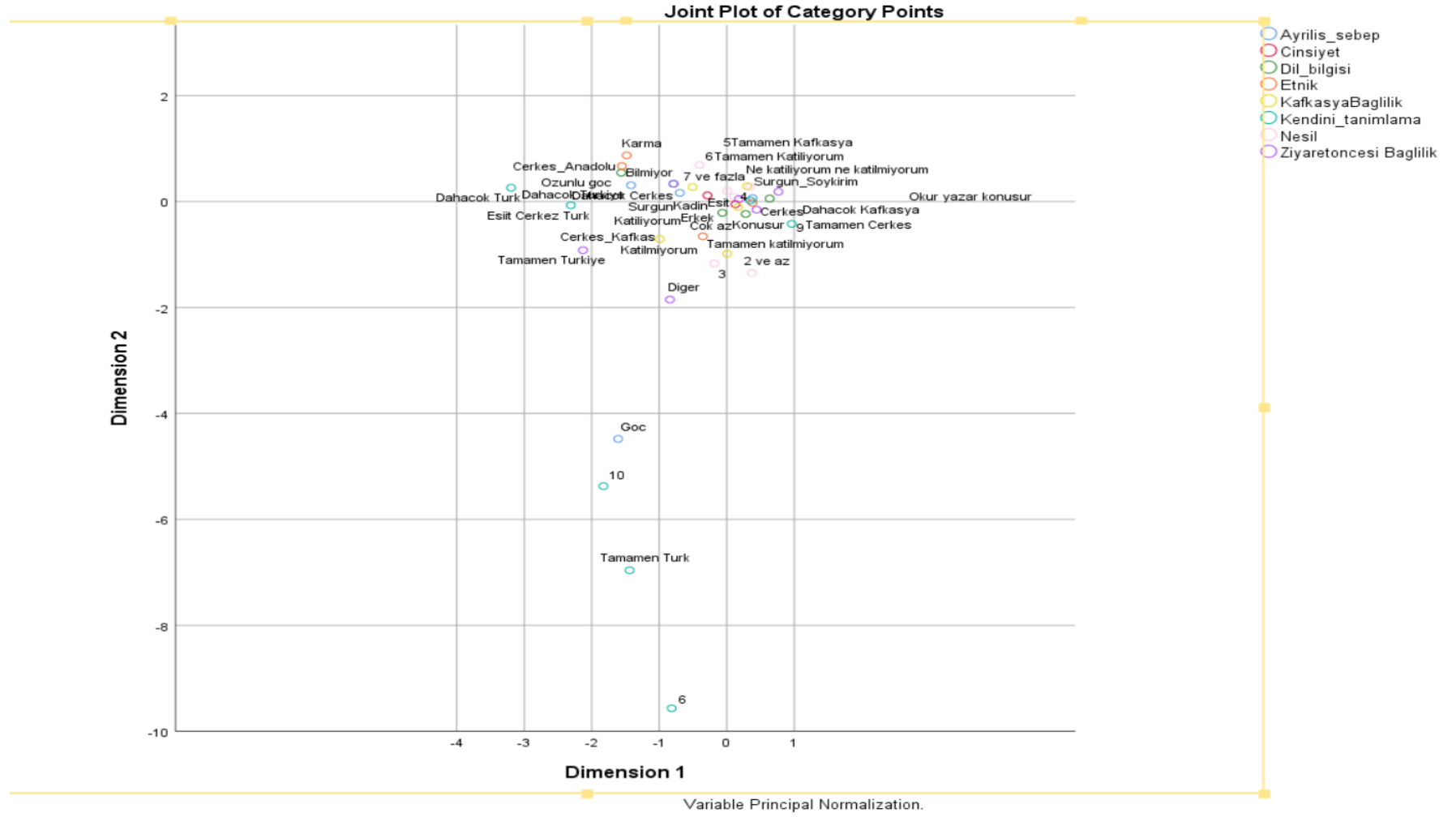

Grafik 4.12. Ziyaretim sonrası Türkiye'ye bağlılığım Kafkasya'ya Oranla Arttı

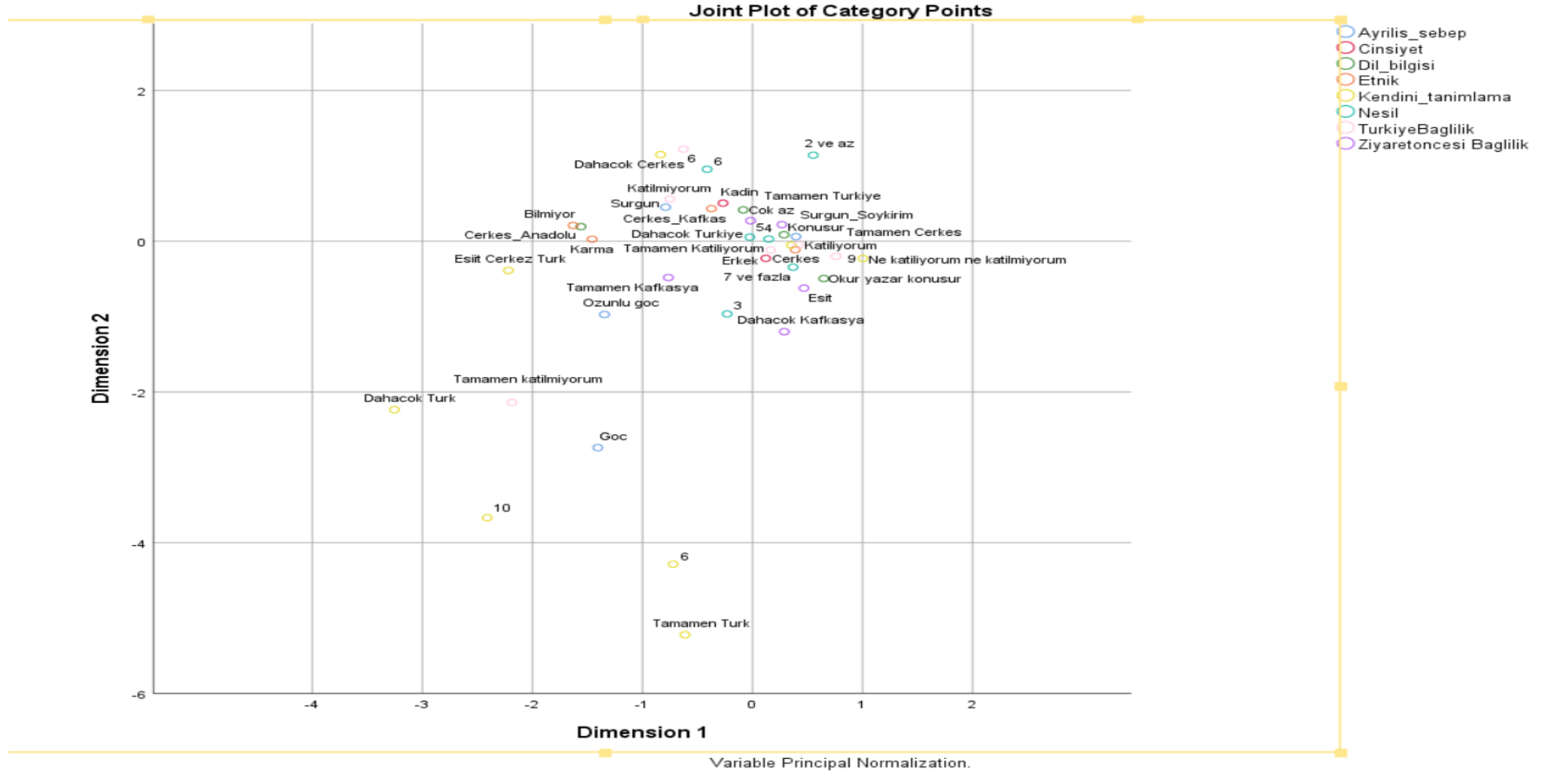

Görüldüğü gibi yapılan ziyaretlerin Kafkasya'ya olan yer bağlılığı artışı konusunda Türkiye'ye olan artışa oranla çok fazla etkisi gerçekleşmiştir. Hangi ziyaretçi gruplarında yer bağlılığına yönelik değişim olduğunu saptamak amacıyla yaptığımız çoklu uyum analizinde söz konusu değişimin hangi gruplarda net olarak gerçekleştiğini görebilmek mümkün olmamıştır (Bkz, Şema 4.2 ve Şema 4.3) Bu sonuca tam olarak ulaşamamamız da bir etken, çok sayıda değişken ile analizi yapmaya çalışmamız olabilir.

Şema 4.2. Ziyaretlerin Kafkasya'ya Bağlılıkları Artırması

Şema 4.3. Ziyaretlerin Türkiye'ye Bağlılıkları Artırması

4.4.5. Yer beklentisi

Yer beklentisi, bir yer ya da mekana ilişkin geleceğe yönelik beklentilerimizi ifade etmektedir. Gelecekte ilgili yerde gerçekleşmesi beklenen deneyimleri içerir. Yapılan araştırmalarda, yer beklentisinin, yer bağlılığı ölçeğinin bir boyutu olarak ele alındığı görülmüştür. Ancak, bizim araştırmamızda bu durum söz konusu olmamıştır. Araştırmamızda yer beklentisine yönelik 5 soru yer almıştır. Bir soru (Türkiye’ye bağlılığım Kafkasya’ya oranla arttı” yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucu iptal edilmiştir. Dolayısı ile, “yer bağlılığının yer beklentisi üzerinde bir etkisi var mıdır” sorusu araştırmaya dahil edilerek, gerçekleştirilen regresyon analizi ile bu soruya yanıt aranmıştır. Aşağıda, Tablo 4.7’de söz konusu sorular görülebilir:

Tablo 4.7. Yer Beklentisi

Yer Beklentisi	Gelecekte ilgili yerde gerçekleşmesi beklenen deneyimler algısı	73. Gelecekte Çerkesliğin Kafkasya’da daha iyi yaşatılabileceğine inanıyorum. 74. Ziyaretim sonrası Kafkasya’da yaşamaya yönelik somut adımlar attım 75. Ziyaretim sonrası Kafkasya’ya bağlılığım Türkiye’ye oranla arttı 77. Kafkasya’yı tekrar ziyaret edeceğim
----------------	---	--

Analizimizde öncelikle bir regresyon modeli oluşturulmuştur. Bu model ile yer bağlılığının yer beklentisi üzerinde bir etkisi olup olmadığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Aşağıda modelin bir özetine yer verilmiştir. Görüleceği üzere, modelimizde “adjusted R square” ,626 değerine sahiptir ki bu değer bize %62,6 oranında modelin açıklayıcı gücü olduğunu göstermektedir.

Tablo 4.8. *Yer Bağlılığının Yer Beklentisi Üzerindeki Etkisine Dair Regresyon Modeli*

Model Summary				
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,794 ^a	,630	,626	,56551

a. Predictors: (Constant), F4, F3, F2, F1

Daha sonra Anova tablosu oluşturulmuş ve Anova tablosu değerlerinin de modelin anlamlı olduğunu gösterdiği tespit edilmiştir.

Model Summary				
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,794 ^a	,630	,626	,56551

a. Predictors: (Constant), F4, F3, F2, F1

Son olarak bağımlı değişkenin (Yer beklentisi) bağımsız değişkenler ile olan ilişkisini bize gösteren Coefficients^a Tablosu oluşturulmuştur.

Coefficients^a

		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	Collinearity Statistics	
Model		B	Std. Error	Beta			Tolerance	VIF
1	(Constant)	,391	,183		2,139	,033		
	Yer Kimliği	,421	,055	,371	7,608	,000	,390	2,563
	Mekan ve Doğa Bağlılığı	,099	,040	,088	2,476	,014	,732	1,367
	Sosyal Bağlar	-,148	,029	-,161	-5,088	,000	,926	1,080
	Yer Hafızası	,404	,052	,388	7,767	,000	,373	2,681

a. Dependent Variable: Potansiyel

Coefficients^a Tablosu incelendiğinde Yer Bağlılığı Ölçeğinde yer alan Yer kimliği, Mekan ve Doğa Bağlılığı, Sosyal Bağlar ve Yer Hafızası faktörlerinin Yer beklentisi üzerinde anlamlı etkisinin olduğu görülmektedir. Bu etki, Beta değerlerinde gösterilmiştir. Bu anlamda, Yer kimliğindeki bir birim değişim yer beklentisini ,371 oranında etkilerken, söz konusu etki Mekan ve doğa için ,088; Sosyal bağlar da -161 ve yer hafızası için ,388 olarak karşımıza çıkmaktadır.

K2, ...“kendimi oraya gittiğimde sanki Türkiye’de 53 senedir tatildeymişim de eve dönmüşüm gibi hissettim” derken, K4, “...vatanıma geldim diye hissettim ki bunu gelmeden önce inanın beklemiyordum...” şeklinde ifade etmektedir. E1, “...vatandan her döndüğümde (Türkiye’ye) kendimi depresyonda hissediyorum ve inanın geçmesi için belirli bir zaman geçmesi gerekiyor...” diyerek bağlılıklarındaki değişime vurgu yapmaktadır

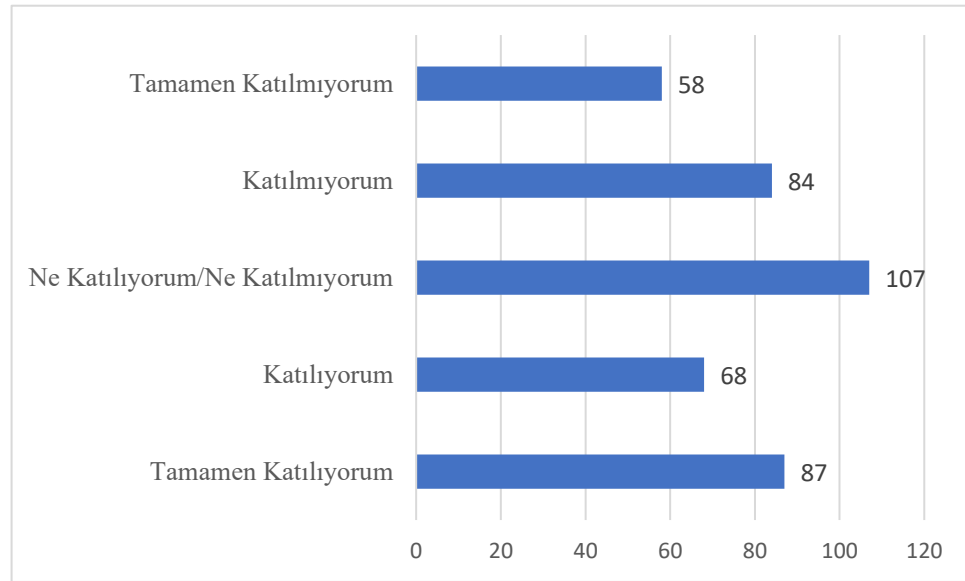
Bununla birlikte Türkiye’ye olan bağlılığının arttığını ifade eden E19, “...xabze Türkiye’de daha iyi uygulanıyor. Aslında Adıge xabze tüm dünyada en iyi Türkiye’de uygulanıyor. Burada Çerkesliği yaşatmalıyız, geliştirmeliyiz...” sözleri ile Türkiye’ye olan bağlılığının arttığını belirtmektedir.

Ziyaretlerin etkileri ile ilgili olarak ayrıca “anavatan ziyaretinde bulunan katılımcıların ziyaretlerinin yaşamlarında somut olarak bir değişiklik meydana getirip getirmediği” sorusuna yer verilmiştir. Nitel araştırmaya katılanlarda, katılımcıların

%67'si ziyaretleri sonrasında yaşamlarına ilişkin planlarda değişiklikler yaptıklarını, tekrar gitmeyi planladıklarını ifade etmişlerdir. Örneğin, E11, “...ev ve arsa aldım. Vatanı geri dönüşü adım adım planlıyorum...” derken, E5, “...Rusça öğrenmem gerektiğini idrak ettim. Şu an Rusçamı ilerletmekle meşgulüm...” demektedir. E20, “...oradan birisiyle evlenme arayışı içindeyim...” ifadesinde bulunurken; E10, “oradan bir ev alma girişiminde bulundum, uçak krizi nedeniyle gerçekleştirilemedim, ama mutlaka alacağım” ifadesinde bulunmaktadır⁶.

Aynı soruya nicel araştırma kısmında anketimizde de yer verilmiş olup, alınan yanıtlar Grafik 4.13’de görülebilir.

Grafik 4.13. Ziyaretim Sonrası Kafkasya’da Yaşamaya Yönelik Somut Adımlar Attım

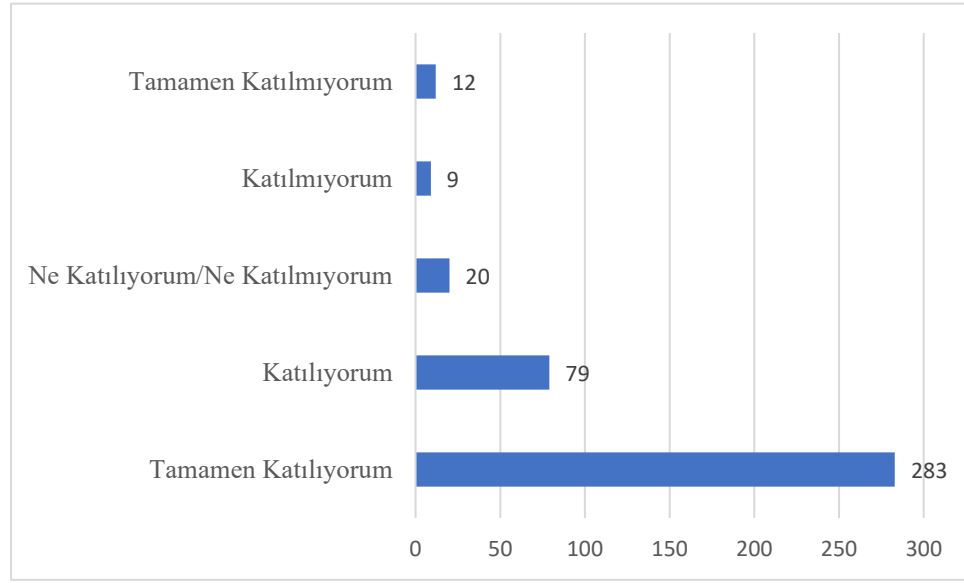

Araştırmanın nicel bulguları nitel bulguları ile bu konuda tam olarak örtüşmemektedir. En yüksek oran tam olarak bir fikir sahibi olmayanlardan oluşmakta olup görüşmelerimizde katılımcıların %68’i “ziyaretim sonrası somut adım attım” derken, nicel araştırmada “tamamen katılıyorum” ve “katılıyorum” toplamı %38,4 olarak ortaya çıkmaktadır.

⁶Araştırmanın nitel bölümü ile bitimine kadar olan geçen sürede katılımcılardan E11 ve E17 gerekli işlemleri tamamlayarak E17 Maykop’a, E11 ise Nalçık’e yerleşmişlerdir. E17’nin Rusya vatandaşlığı başvuru süreci tamamlanmış olup, E11’in ise sürmektedir.

Ziyaretçilerin büyük bir çoğunluğu Kafkasya'yı tekrar ziyaret edeceklerini ifade etmektedirler. Böylesi yüksek oranda (%89,9) bir destinasyon bağlılığının ortaya konmuş olması araştırmamız açısından anlamlıdır. Bu durum, Grafik 4.14'de görülebilir

Grafik 4.14. *Kafkasya'yı Tekrar Ziyaret Edeceğim*

TARTIŞMA VE SONUÇ

“Türkiye’de Yaşayan Çerkeslerin Diaspora Turizmine Katılımlarının Yer Bağlılıklarına Olan Etkilerinin İncelenmesi” isimli bu araştırma dört bölümden oluşmuştur. “Giriş” niteliğini taşıyan ve araştırma hakkında bilgileri içeren birinci bölümü takiben, araştırmanın kavramsal çerçevesinin ortaya konulmaya çalışıldığı ikinci bölüm ele alınmıştır. Kavramsal açıklamaların dile getirildiği bu bölüm, gerekli literatür taramasının bir özeti niteliğinde olup, göç ve diaspora kavramlarının altında nüfus hareketleri, Çerkesler ve Çerkes sürgünü hakkında bilgileri içermektedir.

Alanyazın bölümünde Çerkesler ve Çerkes diasporasının karakteristik özellikleri ile, diaspora turizmine katılım amaçları ve motivasyonlar, diaspora turizminde arz olanakları ve diaspora turizminde yer alan, rol oynayan kurum ve kuruluşların açıklanması konuları tanımlanarak, ifade edilmeye çalışılmıştır. Benzer biçimde, yer bağlılığı konusu da ele alınarak, teoride yer bağlılığı ve yer bağlılığı diaspora turizmi ilişkisi açıklanmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde “veri ve yöntem” konuları ele alınmış, nitel ve nicel yöntemlerin farklılıkları, metodoloji ile ilgili genel kavram ve yaklaşımlar tartışılmıştır. Araştırma tasarımı ve deseni oluşturularak evrenin belirlenmesi ve gerek nitel gerek ise nicel araştırma için örneklem belirlenmesinde izlenen yollar ve nicel ölçme araçları hakkında bilgi verilmiştir.

Dördüncü bölümde, araştırma ile elde edilen bulgular nitel görüşme, gözlem ve nicel araştırma açısından ayrı ayrı tekniklerle saptandığı halde, karma desen araştırmanın ruhuna uygun olacak biçimde elde edilen bulgular bir arada kullanılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın “Araştırma Amacı ve Araştırma Sorusu” bölümünde belirtildiği gibi iki temel amacı olmuştur. Bunlar;

- Diaspora turizmine katılan Türkiyeli Çerkeslerin ziyaret amaçlarının yer bağlılığı algıları üzerindeki etkilerinin belirlenmesi ve
- Diaspora turizmine katılan Türkiyeli Çerkeslerin yaşadıkları deneyimlerin yer bağlılığı algıları üzerindeki etkilerinin belirlenmesidir.

Bu amaçlar doğrultusunda da, aşağıda yer alan dört temel araştırma soruları oluşturulmuş ve gerçekleştirilen araştırma ile bu sorulara yanıt aranmaya çalışılmıştır:

1. Çerkeslerin diaspora turizmine katılım amaçları, motivasyonları nelerdir?
2. Katılımcı turistlerin ziyaret amaç ve motivasyonlarının yer bağlılığı algıları üzerinde anlamlı etkileri var mıdır?
3. Çerkeslerin diaspora turizmine katılarak yaşadıkları deneyimler nelerdir?
4. Katılımcı turistlerin ziyaretlerinde yaşadıkları deneyimlerin yer bağlılığı üzerinde anlamlı etkisi var mıdır?

Yukarıdaki araştırma sorularına ilişkin elde edilen bulguların değerlendirilmesine geçmeden önce, diaspora turizmine bu güne kadar katılmayan/katılamayan Çerkesler ile ilgili bazı tespitlere değinerek ziyarette bulunanlar ile farklılıklarını ortaya koymak ve bir anlamda ziyarette bulunanların amaç, deneyim ve yer bağlılığı algılarının daha iyi açıklanmasını sağlamak açısından fayda görülmektedir. Bu anlamda, araştırma soruları ile ilişkin tartışmaya geçmeden önce, genel olarak, Türkiye’de yaşayan Çerkeslerin diaspora turizmine katılımlarına ve katılmayan/katılamayanların durumuna yönelik tespitlerimiz şunlar olmuştur:

- Tüm dünya halkları için tek tip bir diaspora örneği olmadığı/olamayacağı gibi, Türkiye’de yaşayan Çerkesler açısından da tek tip bir Çerkes diasporası söz

konusu değildir. Çerkesler, anavatanları Kafkasya’da bir bölge hariç (Kabardey-Balkar Cumhuriyeti) yaşadıkları her yer de nüfus bakımından “azınlık” konumundadırlar. Bu durum Çerkesleri yaşadıkları yer içindeki “çoğunluk” nüfusları ile yaşadıkları iletişimden kaynaklı farklı algı, tutum ve davranışlara sahip olmalarını sonuçlandırmaktadır.

- Diaspora turizmine katılmayan/katılamayanlar katılmama sebebi olarak “ekonomik” (167 kişi), “zaman yokluğu ve iş yoğunluğu” (108 kişi), “ihmalkarlık” (20 kişi), “duygusal olarak hazır olmama” (18 kişi), “Türkiye’den kaynaklı yasal ve bürokratik engeller” (15 kişi), “ailevi nedenler ve çocuklar” (14 kişi) ile “dil bilmeme” (10 kişi) başta olmak üzere çok farklı etmeni göstermektedir
- Diaspora turizmine katılmayan/katılamayan bireyler çoklu uyum analizi yöntemi ile incelendiğinde “kendini tamamen Türk ve daha çok Türk olarak tanımlayan”, etnik olarak “Kafkas, Anadolu halklarıyla karışmış aile yapısına sahip”, atalarının Kafkasya’dan ayrılmalarını “göç ve zorunlu göç” olarak tanımlayan bireylerden oluştuğu saptanmıştır.
- Diaspora turizmine katılım açısından olaya bakıldığında, demografik özelliklere göre katılımın farklılaştığı saptanmıştır. Gerek nitel, gerek ise nicel araştırma bulgularımız göstermedir ki, erkekler kadınlara göre daha fazla oranda katılımında bulunmuşlardır. Konu yaş açısından değerlendirildiğinde, orta yaş ve üzeri grupların diaspora turizmine daha çok katılım sağladığı görülmektedir ki, turist davranışı açısından normal sayılabilecek bir bulgudur (daha çok serbest zaman, daha iyi ekonomik olanaklar sayesinde).

- Diaspora turisti Çerkesler Kafkasya ziyaretlerini tekrarlayan bir yapıya sahiptir. Yaklaşık %95 oranında “tekrar gitmek isterim” yanıtı ile, turizmin başka türünde görülmeyen bir turist destinasyon sadakati göstermektedirler. Bu konu, aşağıda araştırma soruları ile birlikte daha detaylı olarak ele alınacaktır.

Söz konusu genel bulgular ışığında araştırma sorularının değerlendirilmesine gelindiğinde şu sonuçlara ulaşıldığı söylenebilir:

- a) *Çerkeslerin diaspora turizmine katılım amaçları, motivasyonlarına ilişkin tespit ve görüşler:* Ziyaret Amaçları Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi sonuçları incelendiğinde “gezme-keşfetme”, “kültür ve tarih”, “kimlik” ve “aile ziyareti-ekonomik” olmak üzere dört faktörlü bir yapı karşımıza çıkmıştır. Gezme-keşfetme faktörü altında “doğa güzellikleri ile kent gezileri” ön plana çıkarken, “kültür ve tarih” faktörüne ilişkin “yerel etkinlikler ile, geleneksel ve tarihi günlere katılım” faktör içerisinde daha ağır bir orana sahiptir. Benzer konu “kimlik” faktörüne ilişkin olarak, “aile köklerini ve tarihini inceleme ve bireysel kimliğini araştırma” boyutlarının, “aidiyet hissini tatmin etmeye” oranla daha fazla olduğu görülmektedir. Bu ölçeğe ilişkin son olarak “dönüş amaçlı gözlem ve incelemede bulunmak” boyutunun dahil olduğu aile ziyareti-ekonomik faktörü içinde en az orana sahip olduğu görülmüştür. Bu durum, anavatan/vatan olarak kabul ettikleri Kafkasya’ya dönüş amacı taşıyan Çerkeslerin var olduğunu ancak, diaspora turizmine katılım amaçları açısından ele alındığında bu grubun diğerlerine göre (diğer amaçlara göre) en az oranda olduklarını göstermesi açısından önemlidir. Nicel araştırmamızda saptanılan bu durum, araştırmanın nitel kısmında da benzer bir özellik ile karşımıza çıkmaktadır. Nitekim, nitel araştırma katılımcıları arasında ziyaret sebebi olarak en fazla “vatani, görme, tanıma ve doğa” gösterilmiştir. Bunu, “bu günkü koşulları görme”, “insanların nasıl yaşadıklarını

görme, anlama”, “21 Mayıs ve özel günlere, festivallere katılma” ve “köklerimi araştırma, atalarımın yaşadığı yerleri görme” gibi amaçlar izlemiştir. Nitel araştırmada da “yerleşme amaçlı araştırma yapma” motivasyonu ile ziyarette bulunan kişi sayısı sıralamada daha sonra gelmektedir.

- b) *Katılımcı turistlerin ziyaret amaç ve motivasyonlarının yer bağlılığı algıları üzerinde anlamlı etkilerine ilişkin tespit ve görüşler:* Yer Bağlılığına İlişkin Faktör Analizi sonuçları incelendiğinde dörtlü bir yapı elde edilmiştir. İlgili literatür taramasında da görüldüğü gibi yer bağlılığını inceleyen çalışmalarda benzer biçimde dört ile altı boyuttan oluşan yapılar söz konusudur (Chen, N, Dwyer, L., Firth, T., 2014). Araştırma anketinde hazırlanan beş boyutlu ölçek, yapılan faktör analizinde bir boyutun uyumlu olmaması nedeni ile (yer beklentisi boyutu) ölçekten çıkarılarak sonuçlar değerlendirilmiştir. Söz konusu boyutlar arasında yer alan “yer kimliği”, “mekan ve doğa”, “sosyal bağlar” ve “yer hafızası” daha ön plana çıkarken, “mekan ve doğa” en az orana sahiptir. Öylesine ki, “doğa ve hayvanlar olmasa Kafkasya’ya daha az bağlı his ederdim” ifadesine en düşük oranda katılım gösterilmesi, bir anlamda “doğaya olan sevginin var olduğunu, ancak vatanın doğadan ibaret olmadığını göstermesi açısından da önemlidir. Yine, Kafkasya’da yaşanılacak olsa ailelerin üzüleceği ve arkadaşları ile irtibatın kaybolacağı endişesi yüksek oranlar ile kendisini sosyal bağlar fonksiyonu içerisinde göstermektedir. Yukarıda bahsi geçen “yer beklentisi boyutu” daha sonra gerçekleştirilen regresyon analizi ile yer beklentisi ve yer bağlılığı ilişkisi açısından incelenmiştir.

Ziyaretçilerin, ziyaret etme amaçlarını ifade ettikleri “ziyaret amaçları ölçeği” ile ulaştığımız sonuçlar “yer bağlılığına ilişkin faktör analizi” sonuçları ile birlikte ele alındığında, ziyaret öncesi ve sonrası ziyaretçi algılarında bir farklılığın ortaya çıktığı ileri

sürülebilir. Özellikle Kafkasya'yı daha önce hiç görmemiş bir Çerkesin Kafkasya algısı, beklentisinde kendisine çocukluğundan itibaren anlatılan muhteşem dağlar, ormanlardan oluşan doğal güzelliklerle süslemektedir. 5642 metre yüksekliği ile Avrupa'nın en yüksek dağı olan Elbruz şüphesizdir ki diasporada yaşayan her Çerkesin bir gün görmeyi arzu ettiği, hayallerini süsleyen bir destinasyondur. Ya da Çegem Şelaleleri, derinliği bilinmeyen Mavi Göl, Auşeger Kaplıcaları ziyaretçi için görülmesi, ziyaret edilmesi istenen, amaçlanan doğal güzellikler olmak ile birlikte, ziyaret sonrası, yer kimliğinin daha ön plana çıktığı görülmektedir. Ziyaretçinin Kafkasya ile kurduğu bağda doğal güzelliklerin yanı sıra, hatta ötesinde, “Kafkasya'nın kendisi için çok özel olması ve kendisine çok şey ifade ediyor olması”, “orada bulunmanın kendisine kim olduğu hakkında çok şey söylemesi”, “kendisini Kafkasya ile güçlü şekilde tanımlaması”, “Kafkasya'nın kendisinin bir parçası olması” fikrinin, duygusunun, algısının oluştuğu saptanmıştır.

Nicel araştırmamızda saptanılan bu durum araştırmanın nitel bölümünde katılımcılar tarafından da sıkça dile getirilmiş olup, gerçekleştirilen gözlem ile yakından izlenme olanağı bulunmuştur. Elbruz'a teleferik ile çıkar iken 75 yaşında bir kadın ziyaretçinin karlı dağlara bakıp derin bir nefes alarak “*işte vatan*” demesi vatanın doğal güzellikleri ve bu anlamda “eşsiz olma algısını” doğru biçimde ifade eder iken, işi ve merak, öğrenme, görme amaçlı sayısız yurt dışı destinasyonu ziyaret etme olanağına sahip olmuş olan E3, “*Mısır'a, Avrupa'nın hemen hemen tamamına gittim. Tarihi, beşeri, doğal güzellikler açısından değerlendirildiğinde gezdiğim, gördüğüm bu yerlerde Kafkasya'dan çok daha güzel, gelişmiş, ilginç, yerler var. Buralara bir daha gider miyim? Mecbur olmadıktan sonra sanmıyorum*” der iken, ziyaret ettiği yer, ziyaret amacı ve yer kimliği açısından bir bağ kuramadığını dile getirmektedir aslında. “*Kafkasya öyle*

değil, oradaki dağ benim, sokak benim, sokakta Çerkesce konuşan çocuk benim. Beni oraya, bu anlamda çeken ve defalarca gitmeme neden olan o kadar çok etken var ki” sözleri ile de ziyaret amacı ve yer kimliği etkileşimini vurgulamaktadır.

Ziyaret amacı ve yer kimliği ilişkisi ve etkileşimini daha iyi ifade edebilmek için ziyaretçiler ile birlikte yaşanan iki olaya değinmekte fayda görülmektedir: Bunlardan birincisi, Terek’te ziyaretçiler onuruna verilen yemekte thamadenin xabze kurallarına uygun biçimde koyun kellesini parçalayıp masadakilere sunmasına olan ziyaretçilerin yoğun ilgisi. Günümüz diasporasında, yaşanan metropol ortamında tanık olmadıkları, olamayacakları kültürlerinin bir parçasını yaşamak, ona dahil olmak ziyaretçiler açısından Mavi gölle ilgili kendilerine verilen bilgilerden çok daha anlamlı, ilginç gelmiş olmalı ki gezinin en çok ilgi çeken anlarından birisi olarak hafızalarında yer etmiştir.

İkinci olay ise, 21 Mayıs Anma Etkinliklerinde Nalçık Çerkeslerinin attıkları sloganların diasporadan gelen ziyaretçilerce (bazılarının dil bilmemeleri nedeni ile önce anlamadıkları, sorarak öğrendikleri) hemen benimsenip, ziyarette bulundukları süre boyunca hemen her fırsatta tekrar edilmesidir. Türkiye’deki 21 Mayıs anma etkinliklerine de sayısız kere katıldıklarını ifade eden ziyaretçiler için bu durum kuşkusuz bir ilk idi. Ancak, vatanlarında dile getirebilecekleri sloganlar sayesinde vatanlarında oldukları, yaşadıkları hissini verdiği çok açık olarak görülebiliyordu.

c) *Çerkeslerin diaspora turizmine katılarak yaşadıkları deneyimler ve katılımcı turistlerin ziyaretlerinde yaşadıkları deneyimlerin yer bağlılığı üzerinde anlamlı etkisinin olup olmaması:* Yaşanılan deneyimler olumlu ve olumsuz deneyimler olarak iki başlıkta toplanabilir. Her iki deneyim türü araştırmanın nitel görüşmelerinde ele alınmış ve Nalçık ziyaretinde gözlemlenmeye çalışılmıştır. Nitel görüşmeler ve Nalçık gözlemleri sonucu elde edilen verilerden hareket ile de “yaşanılan olumsuz

deneyimlere ilişkin” bir faktör analizi uygulanmıştır. Buradaki temel amaç gerek nitel görüşmelerde “üstü kapalı”, “geçştirilmek istenilen”, bir anlamda “zorla hatırlatılan” gerek ise, Nalçık gözlemlerinde bizzat tanık olunan yaşanmışlıkları daha büyük bir kitlede görmek olmuştur.

Nicel araştırma sonucunda üç boyutlu bir yapı elde edilmiştir. “Seyahat”, “Sosyal algı” ve “Ekonomi ve bürokrasi” olarak adlandırılan bu boyutlardan en yüksek oranda öne çıkan “sosyal algı boyutu” olmaktadır. Bu boyut altında toplanan “aradığım Çerkesliği bulamadım” ve “xabzeye uygun olmayan yaşam biçimi” en yüksek oran ile sosyal algı faktörü içinde yer almıştır. Bunları, “yoğun Rus etkisi” ve “dinsel yaşamdan uzak olma” izlemektedir.

Seyahat boyutu altında yer alan sırası ile konaklama, ulaşım olanaklarında yetersizlik; yemeklere alışamamak, uzun ve yorucu süren yolculuk; dil problemi ve hijyen problemi yaşanması da önemli faktör yüklerine sahiptir.

Yine üçüncü bir boyut olarak karşımıza çıkan “ekonomi ve bürokrasi” faktörünün altında yer alan “vize zorunluluğun verdiği rahatsızlık”, “yolculuğun maliyetli oluşu” ve “polis kontrolleri” ziyaretçileri olumsuz olarak etkileyen unsurlar olarak ifade edildiği gibi satır aralarında dile getirilmiştir.

Araştırmacının hava alanında yarım saat sorgulanması; otobüs ile gelen katılımcılar için Nalçık’te onları bekleyen herkesin endişe duymalarının gözlemlenmesi; otobüs ile gelenlerin sınırda (Rusya-Gürcistan) sorguya alınmaları (bir önceki yıl gelenlerin uçak krizine de denk gelmesi nedeni ile sınırdan alınmayarak geri gönderilmelerinin verdiği endişe, belirsizlik); konaklatılan otelin eski ve kent merkezinden uzak olması; Elbruz’da gözlemlenen tuvalet örneğinde olduğu gibi bazı

yerlerde hijyen kurallarına uyulmaması bazı ziyaretçilerin dil bilmemelerinden kaynaklı iletişim zorlukları yaşamaları, otele adeta hapis olmalarını ifade etmeleri; ziyaretin Ramazan ayına rastlamasına rağmen Auşiger yemeği/ağırlamasında alkol sunulması gibi pek çok olumsuz deneyim içeren gözlem bizlere şu iki soruyu akla getirmektedir. *“Bu kadar çok olumsuz deneyim söz konusu iken, neden dile getirilmek istenmemektedir”* ve *“yine bu kadar çok olumsuz deneyim yaşanır iken, neden/nasıl diaspora turizmine katılım tekrar arzu edilmektedir?”*

Bu iki sorunun yanıtı, bu araştırma ile görülmüştür ki, diaspora turizmine özgü, turizmin diğer çeşitlerinden farklı özellikleri olarak kabul edilebilecek unsurlarda yer almaktadır. İlk kez vatani olarak kabul ettiği topraklara giden E4 *“neden buralara Şubat ayında geldin, keşke yazın daha güzel iken gelseydin”* sorusuna E+’ün *“bırakın vatani en kötü hali ile göreyim. Daha güzel olduğu zamanı/halini zaten seveceğim”* sözlerinde yatan *“vatani vatan olarak kabullenme, sahiplenme, yer kimliği ile özdeşleşerek bağlılık hissetme duyguları”* E4’ün diaspora turizmine her halde ve şartta katılımın sonuçlandığını göstermektedir.. Farklı bir biçimde, kendisi bir diaspora turisti olmamakla birlikte, ötesinde bir dönüşcü olan Necdet Hatam (2011) sık sık yazılarında ve sosyal medya paylaşımlarında ifade ettiği ve vatan sevgisinin, bağının, kimlik bilinci kaybolmuş diaspora bireyini bir annenin çocuğu ile olan ilişkisine benzeterek eleştirirken, kendisi ile yaptığımız sohbette, şöyle ifade etmiştir: *“Maalesef günümüzde bazı diaspora bireylerinin vatana bakış açısı beni doğuran kadın güzel değil ise, ben ona ana demem gibidir. Oysa ki anne, güzel de olsa, çirkin de olsa annedir; tıpkı vatan gibi...”*. Öte yandan, yine Hatam *“...bir ana ise, tüm evlatlarını ayırım göstermeksizin sever, kendisinden uzak olsalar da, arayıp sormasalar da, yeter ki sağ olsunlar der...”* ifadesi ile, diasporada bazı evlatlar vatan sevgisini yitirmiş olsalar da, vatanın tıpkı bir anne gibi

diasporada yaşayan çocuklarını karşılıksız sevdiğini ifade etmektedir. Biz de, Hatam'dan yola çıkarak, bu araştırma ile, diaspora turisti açısından *“vatan bir çocuğun annesine duyduğu sevgi gibidir; çocuk annesini güzel olduğu için değil, annesi olduğu için sever”* tespitini yapmanın çok da yanlış olmayacağı görüşündeyiz. Bu anlamda, araştırmamızda elde ettiğimiz sonuç, Kafkasya'yı ziyaret eden Türkiyeli Çerkeslerin yaşadıkları olumsuz deneyimlere rağmen, normal bir turist davranışı sergilemedikleri, başka bir destinasyon olsa, bir daha ziyaret etmemelerini gerektiren deneyimlere sahip olsalar da, Kafkasya'yı tekrar ziyaret edeceklerini ifade etmeleridir.

Diaspora turistlerinin deneyimleri ve yer bağlılığına etkilerine yönelik yapılan Faktör Analizi sonuçları incelendiğinde dörtlü bir yapı karşımıza çıkmaktadır. “Yer kimliği”, “mekan ve doğa”, “sosyal bağlar” ve “yer hafızası” olarak tanımladığımız bu faktörler yer hafızası daha ön plana çıkarken, “mekan ve doğa” en az orana sahiptir. Öylesine ki, “doğa ve hayvanlar olmasa Kafkasya'ya daha az bağlı his ederdim” ifadesine en düşük oranda katılım gösterilmesi, bir anlamda “doğaya olan sevginin var olduğunu, ancak vatanın doğadan ibaret olmadığını göstermesi açısından da önemlidir. Yine, Kafkasya'da yaşanılacak olsa ailelerin üzüleceği ve arkadaşları ile irtibatın kaybolacağı endişesi yüksek oranlar ile kendisini sosyal bağlar fonksiyonu içerisinde göstermektedir.

Yer kimliği faktörüne ilişkin olarak “Kafkasya'nın kendileri için özel olduğu, kendilerine çok şey ifade ettiğini” ve “Kafkasya'ya çok bağlı olduklarını” ifade eden katılımcılar, bu yöndeki görüşlerini Yer hafızası faktörü altında yer alan “ziyaretlerin eşsiz ve unutulmaz oluşları” ve “ziyaretleri ile Kafkasya'ya olan bağlılıklarında artış olduğunu” söyleyerek pekiştirmektedirler.

Ziyaretlerin Türkiye'ye olan bağılıkları artırıcı yönde çok büyük bir değer sergilemediği tespit edilmiştir. Bunun tersine, Kafkasya'ya olan bağılıklar, tekrar gitme isteği kendisini ciddi bir biçimde göstermektedir.

Bağılıkları (Kafkasya'ya ve Türkiye'ye) ve bağılıklardaki değişimi hangi ziyaretçi grupları arasında daha çok görüldüğünün saptanabilmesi için yapılan çoklu uyum analizi ile net bir sonuç saptanamamış olmak ile birlikte, Kendini tamamen Türk ve daha çok Türk kabul edenler ile, Kafkasya'dan ayrılışı göç ve zorunlu göç olarak kabul edenlerin diğer gruplardan ayrıldığı söylenebilir. Bu analizin daha az etmene bağlı olarak yinelenmesinde yarar görülmektedir.

Yer Bağlılığının yer beklentisi üzerindeki etkisi ve regresyon analizi sonuçları değerlendirildiğinde, yer bağlılığına ait “yer kimliği”, mekan ve doğa bağlılığı”, “sosyal bağlar” ve “yer hafızası” faktörlerinin geleceğe yönelik yer beklentisi üzerinde anlamlı etkisinin olduğu söylenebilir. Bu etki, özellikle kendisini “yer kimliği” ve “yer hafızası” faktörlerinde ,371 ve ,388 oranları ile yüksek kabul edilebilecek değerlerde gösterirken, sosyal bağlar açısından da negatif etki göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Araştırma sonuçlarımız yukarıdaki gibi özetlene bilirken, alan ile ilgili daha fazla çalışmanın yapılması gerektiği ortadır. Genel anlamda, E11'in de belirttiği gibi,

“...diaspora turizmine katılanlar daha çok zaten yüksek kültür, tarih bilincine sahip olan insanlar. En azından böyle olmalarını bekliyor insan. Bu bilince sahip olan insanların bazıları ziyaretleri ile kimlik ve bilinç anlamında daha fazla gidebilecekleri (daha üst seviye) bir yer yok; zaten üst seviyedeler. İçinde olacak yani abi, önce vatansever olacak. Vatansever birisi ise, tabii ki kendini orada bulacak, köklerine ulaşacak, yıllardır orada yaşıyormuş gibi his edecektir...”

Buradan çıkan sonuç, diasporada yaşayan Çerkeslerin kimlik bilinci ne kadar güçlü olursa, gelecekte Kafkasya'da yaşamaya yönelik ilgi ve isteğin ve bu yönde

atılacak somut adımların, Kafkasya'ya olan ziyaret etme isteğinin ve oraya olan bağlılığın daha çok artacağı yönündedir. Benzer özellikler “yer hafızası” boyutu ile de ilişkilendirilebileceğinden, aynı konularda Kafkasya ziyaretlerinin pozitif etkisinin olacağını göstermesi açısından anlamlıdır. Söz konusu etkiler, “sosyal bağlar” boyutu açısından ele alındığında ise, negatif bir etkinin olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Allotey, A. (2010). *Diaspora and Destination Image: A Study of Ghanaian Community in the Netherlands creating Destination Image to The Dutch Community*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, NHTV.
- Argın, Ş. (2003). *Nostalji İle Ütopya Arasında*. Birikim Yayınları.
- Berry, J. W. (1997). *Immigration, acculturation, and adaptation*. Applied psychology, 46(1), 5-34.
- Berry, J. W., Segall, M. H. & Dasen. (1992). *Cross-Cultural Psychology: Research and Applications*. Cambridge University Press.
- Besleney, Z. E. (2016). *Türkiye’de Çerkes Diasporasının Siyasi Tarihi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Blaikie, N. (1993). *Approaches to Social Enquiry*. Cambridge: Polity Press.
- Bruner, E. (1996). *Tourism in Ghana: The Representation of Slavery and the Return of the Black Diaspora*. American Anthropologist, 98(2), 290-304.
- Bryman, A. (2004). *Social research methods*. London: Oxford University Press.
- Clifford, J. (1994). *Diasporas, Cultural Anthropology*, c. 9. No. 3.
- Cohen, E. (1988). *Authenticity and commoditization in tourism*. Annals of Tourism Research, 15(3), 371-386.
- Cohen, R. (1997). *Global Diasporas: An Introduction*. London: UCL Press.
- Coles, T., Timothy, D. J. (2004). *Tourism, Diasporas and Space*. London: Commonwealth Eastern Caribbean migrants in Toronto. Global Networks, 4(1), 17.
- Creswell, J. W., Plano Clark, V.L. (2007). *Designing and Conducting Mixed Methods Research*. Thousands Oaks, CA: Sage.
- Creswell, J. W., Plano Clark, V.L. (2015). *Karma Yöntem Araştırmaları: Tasarımı ve Yürütülmesi*, (Çev. Yüksel Dede, Selçuk B. Demir). Ankara.
- Creswell, John. W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. Ankara: Siyasal Yayınevi.
- Crompton, J. (1979). *Why People Go on a Pleasure Vacation*. Annals of Tourism Research, 6.
- Daniel R. Williams, Michael E. Patterson, Joseph W. Roggenbuck & Alan E. (1992). *Watson Metaphor: Examining Emotional and Symbolic Place Attachment to Place*. Leisure Sciences, 4, pp. 29-46.
- Dann, G. (1977). *Anomie, ego-enhancement and tourism*. Annals of Tourism Research, 4, 184-194.

- Duval, D. T. (2004). *Linking return visits and return migration among Commonwealth Eastern Caribbean migrants in Toronto*. *Global Networks*, 4(1), 17.
- Earley, P., & Singh, H. (1985). *International and intercultural management research: What's next*. *Academy of Management Review*, 38, 327-340.
- Easterby-Smith, M., Thorpe, R., & Lowe, A. (2002). *Management research: An introduction*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Erdem, B. G. (2000). *Dancing To Modernity,: Cultural Poitics of Cherkess Nationhood in the Heartland of Turkey*. Austin: Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Texas.
- Ersoy, H., Kamacı, A. (1992). *Çerkes Tarihi*. İstanbul: Gül Ofset.
- Ferenczi, N., Marchall, T. C. (tarih yok). *Exploring Attachment to Homeland and Its Association with Heritage Culture Identification*.
<https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0053872>.
- Göker, G. (2015). *Göç Kimlik Aidiyet, Kültürlerarası İletişim Açısından İsveçli Türkler*. Konya: Literatürk Academia.
- Gustafson, P. (2001). *Roots and Routes: Exploring the Relationship Between Place Attachment and Mobility*. *Environment and Behavior*, 33 (5), 667-686.
- Güler, A. H. (2015). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma*. Ankara.: Seçkin.
- Günay, S. (2017). *Turistik alanlarda Mekan Tasarımı*. A. Ü. Basılmamış Ders Notları.
- Hall, C. M., & Williams, A. M. (2002). *Tourism-Migration Relationships*. C. M. Hall içinde, *Tourism and migration-new relationships between production and consumption*. Kluwer Academy.
- Hatam, N., (2011), *Türkiyeli Çerkes Çemberi*, Karınca Yayınevi, Ankara.
- Hsu, C. C. (2007). *A Model of Senior Tourism Motivation—Anecdotes from Beijing and Shanghai*. *Tourism Management*, 28.
- Hsu, C., Cai, L., & Li, M. (2010). *Expectation, motivation, and attitude: A tourist behavioral model*. *Journal of Travel Research*, 49, 282-296.
- Huang, W., Haller, W., Ramshaw, G.P. (2013). *Diaspora Tourism and Homeland Attachment: an Exploratory Analysis*. *Tourism Analysis*, Vol. 188, s. 285-296.
- Huang, W., Ramshaw, Norman, C. (2016). *Homecoming or Touris? Diaspora Tourism Experience of Second Immigrants*. *Tourism Geographies*.
- Huang, W., Hung, K., Chen, C., (2018), *Attachment to the home country or hometown? Examining diaspora tourism across migrant generations*, *Tourism Management*, 52-65.
- Kay, P. (2009). *Cultural experience tourist motives dimensionality: A cross-cultural study*. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 18.

- Kaya, A. (2011). *Türkiye’de Çerkesler: Diasporada Gelenegin Yeniden İcadı*. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Kaya, Y. (2015). *Çerkesler*. İstanbul: Baskı Evi Matbaa, 1. Cilt.
- Kaygalak, S., Dilek, S.E. ve Günlü E. (2015). *Diaspora Turizmi: Balkanlara Seyahat Edenler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*. Ege Akademik Bakış, Cilt 15, Sayı 3, 435-443.
- Kearney, M. (1995). *The local and the global: The anthropology of globalization and transnationalism*. Annual review of anthropology, 547-565.
- Kim, S., Prideaux, B. (2005). *Marketing implications arising from a comparative study of international pleasure tourist motivations and other travel-related characteristics of visitors to Korea*. Tourism Management, 26, 347-357.
- Kozak, M. (2002). *Comparative analysis of tourist motivations by nationality and destinations*. Tourism Management, 23, 221-232.
- Lau, S. (1988). *The Value Orientations of Chinese university students in Hong Kong*. International Journal of Psychology, 23, 583-596.
- Lew, A. A., & Wong, A. (2003). *News from the Motherland: a content analysis of existential tourism magazines in Southern China*. Tourism Culture & Communication, 4(2), 83-94.
- Li, M., Zhang, H. ve Cai, L. (2016). *Journal of Hospitality & Tourism Research*, Vol. 40, No. 1.
- Li, T., & E., M. B. (2016). *Effects of Place Attachment on Home Return Travel: a spatial perspective*. Tourism Geographies, Vol. 18, No: 4, 359-376.
- Luo, Y., & Deng, J. (2008). *The new environmental paradigm and nature-based tourism motivation*. Journal of Travel Research, 46, 392-402.
- Mack, N., Woodsong, C., MacQueen, K. M., Guest, G., & Namey, E. (2005). *Qualitative research methods: A data collector's field guide*.
- Maddern, J. (2004). *The Isle of Home is always on your mind: subjectivity and space at Ellis Island Immigration Museum*. T. C. Timothy (Dü.) içinde, *Tourism, diasporas and space: travels to promised lands*. London : Routledge.
- Maruyama, N., & Stronza, A. (2011). *Roots tourism of Chinese Americans*. Ethnology: An International Journal of Cultural and Social Anthropology, 49(1), 23-44.
- Morgan, N., Pritchard, A., & Pride, R. (2003). *Marketing to the Welsh diaspora: The appeal to hiraeth and homecoming*. Journal of Vacation Marketing, 9(1), 69-80.
- Myers, K. K., & Oetzel, J. G. (2003). *Exploring the Dimensions of Organizational Assimilation: Creating and Validating a Measure*. Communication Quarterly, 51 (4), 438-457.

- Newland, C., ve Taylor, C. (2010). *Heritage Tourism and Nostalgia Trade: A Diaspora in the Development of Landscape*. Washington: Migration Policy Institute.
- Otoo, F.E., Kim, S. ve King, B., (2021). African diaspora tourism - How motivations shape experiences, *Journal of Destination Marketing & Management*, 20-32
- Palabıyık, A. (2011). *Pierre Bourdieu Sosyolojisiinde “Habitus”, “Sermaye” ve “Alan” Üzerine, Liberal Düşünce*. Yıl 16, Sayı 61-62, s. 121-141.
- Papşu, M. (2005). *Çerkes Dillerine Genel Bir Bakış*. Nart, 3.
- Papşu, M. (2013). *Atlas Dergisi*, Sayı: 246.
- Park, Y. J. (2010). *The Chinese Diaspora in Africa: An Introduction Chinese communities outside of Asia: Tracing the Chinese Diaspora*. Centre for Chinese Studies, University of Stellenbosch, s. 9-13.
- Remenninck, L. (2007). *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. United Kingdom: Blackwell Publishing.
- Roberts, S. (2012). *Assessing the Potential of Diaspora Tourism*. Routledge: *Journal of Eastern Caribbean Studies*, Bridgetown 37.
- Safran, W. (1991). *Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return*. *Diaspora*, 1 (1).
- Safran, W. (2004). *Diaspora, Identity and Religion: New Directions in Theory and Research*. New York: Routledge.
- Saunders, M., Lewis, P., & Thornhill, A. (2007). *Research methods for business students*. London: Prentice Hall.
- Scannell, L., & Gifford, R. (2010). *Defining Place Attachment: A Tripartite Organizing Framework*. *Journal of Environment Psychology*, 30 (1), 1-10.
- Schulz, H. ve Hammer, J. (2003). *The Pa-lestinian Diaspora: Formation of Identities and Politics of Homeland*. London: Routledge.
- Shuval, J. (2000). *Diaspora Migration: Definitional Ambiguities and a theoretical paradigm*. *International Migration*, 38(5), 41-57.
- Sixsmith, J. (1986). *The Meaning of Home: An Exploratory Study of Environmental Experience*. *Journal of Environmental Psychology*, 6, 281-298.
- Stephenson, M. L. (2002). *Traveling to the Ancestral Homelands: the Aspirations and Experiences of a UK Caribbean Community*. *Current Issues in Tourism*, 5(5).
- Tan, E., Abu Bakar, B. (2018). *Ethnic Reunions in Tourism: The Route to Roots Perspectives on Asian Tourism*.
- Tedlie, C. T. (2015). *Karma Yöntem Araştırmalarının Temelleri, (Çev. Yüksel Dede, Selçuk B. Demir)*. Ankara.

- Timothy, D. J. (2004). Tourism in the Caribbean: trends, development, prospects. D. T. Duval (Dü.) içinde, *Tourism and supranationalism in the Caribbean*. New York: Routledge.
- Ting, L. T. (2015). *The Role of Diaspora Tourism in Affecting the Diasporic Individuals in Place Attachment: A Study of Chinese Diaspora in North America*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, The Honk Kong Polytechnic University.
- Ting, L., T., McKercher. (2016). *Diaspora Tourism and Well-being: A Eudaimonic View*. *Annals of Tourism Research*, v. 63.
- Ujang, N. (2016). *Affective Perception of Place: Attachment to Kuala Lumpur Historical Urban Places*. *Open House International*, Vol. 41, No:2.
- Ujang, N., Zakariya, K. (2015). *The Notion of Place, Place Meaning and Identity in Urban Regeneration*. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 170: 709 - 717.
- Unur, K., Kanca, B., Ertaş, Ç. (205). *Türkiyenin Diaspora Turizmi Üzerine Bir Değerlendirme*. Üniversitesi Yayınları.
- Urry, J. (2000). *Sociology Beyond Societies: Mobilities for the Twenty-first Century*. New York: Routledge.
- Vertovec, S. (2001). *Transnationalism and identity*. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 27(4), 573-582.
- Wessendorf, S. (2007). *'Roots migrants': transnationalism and 'return' among second-generation Italians in Switzerland*. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33(7), 1083-1102.
- Williams , D. R., Patterson, M. E. & Roggenbuck, J. (1992). *Beyond the Commodity Metaphor: Exmining Emotional and Symbolic Place Attachment to Place*. *Leisure Sciences*, 4, pp. 29-46.
- Williams , D. R., Vaske, J.J. (2001). *The Measurement of Place Attachment: Validity and Generalizability of a Pschometric Approach*.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2004). *Spss Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.

<http://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/countryinfo.html>).

<https://sendika.org/2018/03/tl-ile-buyuduk-dolar-ile-kuculduk-2017de-kisi-basina-dusen-milli-gelir-azaldi-483179/>

https://tr.wikipedia.org/wiki/Ki%C5%9Fi_ba%C5%9F%C4%B1na_nominal_GSY%C4%B0H_de%C4%9Ferlerine_g%C3%B6re_%C3%BCikeler_listesi

<https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiyeden-beyin-g%C3%B6%C3%A7%C3%BC-ve-ilticalar-art%C4%B1yor/a-55802233>

<http://blog.milliyet.com.tr/avsarlar-ve-cerkezler/Blog/?BlogNo=60205>

<http://www.21mayis.org/index.php/anlamak/akademik-calismalar/savas-ve-soykirim/148-2004-karpat-cerkes-surgunu.html>

<http://www.21mayis.org/index.php/anlamak/tanikliklar.html>

<https://tr.timesofturkey.com/dunya/kuzey-kafkasya-neresidir.html>

Halk TV Ana Haber Programı, 16.08.2021

EKLER

ANAHTAR GÖRÜŞME SORULARI

KONULAR	GENEL SORULAR	DETAY SORULAR
Göç Tarihi	Nerede dünyaya geldiniz? Siz ya da Atalarınız ne zaman göç ettiniz? Atalarınızın Kafkasya'nın hangi bölgesinden gelmiştir? Atalarınız neden göç ettiler?	Türkiye ailenizin (atalarınızın) göç ettiği tek ülke midir? Başka ülkelerde de akrabalarınız var mı? Atalarınızın Kafkasya'dan ayrılmalarını nasıl tanımlıyorsunuz? (Göç mü, Sürgün mü?) Diasporada yaşayan kaçınıcı kuşaksınız (kendiniz dahil)?
Bireysel Kimlik	Kendinizi bireysel, kültürel ve ulusal olarak nasıl tanımlarsınız? Bireysel kimliğinizle ilgili hiç zihinsel karmaşa hissettiniz mi? Çerkes geçmişinizi nasıl algılıyorsunuz?	Çocukluğunuz Çerkes kültürü içinde mi geçti? Çerkesce konuşabiliyor/anlıyor musunuz? Evde Çerkesce konuşuyor musunuz? Konuşmak ister misiniz? Çerkes kültürü, değerleri, gelenekleri (khabze) hakkında bilgi sahibi misiniz? Khabze'yi günlük-aile yaşamınızda ne ölçüde uygulama olanağına sahipsiniz? Her hangi bir STK'ya üye misiniz? Yerel ve Türkiye genelinde yapılan etkinliklere katılıyor musunuz?
Yer Bağlılığı	Anavatan kelimesi size nereyi çağırıştırıyor? Ziyaretiniz öncesinde de aynı fikirde miydiniz? Kendinizi hangi yere daha bağlı hissediyorsunuz? Yaşadığınız yer mi, Kafkasya mı? Neden? Kafkasya'da atalarınızın geldiği bölgede yaşayan akraba, arkadaş, ticari ilişki gibi halen sürdürmekte olduğunuz bir bağlantınız var mı?	Kendinizi Kafkasya'nın hangi bölgesine daha bağlı hissediyorsunuz? Kafkasya'nın hangi bölgesini atalarınızın yurdu, anavatanı olarak kabul ediyorsunuz? Kafkasya'ya yönelik düzenlenen yardımlara hiç maddi yardımda bulunarak katkı sağladınız mı?

Anavatana Ziyaretler	Kafkasya'yı kaç kez ziyaret ettiniz? İlk ziyaretinizi ne zaman gerçekleştirdiniz? Son ziyaretinizi ne zaman gerçekleştirdiniz? Konaklama süreniz ne kadar oldu? Ziyaretlerinizin temel amacını nasıl özetleyebilirsiniz? Ziyaretleriniz süresince ne gibi etkinliklerde bulundunuz? Ziyaretleriniz hakkında neler hissediyorsunuz?	Hangi bölgeleri/şehirleri gördünüz? Ziyaretinizde size eşlik eden (ler) var mıydı? Ziyaretinizi keyifli ve verimli değerlendirebiliyor musunuz? Ziyaretiniz süresince yerel halk ile bir temasınız oldu mu? Nasıl/neler? Nerede konakladınız? Yaklaşık ne kadar maliyeti oldu? Ziyaretiniz süresince sizi rahatsız eden, sizce olumsuz olan bir şey/durum ile karşılaştınız mı? Tekrar ziyarette bulunmak ister misiniz? Başkalarının yaptığı/yapacağı ziyaretlerin “kimlik bilinçleri” üzerine etkisi olacağını düşünüyor musunuz?
Ziyaret Sonrası Değişimler	Kafkasya'ya olan ziyaretiniz anavatana bağlılığınız üzerinde bir etki yarattı mı? Kafkasya olan ziyaretiniz sonrası hayatınızda somut olarak değiştirdiğiniz planlarınız/unsurlar oldu mu? Kafkasya'ya olan ziyaretiniz Türkiye'ye bağlılığınız üzerinde bir etki yarattı mı?	Ziyaretinizin Kafkasya'ya olan bağlantılarınızı, hislerinizi, duygularınızı değiştirdiğini düşünüyor musunuz? Nasıl? Neden? Kafkasya'ya olan ziyaretiniz bireysel olarak kim olduğunuz algısını değiştirdi mi? Nasıl? Neden? Ziyaretinizin Türkiye'ye olan bağlantılarınızı, hislerinizi, duygularınızı değiştirdiğini düşünüyor musunuz? Nasıl? Neden? “Ütopya Anavatan” hakkında ne düşünüyorsunuz?

KİŞİSEL BİLGİLER

Bu bölümde yer alan bilgiler sadece araştırma kapsamında kullanılacaktır.

1. Cinsiyetiniz

- ☐ Erkek
- ☐ Kadın

2. Yaşınız

- ☐ 18'den genç
- ☐ 18-30
- ☐ 31-40
- ☐ 41-50
- ☐ 51-60
- ☐ 61 ve üstü

3. Mesleğiniz

- ☐ Yönetici
- ☐ Çalışan (işçi)
- ☐ Memur
- ☐ Profesyonel (doktor, avukat, akademisyen vb.)
- ☐ Ev kadını
- ☐ Öğrenci
- ☐ Serbest çalışan
- ☐ Diğer.....

4. Birlikte olduğunuz kişi (eşiniz/kız-erkek arkadaşınız)

- ☐ Çerkes
- ☐ Kafkasyalı
- ☐ Türk
- ☐ Diğer.....

5. Bekâr iseniz, birlikte olacağınız kişinin hangi halktan olması yönünde tercihiniz nedir?

- ☐ Mutlaka Çerkes olmalı
- ☐ Çerkes dışında bir Kafkas halkına mensup olabilir
- ☐ Bir tercihim yok
- ☐ Diğer

6. Eğitim düzeyiniz

- ☐ İlköğrenim
- ☐ Ortaöğrenim
- ☐ Lise
- ☐ Ön lisans
- ☐ Lisans
- ☐ Yüksek lisans

7. Ev halkının gelir düzeyi

- ☐ 1400 ve altı
- ☐ 1401-2500
- ☐ 2501-4000
- ☐ 4001-6000
- ☐ 6001-10000
- ☐ 10000 ve üstü

- Anne-baba Adıge mi?
- Sizce bu çalışmada “şu soru yanlıştı” ya da, “şu da sorulmalıydı” diye düşündüğünüz bir konu var mı?
- Bu çalışmaya katılan herkese bir kod vermemiz gerekiyor. Sizin bir tercihiniz var mı?

I. BÖLÜM AİLE GEÇMİŞİ ve KAFKASYA ZİYARETLERİ

1. Atalarınız Kafkasya'nın hangi bölgesinden geldi?
 - a) Adıgey Cumhuriyeti
 - b) Kabardey-Balkar Cumhuriyeti
 - c) Karaçay-Çerkesk Cumhuriyeti
 - d) Şapsığ Bölgesi
 - e) Mezdok
 - f) Bilmiyorum
 - g) Diğer
2. Aileniz (kendinizi de sayarak) kaç nesildir Türkiye'de yaşıyor?
3. Kafkasya ile ekonomik açıdan düzenli bir para transferiniz olduğunu söyleyebilir misiniz?
4. Rusya Federasyonu'nda oturma izniniz var mı?
 - a) Evet
 - b) Hayır
 - c) Başvurdum, sonucunu bekliyorum
 - d) Diğer.....
5. Atalarınızın Kafkasya'dan ayrılmalarını nasıl tanımlıyorsunuz?
 - a) Göç
 - b) Zorunlu göç
 - c) Sürgün
 - d) Diğer
6. Kendinizi nasıl tanımlarsınız?
 - a) Tamamen Çerkes
 - b) Tamamen Türk
 - c) Daha çok Çerkes
 - d) Daha çok Türk
 - e) Eşit olarak Çerkes ve Türk
 - f) Diğer.....
7. Kafkasya'ya ziyaretiniz öncesi kendinizi Kafkasya'ya mı yoksa Türkiye'ye mi daha bağlı hissediyordunuz?
 - a) Tamamen Türkiye'ye
 - b) Daha çok Türkiye'ye
 - c) Tamamen Kafkasya'ya
 - d) Daha çok Kafkasya'ya
 - e) Eşit biçimde her ikisine
 - f) Diğer.....
8. Kafkasya'ya kaç kez ziyarette bulundunuz?
 - a) Bulunmadım
 - b) 1
 - c) 2
 - d) 3
 - e) 4
 - f) 5
 - g) 6 ve fazlası
9. Kafkasya'ya şu ana kadar ziyarette bulunmadıysanız bunun sebebini ifade edebilir misiniz?.....
....
10. Kafkasya'ya ziyarette bulunmadıysanız, gelecekte ziyaret etmek ister misiniz?
 - a) Evet isterim

- b) Hayır istemem
- c) Diğer.....

Aşağıdaki sorular sadece Kafkasya'yı ziyarette bulunan katılımcılara yöneliktir.

11. Kafkasya'ya ziyaretinizde kaç gün kaldınız (birden fazla ziyaret edenler ortalama)?.....
12. Kafkasya ziyaretinizin (lerinizin) organizasyonu nasıl gerçekleşti? (Birden fazla seçenek işaretleyebilirsiniz)
13.
 - a) Daha çok kendi girişimimle
 - b) Daha çok seyahat acenteleri aracılığı ile
 - c) Daha çok Kafkas dernekleri aracılığıyla
 - d) Daha çok anavatandaki seyahat acenteleri aracılığıyla
 - e) Daha çok akraba ve arkadaşlar aracılığıyla
14. Kafkasya'ya ziyaretinizde (ziyaretlerinizde) beraberinizde bulunan/bulunanlar var mıydı? Varsa kimler? (Birden fazla seçenek işaretleyebilirsiniz)
 - a) Yalnızdım
 - b) Ailemden olanlar vardı
 - c) Arkadaşımdan olanlar vardı
 - d) Mevcut bir gruba katıldım
 - f) Diğer.....
15. Ziyaretlerinizde nerede kaldınız?
 - a) Otel ya da pansiyon
 - b) Akraba ya da arkadaş evinde
 - c) Ev kiraladım
 - d) Diğer.....

Kafkasya'ya ziyaretinizi (ziyaretlerinizi) göz önüne aldığınızda, aşağıdaki amaçların sizin için ne ölçüde önem taşıdığını söyleyebilirsiniz?

Lütfen önem derecesine göre 1-5 arası işaretleyiniz.

	Hiç Önemli Değil	Önemli Değil	Ne Önemli Ne Önemsiz	Önemli	Çok Önemli
15. Akraba ve arkadaş ziyareti	1	2	3	4	5
16. Aile etkinliğine katılmak (evlilik, cenaze vb.)	1	2	3	4	5
17. Yerel etkinliklere katılma (cumhuriyetin, şehrin kuruluşu vb.)	1	2	3	4	5
18. Çerkes tarihi ve geleneksel günler ile ilgili etkinliklere katılma (21 Mayıs, bayrak günü, müzik festivali vb.)	1	2	3	4	5
19. Köklerimi arama, aile tarihimi inceleme	1	2	3	4	5

20. Bireysel kimliğimi araştırma	1	2	3	4	5
21. Aidiyet hissini tatmin etme	1	2	3	4	5
22. Zevk ve eğlence	1	2	3	4	5
23. Doğal güzellikleri keşfetme	1	2	3	4	5
24. Şehir gezileri (müzeler, parklar vb.)	1	2	3	4	5
25. Çerkes kültürü ve sanat insanları ile tanışma, inceleme	1	2	3	4	5
26. Ticari etkinliklerde bulunma	1	2	3	4	5
27. Diğer (belirtiniz).....	1	2	3	4	5

Kafkasya'ya yaptığınız ziyaretinizi (ziyaretlerinizi) göz önünüze aldığınızda, aşağıdaki deneyimlere ne ölçüde katılıyorsunuz?

Lütfen katılma düzeyinize göre 1-5 arası işaretleyiniz.

	Tamamen Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
28. Yolculuk çok uzun sürdü.	1	2	3	4	5
29. Yolculuk çok zor gerçekleşti.	1	2	3	4	5
30. Yolculuk çok maliyetliydi.	1	2	3	4	5
31. Vize zorunluluğu beni rahatsız etti.	1	2	3	4	5
32. Hijyen problemleri yaşadım.	1	2	3	4	5
33. Polis kontrolleri beni rahatsız etti.	1	2	3	4	5
34. Dil problemi yaşadım.	1	2	3	4	5
35. Xabzeye uygun bir yaşam bulamadım.	1	2	3	4	5
36. Aradığım Çerkesliği bulamadım.	1	2	3	4	5
37. Rus kültürünün içselleştirildiđini hissettim.	1	2	3	4	5
38. Yemeklere alışamadım.	1	2	3	4	5

39. Dinsel yaşamdan uzak buldum.	1	2	3	4	5
40. Konaklama olanakları yetersizdi.	1	2	3	4	5
41. Ulaşım olanakları yetersizdi.	1	2	3	4	5
42. Rüşvet ve yolsuzluk olaylarına tanık oldum (yaşadım).					
43. Fiziksel güvensizlik (hırsızlık, darp vb.) olayları yaşadım					
44. Diğer (belirtiniz)	1	2	3	4	5
.....					

II. BÖLÜM YER BAĞLILIĞI

Kafkasya'ya yaptığınız ziyaretinizi (ziyaretlerinizi) göz önünüze aldığınızda, aşağıdaki ifadelere ne ölçüde katılıyorsunuz?

Lütfen katılma düzeyinize göre 1-5 arası işaretleyiniz.

	Tamamen Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
45. Kafkasya benim için çok özeldir.	1	2	3	4	5
46. Kafkasya benim için çok şey ifade ediyor.	1	2	3	4	5
47. Kafkasya'ya çok bağlıyım.	1	2	3	4	5
48. Kendimi Kafkasya ile güçlü bir şekilde tanınıyorum.	1	2	3	4	5
49. Kafkasya'da bulunmak (ziyaret etmek) bana kim olduğum hakkında çok şey söylüyor.	1	2	3	4	5
50. Kafkasya'nın benim bir parçam olduğunu hissediyorum.	1	2	3	4	5

51. Kafkasya doğal çevresinde geçirdiğim zaman içerisinde, doğal çevre ile derin bir birlik hissettim.	1	2	3	4	5
52. Eğer buradaki doğal bitki örtüsü ve hayvanlar olmasa (yok olsa) Kafkasya'ya daha az bağlılık hissederdim.	1	2	3	4	5
53. Kafkasya'nın doğal çevresinde geçirdiğim zaman ile kendimle ilgili çok şey öğrendim.	1	2	3	4	5
54. Kafkasya doğal çevresine kendimi çok bağımlı hissediyorum.	1	2	3	4	5
55. Kafkasya'da yaşayacak olsam, pek çok aile bireyi/arkadaşım buna üzülürdü.	1	2	3	4	5
	Tamamen Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
56. Kafkasya'da yaşayacak olsam, pek çok aile bireyi/arkadaşım ile irtibatımı kaybederdim.	1	2	3	4	5
57. Eğer ziyaret etseler, pek çok aile bireyi/arkadaşım Kafkasya'da yaşamayı diğer yerlere göre tercih ederlerdi.	1	2	3	4	5
58. Kafkasya'ya gerçekleştirdiğim ziyaret eşsizdi.	1	2	3	4	5
59. Kafkasya ziyaretim unutulmazdı.	1	2	3	4	5
60. Kafkasya ziyaretim orayı daha çok sevmemi sağladı.	1	2	3	4	5
61. Kafkasya ziyaretimde yaşadıklarım oraya daha çok bağlanmamı sağladı.	1	2	3	4	5
62. Kafkasya ziyaretim ile köklerime ulaştığımı hissettim.	1	2	3	4	5
63. Gelecekte Çerkesliğin Kafkasya'da daha etkili yaşatılabileceğine inanıyorum.	1	2	3	4	5
64. Ziyaretim sonrası Kafkasya'da yaşamaya yönelik somut adımlar attım.	1	2	3	4	5

65. Ziyaretim sonrası Kafkasya'ya bağlılığım Türkiye'ye oranla arttı.	1	2	3	4	5
66. Ziyaretim sonrası Türkiye'ye bağlılığım Kafkasya'ya oranla arttı.	1	2	3	4	5
67. Kafkasya'yı tekrar ziyaret edeceğim.	1	2	3	4	5

III. BÖLÜM KİŞİSEL BİLGİLER

Bu bölümde yer alan bilgiler sadece araştırma kapsamında kullanılacaktır.

68. Cinsiyetiniz

- ☐ Erkek
☐ Kadın

69. Yaşınız

70. Mesleğiniz

71. Eğitim düzeyiniz

- a) İlköğrenim
b) Ortaöğrenim
c) Lise
d) Önlisans
e) Lisans
f) Yüksek lisans
g) Doktora

72. Ev halkının gelir düzeyi

73. Etnik bileşiminiz nedir?

- a) %100 Çerkes (Adıge)
b) Çerkes ve diğer Kafkas halklarıyla karışmış (belirtiniz)
.....
c) Çerkes ve Anadolu halklarıyla karışmış (belirtiniz)
.....
d) Çerkes, Kafkas ve Anadolu halklarıyla karışmış (belirtiniz)
.....
e) Diğer (belirtiniz).....

74. Türkiye'de hangi ilde ikamet ediyorsunuz?.....

75. Türkiye'de aslen hangi ildensiniz?.....